

424

M

NY KURS NAUK

GRAMATYKA

JĘZYKA POLSKIEGO

SZKOLNA

w czterech kursach koncentrycznych

opracował

Antoni Krasnowolski

KURS II.

WARSZAWA
NAKŁADEM I DRUKIEM M. ARCTA
1906

Cena 60 kop.

J. Zaleski 1/III 1910-1.
SYSTEMATYCZNY ~~KURS~~ NAUK

GRAMATYKA

JĘZYKA POLSKIEGO

SZKOLNA

w czterech kursach koncentrycznych

opracował

Antoni Krasnowolski

KURS II-gi

WARSZAWA
NAKŁADEM i DRUKIEM MICHAŁA ARCTA
1906

70523/II

Дозволено Цензурою.
Варшава, 27 Января 1906 года.

424 M

484-5

PRZEDMOWA.

O układzie i metodzie niniejszego podręcznika mówiłem w przedmowie do kursu pierwszego.

Tu tylko zaznaczam, że system konjugacji ułożyłem w ogólnych zarysach podług Gramatyki Kryńskiego. Słowa, odmieniające się podług dwóch różnych konjugacji (np. paść, padnę), oraz inne nieprawidłowości odłożyłem do kursu III, a formy przestarzałe, dziś nieużywane, zarówno w deklinacji, jak w konjugacji, odkładam do kursu IV.

Warszawa, w styczniu 1906.

Antoni Krasnowolski.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Z głosowni i słoworodu.

LEKCJA I.

A.

Patrz na moje usta, gdy wymawiam samogłoski: *a—e—i—o—u—y*. Albo stań przed lustrem i wymawiaj powoli te same samogłoski. Czy wymawiając samogłoski, poruszam wargami lub językiem? Czy zamykam usta?

Widzimy, że samogłoski wymawiamy, mając usta otwarte, przy jednej samogłosce bardziej, przy innej mniej, oraz, że przy ich wymawianiu zarówno wargi jak język, zupełnie się nie poruszają, a głos, wydobywający się z krtani, swobodnie wychodzi na zewnątrz.

A teraz wymówmy, również patrząc na usta, spółgłoskę *b*, spółgłoskę *p*! Jaki ruch wykonywamy, wymawiając te spółgłoski?—Widzimy, że aby je wymówić, zacina się wargi i potem nagle otwiera, przez co powstają właśnie dźwięki *b* i *p*.

Wymawiając *w* i *f*, przyciskamy górne zęby do dolnej wargi; wymawiając *m*, zamykamy szczelnie wargi, a głos wypuszczamy nosem.

Spółgłoski: *b*, *p*, *w*, *f*, *m* są to szmery, do których wytworzenia są potrzebne wargi; do wymówienia *w*, *f*

współdziałają także górne zęby, a do wymówienia spółgłoski *m*, oprócz warg, także i nos.

Wargi są jednym z głównych narządów mowy.

Przypatrzmy się teraz, jakim sposobem powstają dźwięki spółgłoskowe *d* i *t*. Czy przy nich poruszamy wargami?—Nie!—A więc czym?—Aby je wymówić, trzeba język przycisnąć do górnych zębów i potem nagle od nich oderwać. Wymawiając *s* i *z*, zbliżamy język do górnych zębów. A jak wymawiamy *n*?—Język przyciskamy szczelnie do górnych zębów, a dech wraz z głosem wypuszczamy nosem.

W wymawianiu dźwięków spółgłoskowych: *d*, *t*, *s*, *z*, *n* głównym narządem mownym jest więc język, a drugim narządem, potrzebnym do ich wymawiania, są górne zęby. W wymawianiu spółgłoski *n* (oprócz języka i górnych zębów) bierze udział także nos.

A jak wymawiamy spółgłoski *g* i *k*? — Otóż przyciskamy w tym celu język do tylnego podniebienia i potem go nagle od niego odrywamy. Gdy wymawiamy *h* i *ch*, zbliżamy język również do tylnego podniebienia. Do wymówienia spółgłosek *g*, *k*, *h*, *ch* potrzeba więc użyć, oprócz języka, także tylnego podniebienia, które zwykle nazywamy gardłem.

Co czynimy, chcąc wymówić spółgłoskę *r*? — Otóż język zbliża się nieco do górnych zębów, ale ich nie dotyka, tylko sam drga, gdy dech wychodzi z krtani. Do wytworzenia tego dźwięku używamy więc samego języka. Podobnie powstaje *ł*.

Wymawiając *l* i *j*, zbliżamy język do przedniego podniebienia.

Spółgłoski *ż* i *sz* wymawiają się również przy pomocy języka, zbliżonego do górnych zębów, ale nie tak blisko, jak przy wymawianiu spółgłosek *z* i *s*.

Teraz rozumiemy już lepiej różnicę, która zachodzi między samogłoskami a spółgłoskami.

Samogłoska jestto głos, wydobywający się z krtani przy otwartych ustach, bez wszelkiego udziału narządów mownych.

Spółgłoska jestto szmer, powstający przy współdziałaniu narządów mownych podczas wydobywania głosu z krtani.

Główne narządy mowne—to wargi i język.

Drugorzędne narządy mowne—to górne zęby, przednie podniebienie, tylne podniebienie (zwane zwykle gardłem), a nareszcie nos.

Zadanie I.

Jakie narządy mowne biorą udział w wymawianiu spółgłosek; *b, p, w, f, m, d, t, z, s, n, g, k, h, ch, r, ł, l, j, ż, sz*?

Zadanie II.

Napisać 15 wyrazów, do których wymówienia nie potrzeba wcale używać warg, które więc można wymówić, nie zamykając ust.

B.

Spróbujmy w wymawianiu przeciągnąć spółgłoskę *r*, a więc: *rrrrr...* Podobnie przeciągajmy: *sssss..., zzzzz..., wwww..., nnnnn..., mmmm..., llll...*

Widzimy, że przeciąganie w wymawianiu tych spółgłosek doskonale nam się udaje.

A teraz spróbujmy przeciągać w wymawianiu: *bbbbbb..., ppppp..., dddd..., tttt..., gggg..., kkkk...*

Te spółgłoski nie dają się przeciągać w wymawianiu. Mamy więc spółgłoski, które można w wymawianiu przeciągać, i mamy takie, z którymi tego uczynić nie można. Dla-

I A. Pytania. Co to jest samogłoska? — Co to jest spółgłoska? — Które są główne narządy mowne? — Które są drugorzędne narządy mowne?

tego pierwsze nazywamy trwałemi, a drugie chwilowemi.

Ze względu na sposób wymawiania spółgłoski dzielą się na chwilowe czyli wybuchowe i na trwałe.

Spółgłoski chwilowe czyli wybuchowe powstają przez zupełne zetknięcie pary narządów mownych (t. j. albo obydwu warg, albo języka z górnemi zębami, albo języka z przednim lub tylnym podniebieniem), oraz przez nagłe przerwanie tego zetknięcia, wskutek czego dźwięk spółgłoskowy nagłe wybuch.

Spółgłoski trwałe powstają nie przez zetknięcie, lecz przez zbliżenie pary narządów mownych, przyczym głos przez powstałą szczelinę swobodnie przepływa.

U w a g a. Przy wymawianiu nosowych *m* i *mi* wprawdzie wargi są szczelnie zetknięte, a przy wymawianiu nosowych *n* i *ń* język przystaje szczelnie do górnych zębów, ale dech wraz z głosem w tym czasie swobodnie wypływa nosem.

Spółgłosek chwilowych mamy sześć twardych, dwie wargowe: dźwięczne *b* i głuche *p*; dwie zębowe: dźwięczne *d* i głuche *t*, i dwie gardłowe: dźwięczne *g* i głuche *k*; oprócz tego cztery miękkie: *bi*, *pi*, *gi*, *ki*.

Spółgłoski trwałe dzielą się na powiewne (wraz z syczącymi), na płynne i na nosowe.

Do powiewnych należą wargowa dźwięczna *w* i wargowa głucha *f*, wraz z odpowiedniami miękkimi: *wi*, *fì*; dalej gardłowa dźwięczna *h* i gardłowa głucha *ch*, oraz syczące czyli powiewne zębowe: twarde *s*, *z*, *c*, *dz*, miękkie *ś*, *ź*, *ć*, *dź* i językowe: *sz*, *ż*, *cz*, *dż*.

U w a g a. Wiemy już, że *s*, *c*, *ś*, *ć*, *sz*, *cz* są głuche, a *z*, *dz*, *ź*, *dź*, *ż*, *dż*—dźwięczne.

Spółgłoski: *c*, *dz*, *ć*, *dź*, *cz*, *dż* są to spółgłoski podwójne czyli dwójki, $c=t+s$; $dz=d+z$; $ć=t+ś$; $dź=d+ź$; $cz=t+sz$; $dż=d+ż$.

Spółgłoska *rz* pod względem wymowy równa się zupełnie spółgłosce *ż*, jest więc syczącą językową dźwięczną.

Do płynnych należą: *r*, *ł*, *l*, *j*; do nosowych: wargowe *m* i *mi*, oraz zębowe *n* i *ń*.

Spółgłoski płynne i nosowe nie dzielą się na dźwięczne i głuche.

Tabela spółgłosek.

Podług narządów	Chwilowe dźw. i głuche	T r w a ł e		
		Powiewne i sycz. dźw. i głuche	Nosowe	Płynne
1. Wargowe twarde	b, p	w, f	m	
2. „ miękkie	bi, pi	wi, fi	mi	
3. zębowe twarde	d, t	z, s	n	
„ „ dwójki		dz, c		
4. zębowe miękkie	— —	ż, ś	ń	
„ „ dwójki	— —	dż, ć		
5. językowe twarde	— —	ż (rz), sz		r, ł
„ „ dwójki	— —	dż, cz		
6. językowe miękkie	—	— —	—	j, l
7. gardłowe twarde	g, k	h, ch		
8. „ miękkie	gi, ki	—, chi		

Zadanie III.

Wymień: spółgłoskę gardłową chwilową dźwięczną (twardą i miękką) — spółgłoskę wargową chwilową głuchą (twardą i miękką) — spółgłoskę zębową syczącą twardą dźwięczną — odpowiednią jej dwójkę — gardłową powiewną dźwięczną — wargową powiewną głuchą (twardą i miękką) — językową syczącą głuchą — odpowiednią jej dwójkę — gardłową powiewną głuchą — zębową chwilową dźwięczną — wargową powiewną

dźwięczną — wargowo-nosową twardą — zębowo-nosową miękką — dwójkę zębową miękką dźwięczną.

Zadanie IV.

Jaką spółgłoską jest każda z następujących: b, bi, c, ć, cz, d, dz, dź, dż, f, fi, g, gi, h, ch, j, k, ki, ł, l, m, mi, n, ń, p, pi, r, rz, s, ś, sz, t, w, wi, z, ź, ż.

Zadanie V.

Narysować i przepisać z pamięci powyższą tabelkę spółgłosek.

LEKCJA II.

8/III 1910

A.

<i>Piasek</i>	—	<i>piasku</i>
<i>kołek</i>	—	<i>kołka</i>
<i>matek</i>	—	<i>matka</i>
<i>wioseł</i>	—	<i>wiosło</i>
<i>osieł</i>	—	<i>ośla</i>
<i>chłopiec</i>	—	<i>chłopca</i>
<i>grudzień</i>	—	<i>grudnia</i> .

Przyjrzyjmy się najpierw wyrazom w pierwszej kolumnie! W ostatniej zgłosce tych wyrazów mamy samogłoskę *e*, w jednych wyrazach twardą, t. j. nie miękczącą poprzedzającej spółgłoski (*piasek*, *kołek*, *matek*, *wioseł*), w innych zaś miękką czyli miękczącą poprzedzającą spółgłoskę (*osieł*, *chłopiec*, *grudzień*).

I B. Pytania. Jak dzielą się spółgłoski ze względu na sposób wymawiania? — Jak powstają spółgłoski chwilowe czyli wybuchowe? — Jak powstają spółgłoski trwałe? — Wylicz spółgłoski chwilowe! — Jak dzielą się spółgłoski trwałe? — Wylicz spółgłoski powiewne wraz z syczącemi! — Co to są spółgłoski podwójne czyli dwójki? — Jaką spółgłoską jest *rz*? — Wyliczyć spółgłoski płynne i nosowe!

Przyjrzyjmy się teraz wyrazom drugiej kolumny. Są to te same wyrazy, tylko w innej formie, mianowicie przybyła tu końcówka samogłoskowa (*u, a, o*). Tutaj owo *e*, zarówno twarde, jak miękkie, zupełnie znikło, a miękkie *e* nie pozostawiło nawet śladu po sobie w zmiękczeniu spółgłoski (*osła, chłopca, grudnia*—z twardym *s, p, d*).

Mamy tu więc *e*, które w pewnych razach się zjawia, a w innych razach znika. Takie *e* nazywamy zastępczym, gdyż zastępuje dawniejszą krótką samogłoskę, twardą *ǣ* (starosł. ѣ) albo miękką *ĭ* (starosł. ѣ). Owe dawniejsze krótkie samogłoski *ǣ* lub *ĭ* zupełnie znikają, gdzie wyraz bez nich łatwo może być wymówiony, a wyręczają się zastępczym *e*, gdzie bez niego wyraz trudno byłoby wymówić; język bowiem nie znosi tak przykrego zbiegu spółgłosek, jak: *piask, kołk, matk, wiosł, osł, chłopc, grudń*, a tymczasem łatwo nam wymówić: *piasku, kołka, matka, wiosło, osła, chłopca, grudnia*.

Takie *e* zastępcze nie przechodzi w samogłoskę *o* lub *a*; tylko niekiedy mówią: *osioł, osiołek*, ale lepiej jest: *osieł, osielek*, bo tu mamy *e* zastępcze.

Mamy więc trojaki *e*:

1) *e* rodzime, zawsze miękkie, które przed spółgłoskami twardymi: *d, t, z, s, ł, r, n*, a niekiedy także przed *k*, przechodzi w *o*; np. *wiedzie—wiodę; plecie—plotę; wiezie—wiozę; niesie—niosę; popiele—popioły; bierze—biore; imienia—imiona; wlecze—wlokę (lub wlekę)*.

2) *ĕ* pierwotnie długie (starosłowiańskie *ѣ jat'*), również miękkie, które przed temi samymi spółgłoskami przechodzi w *a*; np. *wiedza—wiadomość; świecić—światło; gnieździe—gniazdo; lesisty—las; strzelić—strzała; wierzę—wiarą; ścieniy—ściana*.

3) *e* zastępcze, które może być dwojaki: miękkie albo twarde, i nie zamienia się ani w *o*, ani w *a*, a w pewnych razach znika.

Mamy także *e* zastępcze, powstałe przez ściągnięcie z dwóch samogłosek; takie *e* jest twarde; np. swego, zamiast sw-o-jego; twemu, zamiast twojemu.

Każde *e* twarde, t. j. nie miękczące poprzedzającej spółgłoski, jest *e* zastępczym.

Twarde *e* zastępcze miękczy tylko spółgłoski gardłowe *g* i *k* na *gi*, *ki* (np. bokiem, głogiem).

Zadanie VI.

W następujących zdaniach wyszukaj wszystkie *e* zastępcze (miękkie i twarde), a zarazem podaj formę tego samego wyrazu, w której to *e* znika:

Nas pies gryzie się z psem sąsiada. — Mały piesek szczeka. — Chłopiec zgubił pasek. — Nad brzegiem rzeczki stoi biały domek. — Orzeł przeleciał nad domem. — Przyganiał kocięta garnkowi. — Garnek ma jedno ucho. — Franek kłóci się z Władkiem, a Władek z Pawełkiem. — Pień dębu jest gruby. — Kwiecień jest czwarty miesiąc roku, a sierpień ósmy. — Osieł w lwiej skórze to jeszcze nie lew. — Na podwórzu leży dużo desek, cegieł i kamieni. — Jestem sam, jak kołek w płocie. — Włóż pierścień na palec. — Braciszek przyniósł pełen dzbanek wisien. — Swój swego nie skrzywdzi. — W tym lesie jest najwięcej sosen i jodeł. — Wiele łez wylewa mateczka nad niegrzecznym dzieckiem. — Jak świat światem, nie będzie Niemiec Polakowi bratem. — Kto się broni prawdą a Bogiem, nie cofa się przed wrogiem. — Poborca cel nazywa się celnikiem.

Zadanie VII.

Następujące wyrazy napisać w formie z *e* zastępczym: lby, sny, lwy, pnie, dni, orły, posły, osły, kotły, kwietnia, grudnia, trutnia, więźnia, piasku, paska, smutku, wątku, główka,

mrówka, sąsiadka, kółko, żółtko, jabłko, łożko, działko, siodło, masło, wróble, trznadło, dzwonki, ławka, babka, marchwi, brwi, płci, wsi.

B. 9/2-1910.

I. e (rodz.)	— o	— a
wieść (wiodę)	wodzie	prowadzić
nieść (niosę)	nosić	naszać
ciec	toczyć	taczać
rzec (rzekę)	rok, odroczyć	odraczać
ciepły	topić	wytapiać
szedł	chodzić	chadzać
ściele (ściółka)	stół	—

W pierwszej kolumnie powyższych wyrazów mamy *e* rodzime, miękkie, przed którym spółgłoska się miękczy, a które w pewnych razach zamienia się w miękkie *o* lub *ó* (wiodę, niosę, ściółka).

W drugiej kolumnie mamy twarde *o*, a w trzeciej twarde *a*. Nie jest to więc zmiana samogłoski *e* na miękkie *o* lub *a*. Tamta zmiana zachodzi w obrębie tego samego wyrazu przed pewnymi tylko spółgłoskami (d, t, z, s, ł, r, n), np. wiedzie—wiodę, lecie—lato; tutaj zaś samogłoska *o* lub *a* występują w nowych wyrazach, utworzonych z wyrazów pierwszej kolumny.

Taka zamiana *e* rodzimego na twarde *o* lub *a* służy więc do tworzenia nowych wyrazów; jestto więc zmiana **słowo-twórcza** czyli **etymologiczna**. Przeciwnie, zmiana, zachodząca w obrębie tego samego wyrazu, nazywa się zmianą **fonetyczną**.

II A. Pytania. Ilorazkie może być *e*?—Co to jest *e* rodzime? — *ê* pierwotnie długie? — *e* zastępcze? — Które *e* może być twardym? — Które spółgłoski miękczą się przed *e* twardym?

II. i — ê (pierw. długie)

<i>widzieć</i>	<i>wiedzieć</i>
<i>wisieć</i>	<i>wieszać</i>
<i>świt</i>	<i>świecić (światło)</i>
<i>cisnąć</i>	<i>ścieśnić (ciasny)</i>
<i>cichy</i>	<i>pociecha</i>
<i>wieć</i>	<i>wieniec (wianek)</i>

i	—	oj	—	aj
<i>wieć</i>		<i>zwój</i>		—
<i>pieć</i>		<i>poić</i>		<i>upajać</i>
<i>bieć</i>		<i>bój</i>		
<i>żyć (zam. gić)</i>		<i>goić</i>		
<i>gnieć</i>		<i>gnój</i>		
<i>spoczywać (czy=ki)</i>		<i>koić</i>		<i>ukajać</i>
<i>trzy (zam. tri)</i>		<i>troje</i>		<i>potrajać</i>

Z powyższych przykładów widzimy, że samogłoska *i* przy tworzeniu nowych wyrazów przechodzi albo w *ê* (dawniej długie), które przed pewnymi spółgłoskami zamienia się w miękkie *a* (*świecić*—*światło*; *wiedzieć*—*wiadomość*, *ścieśnić*—*ciasny*; *wieniec*—*wianek*), albo też w *oj*, a to znów w *aj*. Jest to również zmiana etymologiczna.

III. e zast. — y — u — ow — aw, wa

dęch (tchu) *dyszeć* *duch*

sen (zam. sepn) } *sypiać*
spać

ginąć (zam. gybnąć) }
gibki (zam. gybký) } *gubić*
być

chytry } *bawić*
chwycić (zam. chycić) } *chwat*
chwycić (zam. chycić) } *chwatać*
(dziś: chwytąć)

kij (zam. kyj) kuć kowal
stygnać (zam. stydnąć) studzić
studnia

słynąć słowo sława
ryć rów trawa
truć

pycha puszyć się.

Mamy tu również zmiany etymologiczne. Widzimy, że *e* zastępcze (zastępujące dawne *ǫ*) przy tworzeniu nowych wyrazów przechodzi w *y*, to zaś w *u*, *u* w *ow* albo *aw*, a także w *wa*.

Zmiany etymologiczne (słowotwórcze) samogłosek nie zachodzą w obrębie jednego wyrazu, lecz służą do tworzenia nowych wyrazów.

Do etymologicznych zmian samogłosek należą:

- 1) zmiana *e* rodzimego na twarde *o* lub *a*;
- 2) zmiana samogłoski *i* na *ě* (dawniej długie) albo na *oj* i *aj*;
- 3) zmiana twardego *e* zastępczego w *y*, tego zaś w *u*, a następnie zmiana samogłoski *u* na *ow*, *aw* lub *wa*.

Prawidła pisowni:

1) Piszemy w środku wyrazu *ó*, nie *u*, jeśli w wyrazach pokrewnych w tym samym miejscu napotykamy samogłoski *e*, *o* lub *a*; piszemy *ój* (nie *uj*), gdy w wyrazach pokrewnych napotykamy *i*; np. próchno, prószyc (proch, rozpraszać); szkoła (szkoła); mnóstwo (mnogi, pomnażać); pół (połowa); szósty (sześć); siódmy (siedem); krótki (skracać); żóraw (żer); pióro (pierz); bróзда (brodzić); płótno (pleść); włókno (wlec); włóczyć (wlec); zbój (bić); mówić (mowa); wspólny (społem); wrócić (wrota, wracać); spójnia (spoić, spajać); stróż (strzeżę, straż).

2) Piszemy w środku wyrazu *u*, nie *ó*, jeśli w wyrazach pokrewnych w tym samym miejscu napotykamy: *y*, *ow*, lub *aw*; np. studnia, studzić (stygnać, wstyd); kuć (kowal); snuć

(osnowa); truć (trawa); słuchać (słyszeć); gubić (ginać, gib-ki); duch (dyszeć); pług (płynąć); sługa (słynąć, słowo, słu-chać), rydz (rudy).

Zadanie VIII.

Z następujących wyrazów utworzyć rzeczowniki, w których zamiast samogłoski *e* będzie twarde *o* (lub *ó*), przyczym poprzedzająca spółgłoska miękka (*ć, ł, rz* i t. d.) zamieni się w twardą (*t, ł, r* i t. d.):

wieść (wiodę); wieźć (wiozę); pleść (plotę); ciec (ciekę); wybierać; otwierać; upierać się; podpierać; umierać; pozierać; leżeć; wlec (wlokę); grzebać; strzec (strzegę, strzeże).

Zadanie IX.

W następujących zdaniach, zamiast krzyżyków, napisać *u* albo *ó*:

St+dnia była na p+łczwarta łokcia.—K+j żelazo, p+ki gorące.—Nie m+w ufl aż przeskoczysz przez r+w.—Sł+w-ko wr+blem wyłeci, a ż+rawiem wr+ci. — Sł+chaj, co m+wią starsi. — Pł+tno robi się z wł+kien lnu. — Zb+j-c+w było dw+nast+.—Pomiędzy sz+stą a si+dmą p+j-dziemy do w+ja. — W lesie sn+je się mn+stwo r+żnych wł+częg+w.—Nie wr+ci się moja zg+ba.—Wsp+lna moc tylko zdoła nas ocalić. — Drzewo zb+twiałe zamienia się w pr+chno. — Rolnik wyorał pł+giem br+zde. — M+cho-m+r należy do grzyb+w tr+jących. — R+dy sł+ga bogatego pł+ciennika zg+bił kl+cz od st+dni.—Ost+dż sw+j zapał i sł+chaj głosu s+mienia i rozsądku.

II B. Pytania. Co to są zmiany etymologiczne samogłosek?—Wymienić główne zmiany etymologiczne samogłosek!—Kiedy piszemy w środku wyrazu *ó*, a kiedy *u*?

LEKCJA III.

A.

<i>doba</i>	<i>gody</i>
<i>dobry</i>	<i>godzina</i>
<i>dobroć</i>	<i>godny, godność</i>
<i>nadobny</i>	<i>godzić się, godziwy</i>
<i>podobny</i>	<i>dogodzić</i>
<i>podobieństwo</i>	<i>wygodzić</i>
<i>podobać się</i>	<i>wygoda</i>
<i>zdobić</i>	<i>pogoda</i>
<i>ozdoba</i>	<i>godło.</i>

Przyjrzyjmy się przytoczonym powyżej dwóm szeregom wyrazów! Widzimy, że wszystkie wyrazy każdego z tych szeregów są do siebie podobne nie tylko pod względem brzmienia, lecz również i pod względem znaczenia. Wspólność brzmienia i wspólność znaczenia wskazuje, że te wyrazy są wspólnego pochodzenia czyli są pokrewne albo należą do jednej rodziny. Mamy tu więc dwie rodziny wyrazów pokrewnych.

Które brzmienia są wspólne wyrazom pierwszego szeregu? *-dob-*. Które brzmienia są wspólne wyrazom drugiego szeregu? *-god-*. Otóż te wspólne dźwięki (*dob-* i *god-*) wyrazów pokrewnych—są to ich **pierwiastki**.

Przed temi pierwiastkami w wielu wyrazach napotyka my pewne dźwięki lub zgłoski; jakie dźwięki i zgłoski napotyka my w powyższych wyrazach przed pierwiastkami *dob-* i *god-*? (*na-*, *po-*, *do-*, *wy-*, *z-*, *o-*). Takie dźwięki i zgłoski nazywają się **narostkami**.

Po pierwiastkach *dob-* i *god-* napotyka my w wielu z powyższych wyrazów również pewne dźwięki i zgłoski; jakie mianowicie? (*-a*, *-ry*, *-oć*, *-ny*, *-ność*, *-eństwo*, *-ina*, *-iwy*, *-ać*, *-ić*, *-to*). Takie dźwięki i zgłoski nazywają się **przyrostkami**.

Rodzina wyrazów pokrewnych nazywamy wyrazy wspólnego pochodzenia, w których powtarzają się te same dźwięki i które mają podobne znaczenie.

Dźwięki, wspólne pewnemu szeregowi wyrazów pokrewnych, nazywają się ich pierwiastkiem.

Wyrazy są utworzone z pierwiastków przez dodanie narostków i przyrostków.

Narostkiem nazywamy dźwięki lub zgłoski, poprzedzające pierwiastek.

Przyrostkiem nazywamy dźwięki lub zgłoski, następujące w wyrazie po pierwiastku.

Narostkiem może być albo przyimek właściwy (np. *do*, *po*, *u*, *od* i t. d.), albo jeden z przyimków nierozdzielnych: *roz-*, *wesz-*, *wy-*, *prze-*, (=przez), *ob-* (=o), albo przysłówki przeczący *nie*; np. dogodny, pogodny, wygodny; roznieść, wznieść, wynieść, przenieść, obnieść, niegodny.

Przyrostki są różne dla rzeczowników, dla przymiotników, dla czasowników, oraz dla zaimków i przysłówków.

Zarówno narostki, jak przyrostki, mogą być złożone, t. j. składać się z dwóch lub kilku narostków i przyrostków; np. w wyrazie niepodobieństwo mamy dwa narostki: *nie+* *po*, oraz dwa przyrostki: *ń+* *stwo*.

U w a g a. Właściwie w zakończeniu *ry* przymiotnika dobry tylko *r* jest przyrostkiem, a *y* jest końcówką deklinacyjną; podobnie w wyrazie godło tylko *ł* jest przyrostkiem, a *o* jest końcówką deklinacyjną; jednak dla krótkości przyrostkiem nazywać będziemy przyrostek wraz z końcówką deklinacyjną.

Dzieląc wyrazy na narostki, pierwiastki, przyrostki i końcówki, otrzymujemy zgłoski (sylaby) etymologiczne; np. podob-ń-stw-o. Zgłoski wymowy tego wyrazu będą zaś takie: po-do-bień-stwo.

g/2-120X

Zadanie X.

Ułożyć następujące wyrazy w rodziny wyrazów pokrewnych według pierwiastków: *rob-*, *win-*, *kup-*, *zim-*, *ziem-*, *nieb-*, *syp-*, *kaz-*, *gad-*, oraz oddzielić kreskami narostki i przyrostki od pierwiastków:

ziemny, nakaz, zimny, niebieski, osypka, robota, kupiec, gaduła, powinność, wykup, zarobek, ziemiaństwo, dokazywać, kupno, zagadka, poziomka, zrobić, przekupka, podziemny, ponasypywać, ziemniak, ozimina, gadatliwy, wysypać, dorobek, skazówka, nadziemski, rozkazać, odrobić, kupić, winny, gadanina, zimować, powykupywać, robotnik, ziemski, podniebienie, rozsypka, wykaz, ziemianin, zimowy, ziomek, gadać, powinowactwo, wyrób, okaz, pokupny, zima, ziemia, niebo, pokazywać, wysypka, ziemianka, gadulstwo, niebiański, rozsypać, kazanie, wygadać, nasyp, parobek, wykupić, nagadać, odkupiciel, narobić, gadka, dokazać, niewinność, wykupić, wyrobnica, powinowaty, zakup, wina, ziemisty, podniebny, wyrobnik, kupczyk, kupczyć, robocizna, poziomy.

B.

Wiedzie, wiode, wieść, wódz, wodzę, wodzić, dowody, dowódca, przewodnik, prowadzi, przeprowadzka, zawada, zawadzać.

Łatwo spostrzec, że przytoczone wyrazy tworzą również jedną rodzinę czyli są pokrewne. Już samo ich znaczenie na to wskazuje. Ale jaki jest ich pierwiastek?—Występuje on tu w różnych postaciach: *wieźć*-, *wiod-*, *wieś-*, *wódz-*, *wodz-*, *wod-*, *wód-*, *wadź-*, *wadz-*, *wad-*.

III A. Pytania. Co to jest rodzina wyrazów pokrewnych?—Co to jest pierwiastek?—Jak się tworzą wyrazy z pierwiastków?—Co to są narostki?—Co to są przyrostki?—Co może być narostkiem?—Jakie mogą być przyrostki?—Co to są narostki i przyrostki złożone?—Jak otrzymujemy zgłoski etymologiczne wyrazu?

Nietrudno jednak się przekonać, że właściwym pierwiastkiem jest tu wszędzie wied-, a zmienione jego postacie powstały wskutek różnych, znanych nam już zmian spółgłosek i samogłosek. Np. postać pierwiastka wiedź- (w wyrazie wiedzie) powstała przez zmiękczenie spółgłoski *d* przed samogłoską *e*; postać wiod- powstała przez zmianę fonetyczną samogłoski *e* na miękkie *o* przed twardym *d*; w wyrazie wieść postać pierwiastka wieś- powstała w ten sposób, że *d* przed *ó* zamieniło się w *ś*. Postacie z twardym *o* (wodzę, wodzić, dowody, przewodnik) mają zmianę etymologiczną samogłoski *e* w *o* w celu utworzenia nowych wyrazów; podobna zmiana etymologiczna (*o* na *a*) zachodzi w wyrazach: przeprowadzka, zawada. W wyrazach: dowód, wódz, dowódca samogłoska *o* pochyliła się w *ó* w zgłosce zamkniętej.

W powyższych wyrazach mamy więc pierwiastek zmieniony.

Przypatrzmy się jeszcze wyrazom: cichy, ucichnąć, cisza, uciszyć, uciecha, pociecha, pocieszyć. Są to również wyrazy pokrewne. Ich pierwiastek występuje tu w postaciach: cich-, cisz-, ciech-, ciesz-. Ale jaka jest jego postać właściwa?—Oczywiście cich- (a raczej pierwotnie tich-, gdyż *ć* powstało przez zmiękczenie spółgłoski *t* przed *i*); w postaci cisz- mamy zmiękczenie spółgłoski *ch* na *sz*; w postaci ciech- zachodzi etymologiczna zmiana samogłoski *i* w *é*; a w postaci ciesz-, oprócz zmiany etymologicznej jest zmiana fonetyczna, t. j. zmiękczenie *ch* na *sz*.

Na różnych zmianach spółgłosek i samogłosek polegają również różne postacie pierwiastku chod- w wyrazach: szedł, chód, chodzić, chodzę, chadzać, przechadzka.

Weźmy jeszcze następujący szereg wyrazów:

piekę, piecze, piec, piekarz, pieczeń, pieczęć, piecza, bezpieczny, pieczołowitość, opiekun.

I te wyrazy są pokrewne czyli stanowią jedną rodzinę. Ich pierwiastkiem jest *piek-*; w tym pierwiastku spółgłos-

ka *k* w pewnych razach przechodzi w *cz* albo w *c*, przez co powstają zmienione postacie pierwiastka: piecz- i piec-.

Pierwiastek wyrazu może występować albo w postaci właściwej czyli pierwotnej, albo w postaci zmienionej.

Zmieniona postać pierwiastka zależy od zmian samogłoski albo spółgłoski, powstałych na zasadzie głosowni (jakoto: zmiękczenie spółgłoski, zmiana samogłoski *e* na *o* lub *a*, zmiana samogłoski *i* na *é*, samogł. *y* na *u*, samogł. *u* na *ow*, pochylenie samogłoski).

Zadanie XI.

Wypisać pierwiastki zmienione następujących rodzin wyrazów i z tych pierwiastków zmienionych wyprowadzić pierwiastki właściwe czyli pierwotne:

1.) widzieć, widz, widok, widmo, widoczny, niewidomy, widziadło, wiedzieć, wiedza, wieść, wiadomość, zwiady, wiedźma, obwieścić, zwiastun, zwiastować, wieszcz.

2. nieść, niosę, podniosły, wyniosły, wyniosłość, wynieść, uniesienie, nosić, nosze, donosiciel, unaszać, wznosić.

3. rzec, rzekę, rzekomy, rzecz, rzeczowy, rzeczownik, przyrzec, narzeczony, wyrzec, wyrok, wyrocznia, rok, urok, uroczy, uroczysty, odroczyć, rokować.

4. bić, bitny, bitwa, zabijać, bijatyka, bój, bójka, zbój, zbójca, rozbój, bojownik, pobojowisko.

5. wić, zwijąć, zwój, wieniec, wianek, powój, rozwój, zawój.

6. truć, trucizna, trawić, trawa, strawa, potrawa, wytrawny.

7. jeść, jedzenie, jadło, jad, jadowity.

8. grzebać, wygrzebać, pogrzeb, grzebień, zgrzebło, grób, grobowiec, nagrobek.

9. droga, drożyna, przydrożny, dróżka, dróżnik, podróż, podróżny, bezdroże.

10. Bóg, nabożny, pobożny, nabożeństwo, bożek, bożyszczce, bóżnica, boski, bóstwo, ubóstwiać, ubogi, zboże.

11. pisać, piśzę, pismo, pismak, pisarz, piśmienny.
12. strzec, strzegę, strzeż, przestrzegać, stróż, straż, strażnik.
13. ręka, ręce, ręczny, zręczny, poręka, poręczny, podręczny, wyręka, wyręczyć, rękaw, rękawica, rączy, rączka.

C.

Proszę powtórzyć, jakie mogą być narostki! A teraz przypatrzmy się następującym dwóm szeregom wyrazów:

<i>sprawić</i>	<i>zbawić</i>
<i>stłumić</i>	<i>zdumieć</i>
<i>skupić</i>	<i>zgubić</i>
<i>sfolgować</i>	<i>zwiastować</i>
<i>schować</i>	<i>zhańbić</i>
<i>westchnąć</i>	<i>wzdychać</i>
	<i>zsunąć</i>
	<i>zsiąść</i>
	<i>zczernieć.</i>

Zarówno w wyrazach pierwszej kolumny, jak w wyrazach drugiej kolumny mamy ten sam narostek-przyimek *z* (który pierwotnie brzmiał *s*). Zarówno w wyrazie *westchnąć*, jak *wzdychać*, mamy ten sam narostek *wz*. Ale raz piszemy *s*, a drugi raz *z*. Dlaczego?—Otóż:

Narostki *z* i *wz* pozostają niezmienione przed spółgłoskami dźwięcznymi: *b, d, g, w, h, z, ż*, oraz przed syczącymi: *s, sz, ś, c, cz*, jakoteż przed nosowemi i płynnymi; a przed głuchemi: *p, t, k, f, ch*, przechodzą w *s, ws*. Przyrostek *z* przed *ć* zwykle zamienia się w *ś* (np. *ściemnieć*).

Narostki *roz-* i *bez-* piszemy zawsze przez *z*.

Przyimek *z* (pisany oddzielnie) zawsze się pisze przez *z* (np. *z tobą, z panem i t. p.*).

III B. Pytania. W ilorakiej postaci może występować pierwiastek wyrazu?—Od czego zależy zmieniona postać pierwiastka?

Zadanie XII.

W następujących zdaniach, zamiast krzyżyków, postawić, gdzie należy, z albo s:

W+paniały widok przedstawia pogodny w+chód słońca, a groźny w+burzone morze. — Chciałbym z całego serca we+przeć tę biedną rodzinę, którą we+brana rzeka pc+ bawiła całego mienia.—+pienione fale bystrego potoku z szumem +padały w dolinę, ro+trącając się o nadbrzeżne skały.—W+każ mi, któredy +pływają wody +pienionego potoku.—+heblowana deska jest gładsza, niż ro+piłowany albo ro+cięty pień. — +chowaj te listy do +krytki w biurku.—Podróżny +toczył się w przepaść i ro+trzaskał sobie głowę; +tamtąd wydobyto już trupa. — Co się prędko w+nieci, to niedługo świeci.—+siadłe mleko +byt krótko stało w chłodnym miejscu. — Praca nikogo nie +hańbi, ale owszem o+dobi.—Tam, gdzie +chodzą się trzy drogi, krzyż ramiona w niebo w+nosi. — Z cudzego konia +siądź na środku drogi. — +sadź dziecko z krzesła, bo +padnie na ziemię.—Zaledwie się +ciemniło, a już księżyc w+chodzi.

LEKCJA IV.

A.

9/IV 1910

<i>syn</i>	<i>ryba</i>	<i>koło</i>
<i>dom</i>	<i>pasza</i>	<i>morze.</i>

Jakie są pierwiastki powyższych wyrazów? (syn-, dom-, ryb-, pas-, koł-, mor-).

Czy te wyrazy mają przyrostki? — Wyrazy *syn* i *dom* składają się z samego pierwiastka. W wyrazach *ryba* i *pasza* po pierwiastku następuje tylko końcówka mianownika liczby pojed. *a*; w wyrazach *koło*, *morze* po pierwiastku

III C. Pytania. Jak piszemy narostki *z* i *wz*?—Jak piszemy narostki *roz-* i *bez-*?—Jak piszemy przyimek *z*?

następują również tylko końcówki deklinacyjne *o, e*. Niema tu więc właściwych przyrostków: są to wyrazy pierwotne.

Wyrazy, które (w obecnym stanie języka) nie mają przyrostka, nazywają się pierwotnemi.

Kończówki mianownika liczby poj. (*a* w rodzaju żeń., *o* lub *e* w rodz. nij.) nie uważają się za przyrostki.

Rzeczowniki, utworzone zapomocą przyrostków, nazywają się pochodnemi (np. synowiec, domostwo, rybak, pastwisko, okolica, Pomorzanie).

Do pochodnych zaliczamy jednak i rzeczowniki bez przyrostków, jeśli w nich pierwiastek uległ etymologicznej zmianie samogłoski (np. wóz od pierw. *wiez-*; bój od pierwiastka *bi-*).

Jak się nazywa człowiek, który kopie?—Kopacz.—Człowiek, który gra?—Gracz.—Jakie są pierwiastki tych wyrazów? (kop-, gr-). Jaki przyrostek? (*-acz*).

Cóż więc oznacza przyrostek *-acz*? (Osobę działającą rodzaju męskiego).

A jak się nazywa osoba rodzaju męskiego, która zbawia albo zbawiła kogo? (zbawca albo zbawiciel). Jakie tu mamy przyrostki? (*-ca, -ciel*).

Jak się nazywa człowiek, który włada? (władca). Człowiek, który rządzi? (rządca). Jak się nazywa człowiek, który uczy, który pociesza? (nauczyciel, pocieszyciel). Wymienić inne rzeczowniki osobowe męskie z przyrostkiem *-ca*, z przyrostkiem *-ciel*! Cóż więc oznaczają przyrostki *-ca* i *-ciel*?—Także osobę działającą rodzaju męskiego.

A co oznaczają rzeczowniki: goniec, kupiec? Jakie są pierwiastki tych rzeczowników, jaki przyrostek? Wymienić jeszcze kilka rzeczowników osobowych męskich z przyrostkiem *ec*. Co oznacza ten przyrostek?

Jak się nazywa człowiek, który przewodzi? (przewodnik); który kieruje? (kierownik); który wojuje? (wojownik). Jaki tu przyrostek? (*-nik*). Co oznacza ten przyrostek?

Czy od słowa wojować nie można utworzyć rzeczownika z innym przyrostkiem, oznaczającym również osobę rodzaju m., która wojuje?—Tak, wojak.—Jaki tu przyrostek? Wymienić inne rzeczowniki osobowe męskie z przyrostkiem *-ak*!

Jak się nazywa człowiek, który piecze chleb? (piekarz); człowiek, który robi stoły? (stolarz). Jaki tu mamy przyrostek? (arz). Jestto przyrostek obcego pochodzenia, ale dodaje się także do pierwiastków czysto polskich. Co oznacza ten przyrostek?

Jak się nazywa człowiek, który kuje? (kował); który rąbie drwa? (drwał). Jaki tu przyrostek i co oznacza?

Jak się nazywa człowiek, który się kim opiekuje? (opiekun); który coś zwiastuje? (zwiastun). Jaki tu przyrostek i co oznacza?

Więc które przyrostki oznaczają osobę działającą rodzaju męskiego?

Przyrostki: *-acz, -ak, -ec, -ca, -ciel, -nik, -al, -un*, a także dwa pochodzenia obcego: *-arz i -erz*, tworzą rzeczowniki męskie, oznaczające osobę działającą.

Jak się nazywa mieszkaniec Polski? (Polak); mieszkaniec Prus? (Prusak); mieszkaniec Warszawy? (Warszawiak lub Warszawianin).

Jak się nazywa mieszkaniec Rosji? (Rosjanin); mieszkaniec Krakowa? (Krakowianin); mieszkaniec Turcji? (Turek lub Turczyn). *(Krakowianin)*

A jak się nazywa mieszkaniec Anglii? (Anglik); mieszkaniec Portugalii? (Portugalczyk). Jakie przyrostki oznaczają mieszkańców pewnego kraju lub pewnej miejscowości?

Przyrostki: *-ak, -ik, -czyk, -in, -anin* oznaczają mieszkańców pewnego kraju lub pewnej miejscowości.

Zadanie XIII.

Napisać 15 rzeczowników pierwotnych (5 męskich, 5 żeńskich i 5 nijakich).

Zadanie XIV.

Napisać po 3 rzeczowniki osobowe męskie z przyrostkami: *-acz*, *-ak*, *-ec*, *-ca*, *-ciel*, *-nik*, *-al*, *-un*, *-arz*, *-czyk*, *-anin*, *-in*.

B.

Utwórzmy rzeczowniki żeńskie od męskich: *kopacz*, *nauzczyciel*, *góral*, *opiekun*, *piekarz*, *snycerz*, *Bośniak*, *Turczyn*, *Krakowianin*! Jaki przyrostek dodajemy w tym celu do rzeczownika męskiego? (Przyrostek *-ka*).

Do których przyrostków męskich dodaje się w powyższych przykładach przyrostek żeński *-ka*?—Do przyrostków: *-acz*, *-ciel*, *-al*, *-un*, *-arz*, *-erz*, *-ak*, *-an(in)*, *-in*, tworząc z niemi razem przyrostki złożone: *-aczka*, *-cielka*, *-alka*, *-unka*, *-arka*, *-erka*, *-anka*, *-inka*.

Jakie rzeczowniki żeńskie odpowiadają męskim: *Portugalczyk*, *Finlandczyk*, *Irlandczyk*? — *Portugalka*, *Finlandka*, *Irlandka*. Więc tu przyrostek męski *-czyk* zastępuje się przyrostkiem żeńskim *-ka*.

Jak brzmi rzeczownik rodzaju żeńskiego, utworzony z rzeczownika męskiego *pracownik*?—*Pracownica*. — Z rzeczownika męskiego *wychowaniec*? — *Wychowanica*. — Jaki tu mamy przyrostek? (*-ica* lub *-nica*). Jakim przyrostkom męskim odpowiada przyrostek żeński *-ica* lub *-nica*? (Przyrostkom: *-nik*, *-niec*).

Jak brzmi rzeczownik rodzaju żeńskiego, utworzony z rzeczowników męskich: *sprawca*, *winowajca*?—*Sprawczy*

IV A. Pytania. Co to są wyrazy pierwotne? — Co to są wyrazy pochodne?—Które wyrazy bez przyrostków zaliczamy do pochodnych?—Które przyrostki oznaczają osobę działającą męską?—Które przyrostki oznaczają mieszkańców pewnego kraju lub pewnej miejscowości?

ni, winowajczyni.—Jaki tu mamy przyrostek? — Przyrostek *-czyni*, który powstał przez złożenie przyrostka męskiego *-ca* z żeńskim *-ini*.

Z rzeczowników męskich osobowych tworzymy odpowiednie żeńskie zapomocą przyrostków: *-ka*, *-ica* (*-nica*), *-ini*.

Przyrostek żeński *-ka* dodaje się zwykle do przyrostków męskich: *-acz*, *-ciel*, *-al*, *-un*, *-arz*, *-erz*, *-ak*, *-an(in)*, *-in*, tworząc z niemi razem przyrostki złożone: *-aczka*, *-cielka*, *-alka*, *-unka*, *-arka*, *-erka*, *-aczka*, *-anka*, *-inka*. Z męskiego *P o l a k* tworzy się *P o l k a*, z *N i e m i e c* — *N i e m k a*.

Przyrostkowi męskiemu *-czyk* odpowiada żeński *-ka*; np.: *Portugalka*, *Irlandka*. *Anglik* — rodz. żeń. *Angielka*.

Przyrostek żeński *-ica* (*-nica*) odpowiada przyrostkom męskim *-nik* i *-niec*.

Przyrostek żeński *-ini* dodaje się zwykle do przyrostka męskiego *-ca*, tworząc z nim razem przyrostek złożony *-czyni*.

Kołacz, leżak, kopiec, hufiec, ręcznik, podręcznik, biegun, piorun, wykałaczka, wyżymaczka, majówka, rękawica, ślizgawica, spódnica.

Objaśnij powyższe rzeczowniki! Co to jest kołacz? (rodzaj pieczywa). Co to jest leżak? (przrząd do leżenia) i t. d. Czy to są imiona osobowe? — Nie, to są imiona nieżywotne.

Jakie przyrostki mają powyższe wyrazy? (*-acz*, *-ak*, *-ec*, *-nik*, *-un*, *-aczka*, *-ka*, *-ica*, *-nica*). Jakie rzeczowniki tworzą zwykle te przyrostki? — Zwykle rzeczowniki osobowe. A w powyższych wyrazach?

Wiele przyrostków, tworzących zwykle imiona osobowe (np. *-acz*, *-ak*, *-ec*, *-nik*, *-un*, *-aczka*, *-ka*, *-ica*, *-nica*), może także tworzyć imiona przedmiotów nieżywotnych.

Zadanie XV.

Utworzyć rzeczowniki żeńskie z następujących męskich: słuchacz, szafarz, drwal, żebrak, piastun, Rzymianin, Greczyn, Anglik, Polak, bojownik, wysłaniec, zwycięzca, zbawca, zbawiciel, niebianin, ziemianin, bogacz, tkacz, kowal, Portugalczyk, mocarz, Mazur, stróż, kusiciel, przewodnik, siłacz, zdun, biedak.

Zadanie XVI.

Napisać po 2 rzeczowniki nieżywotne z przyrostkami: -acz-, -ak, -aczka, -nik, -nica, -un, -ec.

C.

I. *Brzezina, grabina; spuścizna, siwizna; drwalnia, piekarnia; ściernisko, pobojuwisko; pierze, wybrzeże, dorzecze.*

Objaśnij powyższe wyrazy! Co to jest brzezina? (Gaj, w którym rośnie wiele brzoź, albo też drzewo brzożowe, jako materiał). Co to jest spuścizna? (Wszystko, co nam pozostawili rodzice albo przodkowie). Co to jest drwalnia? (Miejsce, gdzie się przechowują drwa). Co to jest ściernisko? (Miejsce, na którym jest dużo ścierni). Co to jest pierze? (Wiele piór razem zebranych). Co to jest wybrzeże? (Miejsce nad brzegiem).

Czy to są imiona osobowe? żywotne? — Nie, są to imiona nieżywotne.

IV B. Pytania. Które przyrostki tworzą rzeczowniki żeńskie z odpowiednich męskich? — Do których przyrostków męskich dodaje się zwykle przyrostek żeński -ka? — Który przyr. żeński odpowiada męskiemu -czyk? — Którym przyrostkom męskiemu odpowiada żeński -ica (-nica)? — Do którego przyrostka męskiego dodaje się zwykle przyr. żeński -ini? — Które przyrostki osobowe mogą tworzyć także imiona nieżywotne?

Te wszystkie wyrazy mają znaczenie zbiorowe, gdyż oznaczają zbiór wielu rzeczy jednego gatunku, albo miejsce, gdzie jest czego bardzo wiele, albo miejsce, gdzie się coś zwykle odbywa; rzeczowniki brzezina, grabina oznaczają, oprócz tego, materiał.

Jakie przyrostki mamy w powyższych wyrazach?—Przyrostki: *-ina*, *-izna*, *-nia* (lub złożone; *-alnia*, *arnia*), *-sko*, *-e*. (To *e* powstało z dawniejszego *ije*, np. wybrzeże, dawniej: wybrzeżije).

Przyrostki żeńskie: *-ina*, *-izna*, *-nia* (złożone: *-alnia*, *-arnia*), oraz nijakie: *-sko*, *-e* (dawniej *ije*) mają zwykle znaczenie zbiorowe.

II. *Wiosło, szydło, mydło; piwo, paliwo; siemię, znamię.*

Objaśnij powyższe wyrazy! Co to jest wiosło? (Narzędzie do wozenia po wodzie). Co to jest szydło? (Narzędzie do szycia); mydło? (środek do mycia). Co to jest piwo? (materiał do picia); paliwo? (materiał do palenia). Co to jest siemię? (materiał do siania); znamię? (środek do poznania czego).

Jakie tu mamy przyrostki?—Przyrostki *-ło* lub *-dło*, *-wo*, *-mię*.—Jakiego rodzaju są powyższe rzeczowniki?—Czy są to imiona żywotne? Co oznaczają wogóle? (Narzędzie, środek albo materiał).

Przyrostki *-ło* albo *-dło*, oraz: *-wo* i *mię* tworzą rzeczowniki rodzaju nijakiego, oznaczające narzędzie, środek lub materiał.

III. *Dobroć, radość, miłość, boleść; cnota, ochota; prawda, krzywda; prośba, groźba; sprze-
daż, kradzież; bojaźń, przyjaźń; rachunek, spra-
wunek.*

Czy powyższe rzeczowniki należą do żywotnych?—Nie.—Więc do jakich?—Do umysłowych, bo oznaczają pewien

przymiot albo stan duszy albo czynność jaką. Jakiego są rodzaju? Jakie mają przyrostki?

Przyrostki: *-ość, -ość, -eść, -ota, -da, -ba, -aż, -eż, -aźń* tworzą rzeczowniki żeńskie umysłowe.

Przyrostek *-unek* (obcego pochodzenia) tworzy zwykle imiona umysłowe rodzaju męskiego.

IV. Co wyraża rzeczownik chrześcijaństwo? — Albo ogół wszystkich chrześcijan, albo wiarę chrześcijańską. — Co wyraża rzeczownik pogaństwo? żydostwo? (Albo ogół pogan i żydów, albo wiarę pogańską i żydowską). Co oznacza rzeczownik chłopstwo? (Albo ogół chłopów, albo stan chłopski) Co to jest państwo? — Albo pan i pani, albo posiadłość pana czyli monarchy. Co to jest królstwo? (Albo król i królowa, albo kraj, należący do króla).

Jaki przyrostek mamy w powyższych rzeczownikach? Którego są rodzaju?

Przyrostek *-stwo* tworzy rzeczowniki rodzaju nijakiego, mające albo znaczenie zbiorowe, albo umysłowe.

V. Co to jest domek? (Mały dom). Co to jest konik? krówka? kółko? Jakie to są rzeczowniki?—Zdrobniałe.

Przyrostki męskie *-ek* (z *e* zastępczym) i *-ik*, oraz żeński *-ka* i nijaki *-ko* tworzą imiona zdrobniałe. (Rzeczownik róża tworzy zdrobniały: różyczka).

Objaśnij rzeczowniki: ojczuś, ojczulek, dziadunio, braciszek, córusia, córunia, matula, serduszek

Jakie znaczenie mają te rzeczowniki? — Są to imiona pieśzotliwe. Jakie w nich mamy przyrostki?

Przyrostki męskie: *-uś, -ulek, -unio, -iszek*, żeńskie: *-usia, -unia, -ula*, oraz nijaki *-uszko* tworzą imiona pieśzotliwe.

VI. Objąśnij wyrazy: chłopisko, psisko, babsko, dziadyga, chłopak, cielak, dziewucha. Jakie znaczenie mają te rzeczowniki?—Są to imiona zgrubiałe.

Imiona zgrubiałe tworzą się zapomocą przyrostków: *-sko* (*-isko*), *-yga*, *-ak*, *-ucha*.

Prawidło pisowni: W przyrostkach: *-un*, *-unek*, *-ur*, *-uś*, *-unio*, *-ulo*, *-usia*, *-unia*, *-ula*, *-uszek* pisze się zawsze *u* (nie *ó*).

Zadanie XVII.

Napisać rzeczowniki zbiorowe, oznaczające miejsce, gdzie rosną: jodły, sosny, dęby; miejsce, gdzie się rozpala ogień, gdzie się toczył bój, gdzie stał zamek; miejsce za lasem, miejsce puste, kraj nad morzem; zbiór igieł (sosnowych), mnóstwo mrówek.

Zadanie XVIII.

Napisać po 3 rzeczowniki z przyrostkami: *-dło*, *-wo*, *-mie*, *-ość*, *-ota*, *-ba*, *-aż*, *-eż*, *-stwo*.

Zadanie XIX.

W następujących zdaniach zamiast krzyżyków, napisać, gdzie należy, *u* albo *ó*:

Mam+nia obiecała c+r+si, że pójdzie z nią do bab+ni. Odniosłem opiek+nowi spraw+nki i pokwitowany rach+nek.—Skończywszy rach+nki, zabrałem się do rys+nk+w.—Piech+r zgubił wszystkie ład+nki, wybierając się na rab+nek.—Maz+r załatwił swoje spraw+nki w mieście.—Przy czterech piast+nkach dziecko upadło i rozbiło sobie gł+w+kę o bieg+n kołyski.—Skoro krawiec skończy inne obsta-

IV C. Pytania. Które przyrostki tworzą rzeczowniki zbiorowe?—Które przyrostki tworzą rzeczowniki nijakie, oznaczające narzędzie, środek lub materiał?—Które przyrostki tworzą rzeczowniki żeńskie umysłowe?—Który przyrostek tworzy rzeczowniki męskie umysłowe?—Jakie rzeczowniki tworzy przyrostek *-stwo*?—Które przyrostki tworzą imiona zdrobniałe?—Które przyrostki tworzą imionaieszczotliwe?—Które przyrostki tworzą imiona zgrubiałe?—W których przyrostkach piszemy samogłoskę *u*?

l+nki, zrobi mój m+nd+r. — Jask+łka jest zwiast+nką wiosny. — Odbiorca odebrał pak+nki i zwrócił rach+nki. — Ludziom zasłużonym należy się szac+nek. — Fran+sia dostała złote serd+szko od ciot+ni. — Czytałem książeczkę pod tyt+łem: Dobry Fran+ś i zły Kost+ś.

LEKCJA V.

A.

Przypatrzmy się przymiotnikom: ta ni, długi, biały, zły. Mamy w nich pierwiastki: *tań-*, *dług-*, *biał-* (*biel-*), *zł-*, oraz końcówkę mianownika l. poj. rodz. męskiego *i* lub *y*. Niema tu wcale przyrostków.

Przymiotniki w których końcówka rodzajowa jest dodana wprost do pierwiastka, bez żadnego przyrostka, uważamy za pierwotne

Przymiotniki opatrzone przyrostkami, są pochodne.

A teraz przyjrzyjmy się przymiotnikom:

<i>krótki</i>	<i>wielki</i> (dawniej: <i>wieliki</i>)
<i>nizki</i>	<i>daleki</i>
<i>lekki</i>	<i>szeroki</i> .

Pierwiastkiem przymiotnika *krótki* jest *krót-*; pierwiastkiem przymiotnika *nizki* jest *niz-*; *lekki* — *leg-* (*lekki* zam. dawniejszego *legki*); *wielki* — *wiel-*; *daleki* — *dal-*; *szeroki* — *szer-*. W tych przymiotnikach mamy przyrostki: *-ki*, *-iki*, *-eki*, *-oki*;

Weźmy następujące przymiotniki:

<i>zębaty</i>	<i>kulisty</i>	<i>uczciwy</i>	<i>dobry</i>
<i>szczerbaty</i>	<i>kamienisty</i>	<i>leniwy</i>	<i>mokry</i>
<i>jajowaty</i>	<i>białawy</i>	<i>cnolliwy</i>	<i>pospolity</i>
<i>lejkowaty</i>	<i>okrągławy</i>	<i>gniewliwy</i>	<i>pracowity</i> .

Jakie znaczenie mają przymiotniki: *zębaty*, *szczerbaty*? (mający wiele zębów, wiele szczerb). Co znaczy: *jajowaty*, *lejkowaty*? (podobny do jaja, do lejka). Co zna-

czy kulisty, kamienisty? (podobny do kuli, do kamienia, albo zasypany wielu kamieniami). Co znaczy białawy, okrągławy? (trochę biały, trochę okrągły). Co to jest cnotliwy, gniewliwy? (skłonny do cnoty, do gniewu).

Do jakich przymiotników należą przytoczone przymiotniki na *-ki* (*-eki*, *-oki*), na *-aty*, *-owaty*, *-isty*, *-awy*, *-iwy*, *-liwy*, *-ry*, *-ity*: czy do jakościowych, czy do dzierżawczych, czy do materialnych? — Do jakościowych, gdyż oznaczają pewną własność (cechę) zewnętrzną albo wewnętrzną.

Przyrostki *-ki* (*-eki*, *-oki*), *-aty*, *-owaty*, *-isty*, *-awy*, *-iwy*, *-liwy*, *-ry*, *-ity* tworzą przymiotniki jakościowe.

Przyrostek *-ki* (*-eki*, *-oki*) oznacza zwykle rozmiary albo wrażenia dotykowe (np. wielki, krótki, szeroki, głęboki, wysoki, daleki; wązki, nizki, blizki; lekki, ślizki, grzązki i t. p.).

Przyrostek *-aty* oznacza zwykle posiadanie czego w wielkiej ilości; przyr. *-owaty* i *-isty* podobieństwo do czego; przyr. *-awy* zbliżenie się do jakiego przymiotu; przyr. *-liwy* skłonność do jakiej zalety lub wady.

Przyrostki *-utki* i *-eńki* tworzą przymiotniki zdrobniałe czyli mają znaczenie stopniujące, więc nie tworzą już stopni porównania; np. króciutki, małeńki, bielusieńki.

U w a g a. Wiemy już z pierwszego kursu, że przymiotniki materialne tworzą się zapomocą przyrostków: *-ny*, *-any*, *-owy* (np. srebrny, miedziany, dębowy); przymiotniki dzierżawcze zapomocą przyrostków: *-ów*, *-in*, *-owy*, *-ski*, *-ny*, a także *-ji*, *-ja*, *-je* (np. stryjów dom, matczyn synek, mięso wołowe, końskie, krowie, kwiaty leśne); a przymiotniki okolicznościowe zapomocą przyrostka *-szy* (np. tutejszy, dzisiejszy).

V A. Pytania. Co to są przymiotniki pierwotne? — Co to są przymiotniki pochodne? — Które przyrostki tworzą przymiotniki jakościowe? — Co oznacza przyrostek *-ki*, (*-oki*, *-eki*)? — Co oznaczają przyrostki: *-aty*, *-owaty*, *-isty*, *-awy*, *-liwy*?

Zadanie XX.

Napisać po 3 przymiotniki jakościowe z przyrostkami: *-ki*, *-oki*, *-aty*, *-owaty*, *-isty*, *-awy*, *-liwy*, *-ry*, oraz 6 przymiotników jakościowych pierwotnych.

B.

I. <i>mąż</i>	—	<i>męski, męskość, męstwo</i>
<i>Paryż</i>	—	<i>paryski</i>
<i>papież</i>	—	<i>papieski, papiestwo</i>
<i>Bóg</i>	—	<i>boski, boskość, bóstwo</i>
<i>Praga</i>	—	<i>praski</i>
<i>Ryga</i>	—	<i>ryski</i>
<i>Kalisz</i>	—	<i>kaliski</i>
<i>Czechy</i>	—	<i>czeski</i>
<i>Prusy</i>	—	<i>pruski</i>
<i>Ruś</i>	—	<i>ruski</i>

Jak brzmią przymiotniki dzierżawcze, utworzone z rzeczowników: *mąż*, *Paryż*, *papież*, *Bóg*, *Praga*, *Ryga*, *Kalisz*, *Czechy*? Jaki w tych przymiotnikach mamy przyrostek? (*-ski*). A co się stało z końcowymi spółgłoskami: *ż*, *g*, *sz*, *ch*? — *g* zamieniło się najpierw w *ż*, a *ch* w *sz*; więc pierwotnie mówiono: *mężski*, *paryżski*, *papieński*, *bożski*, *prażski*, *ryżski*, *kaliszski*, *czeski*. Potym zarówno *ż*, jak *sz* przed przyrostkiem *-ski* zamieniło się w *s* (upodobniło się do następnego *s*), a nareszcie jedno *s* wypadło. Podobnie z *pruski*, *ruski* utworzyło się: *pruski*, *ruski*.

A zatem pisownia: *mężski*, *paryżski*, *pragski*, *rygski* jest błędna; błędna jest również pisownia *ruski*.

Przed przyrostkiem *-ski* (a również przed przyrostkiem *-skość* i *-stwo*) spółgłoski *ż*, *sz* i *s* wypadają, i pozostaje tylko *-ski* (*-skość*, *-stwo*); więc w takich wyrazach nie można pisać *z* (ani *g*), ani też podwójnego *ss*.

Ale oprócz przyrostka *--ski*, mamy także przyrostek *-ki* (służący do tworzenia przymiotników jakościowych).

Przed przyrostkiem *-ki* spółgłoska z pozostaje niezmieniona, mianowicie w 5 przymiotnikach: blizki, nizki, ślizki, wązki, grzązki, oraz w pochodzących od nich rzeczownikach (np. blizkość, wązkość).

U w a g a. Ale w rzeczownikach: *Francuzka, więzka, zwycięzca* i t. p. zawsze piszemy także z, bo tu mamy przyrostki *-ka, -ca* (bez s).

II. sąsiad	—	sąsiedzki, sąsiedztwo
lud	—	ludzki, ludzkość
brat	—	bractwo
tkacz	—	tkactwo
żebrak	—	żebractwo
kupiec	—	kupiectwo.

Jak brzmiały pierwotnie wyrazy, wypisane w drugiej kolumnie? — Sąsiedski, sąsiedstwo, ludski, ludzkość; bratstwo, tkaczstwo, żebraczstwo, kupieczstwo. Wieg widzimy, że:

Spółgłoska *d* wraz z *s* w przyrostkach: *-ski, -skość, -stwo* zamienia się w *dz*; spółgłoski *t* i *cz* wraz z *s* przechodzą w *c*.

Zadanie XXI.

W następujących zdaniach, zamiast krzyżyków, postawić, gdzie należy, *z* albo *s*.

A ten domek, chociaż ni+ki, ale miły, sercu bli+ki.—Na śli+kiej drodze potknął się koń francu+kiego jeźdźca.—Na wieżę ratusza pra+kiego prowadzą wą+kie schody. — Bo+ka to rzecz przebaczać winy.—Znam Francu+kę, która daje lekcje w szkołach mę+kich. — Mę+two żołnierzy dało wodzowi francu+skiemu zwycię+two. — Zwycię+ca z pod Wiednia otrzymał list papie+ki z podziękowaniem.—Ubó+two jeszcze nikogo nie +hańbiło. — Podoba mi się twoja niebie+ka blu+ka w białe wą+kie pa+ki.—Ry+kie piwo, francu+kie wino i hambur+kie cygara są sławne.—Na dro-

gach pole+kich bywa często grzą+kie błoto.—Ni+cy męż-
czyźni mogą być bardzo silni. — Zardzewiałe żela+two jest
bardzo kruche.

Zadanie XXII.

W następujących zdaniach, zamiast krzyżyków, postawić,
gdzie należy, *dz* albo *c*:

Lu+kie gadanie mało mię obchodzi. — Śle+two sądowe
wykazało niewinność oskarżonego. — Polacy pobili Szwedów
pod dowó+twem Chodkiewicza. — Język szwe+ki jest po-
krewny niemie+kiemu. — Sąsie+ka przysługa łagodzi biedę
lu+ką. — Szko+kie i flaman+kie wyroby tka+kie słyngły
szeroko.—Powiat łó+ki leży w gubernji piotrkowskiej, a po-
wiat łu+ki w gubernji wołyńskiej.

C.

I.	<i>głupi</i>	—	<i>głupszy</i>	<i>piękny</i>	—	<i>piękniejszy</i>
	<i>biały</i>	—	<i>bielszy</i>	<i>trudny</i>	—	<i>trudniejszy</i>
	<i>twardy</i>	—	<i>twardszy</i>	<i>łatwy</i>	—	<i>łatwiejszy</i>
	<i>srogi</i>	—	<i>sroższy</i>	<i>ostry</i>	—	<i>ostrzejszy</i> .

Z powyższych przykładów widzimy, jak się tworzy stopień
wyższy przymiotników. W pierwszej kolumnie mamy przy-
rostek *-szy*, w drugiej przyrostek złożony *-ejszy*. Kiedy
używamy przyrostka niezłożonego *-szy*, a kiedy złożonego
-ejszy?—Otóż:

Stopień wyższy na *-szy* mają przymiotniki, jeśli na końcu
jest tylko jedna spółgłoska albo dwie spółgłoski, łatwe do
wymówienia przed tym przyrostkiem.

V B. Pytania. Co się dzieje ze spółgłoskami *ż, sz, s* przed
przyrostkami: *-ski, -skość, -stwo*? — W których przymiotnikach
pozostaje spółgłoska *z* niezmieniona przed przyrostkiem *-ki*?—Co
się dzieje ze spółgłoskami *d, t, cz* przed *s*?

Po zbiegu spółgłosek, trudnych do wymówienia przed samym *-szy*, stopień wyższy otrzymuje przyrostek złożony *-ejszy* (ze zmiękczeniem poprzedzającej spółgłoski).

Niektóre przymiotniki mają w stopniu wyższym podwójną formę: na *-szy* i na *-ejszy*; np.:

miły	—	milszy i milejszy;
mądry	—	mędrszy i mądrzejszy;
tłusty	—	tłustszy i tłusciejszy;
czysty	—	czystszy i czysciejszy.

Przymiotnik gorący ma w stopniu wyższym: gorętszy.

II. <i>prędk</i>	—	<i>prędszy</i>	<i>daleki</i>	—	<i>dalszy</i>
<i>miękk</i>	—	<i>miększy</i>	<i>szeroki</i>	—	<i>szerazy</i>
<i>cienki</i>	—	<i>cieńszy</i>	<i>głęboki</i>	—	<i>głębszy</i>
<i>blizki</i>	—	<i>bliższy</i>	<i>wysoki</i>	—	<i>wyższy</i> (za-
<i>wązki</i>	—	<i>węższy</i>			miast dawniejszego <i>wysz-</i>
					<i>szy</i> , wskutek upodobnie-
					nia do <i>niższy</i>).

Widzimy więc, że:

Przymiotniki z przyrostkami *-ki*, *-eki*, *-oki* tworzą stopień wyższy po odrzuceniu tych przyrostków.

Przymiotnik *lekki* ma w stopniu wyższym *lżejszy* (pierwiastek *leg-* i przyrostek złożony *-ejszy*).

Przymiotnik *gorzki* może mieć tylko stopień wyższy omówny: *bardziej gorzki*.

Z odmiennych pierwiastków tworzą stopień wyższy przymiotniki:

dobry (pierw. dob-)	—	lepszy (pierw. lep-)
zły (pierw. zł-)	—	gorszy (pierw. gor-)
wielki (pierw. wiel-)	—	większy (dawniej więt- szy, pierwiast. więt-)
mały (pierw. mał-)	—	mniej (pierw. mn-).

Zadanie XXIII.

— Napisać stopień wyższy następujących przymiotników: słaby, gruby, tani, pilny, wierny, kruchy, obfity, znakomity, bystry, mocny, silny, krótki, rzadki, czarny, ruchliwy, kwieciasty, dobrotliwy, uczciwy, pełny, słodki, kwaśny, brzydki, zimny, ciepły, gładki, równy, leniwy, pracowity.

Zadanie XXIII a).

Utworzyć po jednym zdaniu ze stopniem wyższym następujących przysłówków:

krótko, długo, lekko, bardzo, wiele, mało, dobrze, źle, prędko, nisko, blisko, szeroko, wysoko, głęboko, mile, mądrze, drogo, jasno, obficie, śmiało, późno, wszędzie;

np. Wy u nas krócej zabawiliście, niż my u was.

V C. Pytania. W jakim razie przymiotniki tworzą stopień wyższy na -szy?—W jakim razie tworzą go z pomocą przyrostka złożonego -ejszy?—Wymienić kilka przymiotników z podwójnym stopniem wyższym!—Jak brzmi stopień wyższy od gorący?—Jak tworzą stopień wyższy przymiotniki na -ki, -eki, -oki?—Jak brzmi stopień wyższy od lekkiego?—jak od gorzkiego?—Które przymiotniki tworzą stopień wyższy z odmiennych pierwiastków?

ROZDZIAŁ DRUGI.

Z deklinacji.

LEKCJA VI.

A.

I Dekl.	II D.	III D.	IV D.
<i>tkacz</i>	<i>zjawisk</i>	<i>lwic</i>	<i>boleść</i>
<i>tkacz-a</i>	<i>zjawisk-o</i>	<i>lwic-a</i>	<i>boleść-i</i>
<i>tkacz-owi</i>	<i>zjawisk-u</i>	<i>lwic-y</i>	<i>boleści-ą</i>
<i>tkacz-em</i>	<i>zjawisk-om</i>	<i>lwic-e</i>	<i>boleści-om</i>
<i>tkacz-ów</i>	<i>zjawisk-ach</i>	<i>lwic-ami</i>	<i>boleści-ach.</i>

W pierwszym z powyższych czterech szeregów mamy ten sam wyraz *tkacz* w różnych przypadkach. Który to przypadek: *tkacz*, *tkacza*, *tkaczowi*, *tkaczem*, *tkaczów*?

W drugim szeregu mamy wyraz *zjawisko* w różnych przypadkach. Którym przypadkiem jest: *zjawisk*, *zjawisko*, *zjawisku*, *zjawiskom*, *zjawiskach*?

W trzecim szeregu mamy wyraz *lwica* w różnych przypadkach. Który to przypadek: *lwic*, *lwica*, *lwicy*, *lwice*, *lwicami*?

W czwartym szeregu mamy wyraz *boleść* w różnych przypadkach. Którym przypadkiem jest: *boleść*, *boleścią*, *boleściom*, *boleściami*, a którym może być *boleści*?

Widzimy, że w formach: *tkacz*, *zjawisk*, *lwic*, *boleść*

niema końcówki, a w innych formach (jak tkacza, zjawisko, lwica, boleści) są dodane końcówki deklinacyjne.

Tkacz — który to przypadek i podług której deklinacji?
Zjawisk — który to przypadek i podług której deklinacji?
Lwic — który to przypadek i podług której deklinacji? Bo-
leść — który to przypadek i podług której deklinacji?

Więc które przypadki nie mają końcówki w deklinacji I, II, III i IV?

Co pozostaje z tych czterech rzeczowników po odrzuceniu końcówek ~~konjugacyjnych~~ ^{deklinacyjnych} (tkacz, zjawisk, lwic, boleść). Otóż pamiętajmy:

Ta część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu końcówek, nazywa się jego *osnową* albo *tematem*.

Końcówki nie mają wcale: w I i IV dekl. mianownik liczby poj., a w II i III dopełniacz liczby mn.; więc te przypadki składają się w tych deklinacjach z samej osnowy.

Więc jak brzmi osnowa rzeczownika tkacz? Czy ta osnowa równa się pierwiastkowi? — Nie, bo składa się z pierwiastka *tk-* i przyrostka *-acz*.

Jak brzmi osnowa rzeczownika zjawisko? A jaki jest pierwiastek tego wyrazu? — Pierwiastek *jaw-*. A co jest przed pierwiastkiem? (narostek *z-*). Co po pierwiastku? (przyrostek *isk-*).

Jak brzmi osnowa rzeczownika lwica? A jaki tu jest pierwiastek? (*lw-*) Co jest po pierwiastku? (Przyr. *ic-*).

Jak brzmi osnowa rzeczownika boleść? Jaki tu pierwiastek? (*bol-*) Co jest po pierwiastku? (Przyr. *-eść*).

Weźmy następujące formy rzeczownika syn: syna, synowi, synem, synom, synami. Jaka tu osnowa? a jaki pierwiastek? — W tym wyrazie osnowa równa się pierwiastkowi, bo w nim niema ani narostków, ani przyrostków. Jak nazywamy takie rzeczowniki? A jak nazywamy rzeczowniki, utworzone zapomocą przyrostków?

Osnowa rzeczowników pierwotnych równa się pierwiastko-

wi; do osnowy rzeczowników pochodnych wchodzą, oprócz pierwiastka, także narostki i przyrostki.

<i>piasek</i>	<i>owiec</i>	<i>kół</i>	<i>gałąź</i>
<i>piask-u</i>	<i>owc-y</i>	<i>koł-a</i>	<i>gałęz-i</i>
<i>piask-i</i>	<i>owc-ę</i>	<i>koł-u</i>	<i>gałęzi-om</i>
<i>piask-ami</i>	<i>owc-om</i>	<i>koł-ach</i>	<i>gałęż-mi.</i>

Jaka jest osnowa rzeczownika *piasek*? — (*piask-*). Czy mianownik liczby poj. *piasek* zupełnie równa się osnowie? Nie, osnowa jest tu nieco zmieniona. Przez co? Jakie to *e*? (*e* zastępcze). Twarde czy miękkie?

Jaka jest osnowa rzeczownika *owca*? (*owc-*). Czy dopełniacz liczby mn. *owiec* jest zupełnie równy osnowie? Co tu przybyło? (*e* zastępcze). Twarde czy miękkie?

Jaka jest osnowa rzeczownika *koło*? (*koł-*). Czy dopełniacz l. mn. *kół* równa się jej całkowicie? Jaka tu zaszła zmiana? (Pochylenie *o* na *ó*).

Jaka jest osnowa rzeczownika *gałąź*? (*gałęź-*). Czy tu mian. liczby poj. jest czystą osnową? Jaka tu zaszła zmiana? (Pochylenie samogłoski *ę* na *ą*).

Jak się nazywają takie zmiany, jak wstawienie *e* zastępczego lub pochylenie samogłoski? — Są to zmiany fonetyczne.

Mianownik liczby poj. w dekl. I i IV, oraz dopełniacz licz. mn. w dekl. II i III nie zawsze równają się czystej osnowie, gdyż osnowa w nich często ulega zmianom fonetycznym, mianowicie: wstawieniu *e* zastępczego (twardego albo miękkiego) lub pochyleniu samogłosek *o*, *ę* na *ó*, *ą*.

Jak brzmi dopełniacz liczby mn. rzeczowników: *gra*, *kra*, *mgła*, *łza*?

Dopełniacz liczby mn. rzeczowników jednozgłoskowych: *gra*, *kra*, *mgła*, *łza* i t. p. brzmi: *gier*, *kier*, *mgieł*, *łez*; podobnie od *szkło*, *cło*, *duo* — *szkieł*, *ceł*, *den*.

W wyrazach dwuzgłoskowych i wielozgłoskowych język nasz często nie unika zbiegu kilku spółgłosek i nie wymaga *e* zastępczego, zwłaszcza, jeśli pierwszą ze zbiegających się

spółgłosek jest płynna lub sycząca; mówimy więc: siostr, warg, wierzb, klęsk, łask, więdzm, gwiazd, izb, a także: mo-
ciw, bitw, brzytw, tyżw, obok: bitew, brzytew, tyżew.

Pochylenie samogłoski w wielu wyrazach pozostaje we wszystkich przypadkach, także w zgłoskach otwartych, jako to w rzeczownikach: król (króla), stróż, tchórz, ogół, szczegól, góra, skóra; sąd (sądu), prąd, drag, ciąg, pstrąg, bąk. pajak, mosiądz, szeląg, wasąg, wielbłąd, kąt, wąs.

Miesiąc, zając i tysiąc zachowują *ę* tylko w dop. l. mn.: miesiący, zajęcy, tysięcy; pieniądz w dop. i narzędniku l. mn.: pieniędzy, pieniędzi.

Pod względem znaczenia odróżniamy: rząd—rządu i rząd—rzędu. Mówimy bez różnicy w znaczeniu: swąd—swędu albo swądu.

Samogłoski *ę* wcale nie pochylają następujące rzeczowniki: zapęd, łabędź, geś, chęć, część, pięść, pieczęć, pamięć, poręcz, obręcz, grzęda, gawęda, potęga i inne, oraz rzeczowniki na *-ęć*, np.: zamęt, wykret, natret.

Zadanie XXIV.

Wypisać osnowy następujących rzeczowników, a w nawiasie dodać te przypadki (mian. l. poj. albo dop. l. mn.), które nie mają końcówki:

VI A. Pytania. Co to jest osnowa wyrazu? — Które przypadki nie mają wcale końcówki deklinacyjnej? — Czemu równa się osnowa rzeczowników pierwotnych, a z czego się składa w rzeczownikach pochodnych? — Jakim zmianom może ulegać osnowa w tych przypadkach, które nie mają końcówki? — Jak brzmi dopełniacz l. mn. rzeczowników jednozgłoskowych *g r a, k r a i t. p.*? — Kiedy język nie wymaga *ę* zastępczego? — Wyliczyć kilka wyrazów, w których pochylenie samogłoski pozostaje we wszystkich przypadkach! — W których przypadkach nie pochylają samogł. rzeczowniki: miesiąc, zając, tysiąc, pieniądz? — Które rzeczowniki pochylają albo nie pochylają samogł. *ę*? — Które jej nigdy nie pochylają?

chłopcy, lwom, kozłów, palce, kotłem, psu, owsa, orłowi, dni, dworzy, noże, gołębiom, skrzydła, jabłku, światłem, działami, oknem, bagnu, głowy, szkodą, robotę, wodami, gęby, rękę, krwi, stągwie, płci, wsią.

B.

L. poj.	L. mn.
1. M. Kaliszanin	Kaliszani-e
2. D. Kaliszanin-a	Kaliszan
3. C. Kaliszanin-owi	Kaliszan-om
4. B. Kaliszanin-a	Kaliszan
5. W. Kaliszanini-e!	Kaliszani-e!
6. N. Kaliszanin-em	Kaliszan-ami
7. M. o Kaliszanini-e	o Kaliszan-ach.

Podług której deklinacji odmienia się rzeczownik Kaliszanin? Z czego to poznajemy? (Z końcówek przypadków). Jaką podstawę otrzymujemy tu po odrzuceniu końcówek deklinacyjnych w liczbie pojedynczej (Kaliszanin-); a jaką w liczbie mnogiej? (Kaliszan-). Jaki przyrostek mamy tu w liczbie pojed. (-*anin*); a jaki w l. mn.? (-*an*). Który przypadek składa się z samej podstawy Kaliszanin-, a który z samej podstawy Kaliszan-? — Otóż przyrostek *-anin* jest tylko wzmocnionym przyrostkiem *-an*.

Który przypadek ma tu końcówkę nie taką, jak inne rzeczowniki I dekl. po spółgłosce twardej? — Mianownik l. mn. ma za końcówkę miękkie *e*, tak jak rzeczowniki I dekl. po spółgłosce końcowej miękkiej, (gdy tymczasem zwykle po spółgłosce twardej ten przypadek kończy się w formie rzeczowej na *-y*, a w formie osobowej na *-i* albo *-owie*).

Otóż, jak Kaliszanin, odmieniają się wszystkie rzeczowniki na *-anin*.

Rzeczowniki na *-anin* w l. poj. zachowują tę wzmocnioną podstawę, a w l. mn. mają krótszą podstawę z przyrostkiem

-an. Dopełniacz l. mn. kończy się na tę krótszą osnowę i nie ma końcówki deklinacyjnej, a mian. l. mn. ma końcówkę *e* (miękkie).

Podobnie odmieniają się i nazwy zakonów na *-anin*, jak dominikanin, franciszkanin, które dawniej kończyły się na *-an* (dominikan, franciszkan); ale te w dopełn. l. mn. kończą się na *-ów* (dominikanów, franciszkanów).

Kończówkę *-ów* w dopełn. l. mn. mają także: Amerykanin, republikanin i muzulmanin.

Rzeczownik Hiszpan ma tę samą osnowę w obydwu liczbach i odmienia się prawidłowo: w dopełn. l. mn. ma końcówkę *-ów*; tylko w mianowniku l. mn. kończy się na *e* (Hiszpanie).

L. poj.		L. mn.	
1. M.	brat ksiądz	braci-a	księż-a
2. D.	brat-a księdz-a	brac-i	księż-y
3. C.	brat-u księdz-u	braci-om	księż-om
4. B.	brat-a księdz-a	brac-i	księż-y
5. W.	braci-el księż-el	braci-al	księż-al
6. N.	brat-em księdz-em	brać-mi	księż-mi
7. M.	o braci-e o księdz-u	o braci-ach	o księż-ach.

Brat i ksiądz odmieniają się w l. poj. prawidłowo, tylko ksiądz ma w wołaczu księżo, a w miejsc. księdzu. W liczbie mn. te rzeczowniki mają w osnowie na końcu zmiękczoną spółgłoskę (brać-, księż-), w mianowniku l. mn. kończą się na *-a*, w dop. (i biern.) na *-i* (*y*), w narzędniku na *-mi* (nie: ami).

Uwaga. Rzeczowniki bracia i księża były dawniej imionami zbiorowemi rodzaju żeńskiego i odmieniały się podług dekl. III, więc: dop. braci, księży, cel. braci, księży i t. d.

L. poj.	L. mn.
1. M. przyjaciół	przyjaciół-e
2. D. przyjaciół-a	przyjaciół
3. C. przyjaciół-owi	przyjaciół-om
4. B. przyjaciół-a	przyjaciół
5. W. przyjaciół-u!	przyjaciół e!
6. N. przyjaciół-em	przyjaciół-mi
7. M. o przyjaciół-u	o przyjaciół-ach

Widzimy, że rzeczownik przyjaciel odmienia się w l. poj. prawidłowo; podług której dekl. i podług którego wzoru? (I dekl. wzór II ze spółgł. miękką).

Czy w l. mn. pozostaje ta sama miękka osnowa przyjaciół? Tylko w których przypadkach? A jaka jest osnowa w innych przypadkach l. mn.? (przyjaciół-). W których przypadkach występuje tu osnowa bez końcówki? Czy jest niezmienniona? (ó pochyłone!) Który przyp. l. mn. ma inną końcówkę, niż inne rzeczowniki I dekl.? (Narzędn. l. mn. ma końcówkę *-mi*, zam. *-ami*).

Jaka w tym przypadku zaszła zmiana fonetyczna w osnowie? (pochylenie samogłoski *o* w zgłosce zamkniętej).

Jak przyjaciel, odmienia się i nieprzyjaciel.

Rzeczowniki przyjaciel i nieprzyjaciel odmieniają się w l. poj. prawidłowo podług I dekl.; ale w l. mn. (oprócz mian. i woł.) mają zmienioną osnowę: przyjaciół-, nieprzyjaciół-, w dop. i bier. l. mn. nie mają końcówki, a w narzędniku l. mn. kończą się na *-mi* (z pochyleniem samogłoski *o*).

Podobnie zmieniają w l. mn. osnowę, zamieniając ostatnią spółgłoskę miękką na twardą, trzy rzeczowniki: w I dekl. jęczmień, a w II dekl. zielenie i nasienie (l. mn. jęczmiony, jęczmionów; zielenie, zieleni; nasienie, nasion).

Rzeczownik człowiek ma w l. mn. ludzie, dop. ludzi, narz. ludźmi (inne przypadki prawidłowo).

Rzeczownik rok ma w l. mn. lata (podł. dekl. II).

**Rzeczownik tydzień ma dopełn. tygodnia i zachowuje
osnowę dopełniacza we wszystkich dalszych przypadkach.**

Zadanie XXV.

Odmieniać rzeczowniki: Rzymianin, Warszawianin, mieszczanin, ziemianin, poganin, dominikanin, republikanin, Hiszpan, nieprzyjaciół, rok, tydzień.

LEKCJA VII.

A.

Jak kończy się dopełniacz l. poj. w I deklinacji?—Częściej na *-a*, rzadziej na *-u*. Przykłady! Jak brzmi dopełn. l. poj. rzeczowników: osieć, komar, rak, kamień, pies, but, kwiatek, palec, chłopiec, stróż, król, koń, rozum, dowcip, lud, naród, półk, tłum, groch, pieprz, mak, piasek, ołów, lód, śnieg, wół, dąb, buk, Rzym Tybr, San, poniedziałek?

Dopełniacz l. poj. w deklinacji I kończy się przeważnie na *-a*; końcówkę *-u* mają głównie rzeczowniki umysłowe, zbiorowe i materialne, a z jednostkowych dwie nazwy zwierząt: wół i bawół, dwie nazwy drzew: buk i dąb, nazwy dni tygodnia: poniedziałek, wtorek, czwartek, piątek, kilka innych imion nieżywoćnych, np. gród, dom, tłum, stół, tron, oraz wiele nazw krajów, miast i rzek (np. Egipt, Krym, Tyrol, Rzym, Londyn, Neapol, Dorpat, Tyflis, Pekin, Tybr, San, Dniepr, Dniestr, Don, Dunaj), zwłaszcza także nazwy miast, złożone z *-gród* (np. Tarnogród).

Rzeczowniki: las, bór, płot, wóz mają w dopeł. częściej końcówkę *-u*, rzadziej *-a*.

VI B. Pytania. Jak odmieniają się rzeczowniki na *-anin*?—Jak odmieniają się nazwy zakonów na *-anin*? — jak Amerykanin i republikanin?—jak Hiszpan?—Jak odmieniają się brat i ksiądz? Jak odmieniają się przyjaciel i nieprzyjaciel?—jak jęczmień i zieleniec?—Jak odmieniają się człowiek—rok—tydzień?

Jak brzmi celownik l. poj. rzeczowników: przyjaciel, kogut, przewodnik, piekarz, góral, nóż, Bóg, pan, chłop, brat, ksiądz?—Więc jaką końcówkę może mieć celownik l. poj. w dekl. l?

Celownik liczby poj. w dekl. l-ej częściej kończy się na *-owi*, rzadziej na *-u*. Kończówkę *-u* mają głównie rzeczowniki jednozgłoskowe, a z dwugłoskowych: ojciec, chłopiec, djabeł.

Z jednozgłoskowych mają w celowniku *-owi* wszystkie te, które w dopełniaczu mają końcówkę *-u* (np. ludowi, półkowi, śniegowi, dębowi).

Jak kończą się w I dekl. wołacz i miejscownik liczby pojedynczej po spółgłosce twardej, jak po miękkiej, jak po gardłowej (*g, k, h, ch*), jak od rzeczowników na *-ec*? (O tym dowiedzieliśmy się w I kursie).

Rzeczowniki: pan, Bóg i ksiądz mają w wołaczu *-e*: panie, Boże, księżu! a w miejscowniku *-u*: panu, Bogu, księdzu.

Rzeczownik syn ma przeciwnie w wołaczu: synu! a w miejscowniku: o synie.

Rzeczownik dom ma w miejscowniku *u* tylko po przyimkach *w* i *przy* i tylko wtedy gdy oznacza czyje mieszkanie; np. On pracuje w domu, przy domu; mówimy o pięknym domu sąsiada.

Miejscownik rzeczowników dobro i zło brzmi: o dobru, o złu.

Jak brzmi wołacz i miejscownik rzeczowników kościół i świat?—Kościele, świecie. Jaka tu zaszła zmiana?—Przed samogłoską miękką (*l, é*) pozostaje pierwotne *e*, które przed spółgłoskami twardymi (*ł, t*) zamieniało się w *o* albo *a*. — A rzeczownik *łód i czas* — czy mają w tych przypadkach: ledzie, chesie?—Nie, w nich *o* i *a* pozostają we wszystkich przypadkach.

W niektórych rzeczownikach *o* i *a*, powstałe z *e*, pozostają nawet przed spółgłoską miękką, jakoto: (w I dekl.

woł. i miejsc.) lodzie, miodzie, zbiorze, ubiorze, dziadzie, czasie; (w II dekl. miejsc.) siodle, piórze, jeziorze, zwierciadło albo zwierciedle, na czołe (gdy mowa o części głowy), na czele (gdy mowa o dowództwie), (w III dekl. w celown. i miejsc.) ścianie, pianie, brzozie, siostrze i t. p.

Zadanie XXVI.

Napisać po 5 imion męskich umysłowych, zbiorowych i materjalnych, oraz po 5 nazw krajów, miast i rzek z końcówką *-u* w dopełniaczu.

Zadanie XXVII.

Odmieniać (tylko w I. poj.): Pan Bóg; ksiądz Wojciech; brat Fraciszek; dziad Florek.

B.

Jak brzmi forma osobowa mianownika liczby mn. rzeczowników: chłop, sąsiad, Polak, doktor, pan, król, nauczyciel, rycerz? Jakie końcówki może mieć forma osobowa mianownika liczby mnogiej?

Forma osobowa mianownika liczby mnogiej kończy się albo na *-i* (po *c* i *rz* zamienione na *-y*), albo na *-owie*, albo na *-e* (np. chłop*i*, sąsiedzi, Polacy, kupcy, doktorzy — panowie, królowie — nauczyciele, rycerze).

Kończówkę *-e* w formie osobowej mianownika liczby mn. mają wyłącznie rzeczowniki, zakończone w mian. I. poj. na

VII A. Pytania. Jak kończy się w I dekl. dopełniacz I. poj.? Które rzeczowniki mają w tym przyp. końcówkę *-u* albo *-a*? — Jak kończy się w I dekl. celown. I. poj.? — Które jednozgłoskowe mają w celown. końcówkę *-owi*? — Jak brzmi woł. i miejsc. rzeczowników: pan, Bóg, ksiądz, syn, dom, dobro, zło? — Wyliczyć po kilka rzeczowników, które zachowują *o* albo *a* (zamiast *ø*) nawet przed spółgł. miękką w dekl. I, II i III.

spółgłoskę miękką lub pochodną (np. ci goście, kmiecie, nauczyciele, rycerze, stolarze, bogacze, rodzice).

Końcówkę *-i* w formie osobowej mianownika liczby mn. ma większość rzeczowników, zakończonych w mian. l. poj. na spółgł. twardą lub *-ec* (np. ci biskupi, kapłani, Szwedzi, Polacy, Tatarzy, kupcy).

Końcówkę *-owie* w formie osobowej mianownika liczby mn. mają niektóre rzeczowniki I-ej deklinacji, zarówno zakończone na spółgłoskę twardą, jak na miękką, zwłaszcza oznaczające urzędy, godności, pokrewieństwo, oraz nazwiska familijne i nazwy narodów starożytnych (np. ci panowie, królowie, wodzowie, świadkowie, generałowie, ojcowie, mężowie, zięciowie, stryjowie, Mickiewiczowie, Radziwiłłowie, Persowie, Medowie, Gallowie, Frankowie).

Rzeczowniki na *-or* w formie osobowej mian. l. mn. częściej używają końcówki *i* (*y*), rzadziej *-owie* (np. ci doktorzy i doktorowie).

Rzeczowniki osobowe męskie, obok formy osobowej, używają się niekiedy i w formie rzeczowej (np. ci panowie chłopci, sąsiedzi—te pany, chłopcy, sąsiady).

Rzeczowniki osobowe na *-ec* mają w mian. l. mn. tylko jedną końcówkę, zarówno na formę osobową, jak rzeczową (np. ci albo te głupcy).

Kilka rzeczowników męskich zwierzęcych używa się niekiedy także w formie osobowej (np. ci wilcy, ptacy, krucy—obok: te wilki, ptaki, kruki).

Jak brzmi mianownik l. mn. rzeczowników: stół, dom, młot, pies, kot, lew, cień, pieniądz, koń, ryś?

Jaka to forma: osobowa czy rzeczowa?

Jakie końcówki może mieć forma rzeczowa mianownika l. mn. w I-ej deklinacji? Kiedy końcówkę *-y*, a kiedy *-e*? (Wiemy to z I kursu). Wyjątek stanowi rzeczownik dzień.

Rzeczownik dzień ma w mianowniku l. mn. dni (a nie: dnie).

Jak brzmi mian. l. mn. rzeczowników: kwadranś, wakanś? Jaka tu jest końcówka? — Twarde *e*, nie miękczące poprzedzającej spółgłoski.

Rzeczowniki obcego pochodzenia na *-ans* mają w mianowniku l. mn., jako końcówkę, twarde *e* (np. kwadranse, wakanse).

Jak brzmi mianownik l. mn. rzeczowników: fakt, egzamin, dokument, poemat?—Fakta lub fakty; egzamina lub egzaminy i t. d. To są również rzeczowniki obcego pochodzenia, a w języku, z którego pochodzą, są rodzaju nijakiego. A jak brzmi mian. l. mn. rzeczowników: koszt, grunt, gust? (Koszta, grunta, gusta — albo koszty, grunty, gusty). To są również rzeczowniki pochodzenia obcego.

Ale czy można powiedzieć: te urzęda, przedmiota, kłopotata, odcienia?—Nie, bo to są rzeczowniki czysto polskie rodzaju męskiego, a nie nijakiego, i odmieniają się podług dekl. I a nie II; (wszak nie mówimy: to urzędo, przedmioto, kłopototo, odcienie—lecz jak?)

Niektóre rzeczowniki męskie obcego pochodzenia mają w mianowniku l. mn., obok prawidłowej końcówki *-y*, także końcówkę *-a* (jak w dekl. II), np. te fakta, egzamina, dokumenta, koszta, grunta, gusta.

Z rzeczowników czysto polskich tylko *cud* ma końcówkę *a* albo *y*: *cuda* i *cudy*.

Dopełniacz liczby mnogiej w dekl. I-iej kończy się po spółgłosce twardej zawsze na *-ów*, po miękkiej lub pochodnej na *-ów* albo na *-i* (które po spółgłosce pochodnej zamienia się w *-y*). Obydwie końcówki mogą mieć zwłaszcza zakończone na *-acz*, *-ciel*, *-arz*, *-erz* (np. tkaczów, nauczycielów, piekarzów, rycerzów—albo tkaczy, nauczycieli, piekarzy, rycerzy), a także: *uczniów* i *uczni*, *nożów* i *noży*.

Tylko *-i* (po spółgłosce pochodnej *-y*) w dopełniaczu licz. mn. mają: *gość*, *koń*, *śledź*, *kamień*, *liść*, *miesiąc*, *zając*, *tyś*, *pieniądz* i inne.

Poznaaliśmy niektóre rzeczowniki, które w narzędniku licz. mn. mają końcówkę *-mi* zamiast *-ami*. Przypomnijmy sobie, które to rzeczowniki!

Rzeczowniki I-jej deklinacji: brat, książd, przyjaciel, nieprzyjaciel, człowiek (l. mn. ludzie), pieniąd, a także gość, koń, liść, oraz rzeczowniki IV deklinacji: kość, dłoń, nieć — mają w narzędniku liczby mnogiej końcówkę *-mi* (nie: *-ami*).

Narzędnik l. mn. w dekl. I i II używa niekiedy także końcówki *-y*, zamiast *-ami*, ale tylko po przyimkach lub przymiotnikach; np. przed czasy, przed wieki, różnemi sposoby, przed laty. 1

Zadanie XXVIII.

Napisać mianownik liczby mnogiej, zarówno w formie osobowej (z zaimkiem *ci*), jak w rzeczowej (z zaimkiem *te*) od następujących rzeczowników: mnich, kapłan, magnat, krzyżak, Turek, chłopiec, Bóg, król, poseł, ziomek, mąż, żyd, kat, wróg, Szwed, profesor.

VII B. Pytania. Jak się kończy forma osobowa mianownika l. mn.? — Które rzeczowniki mają w formie osobowej końcówkę *-e*? — Które końcówkę *-i*? — Które końcówkę *-owie*? — Jak kończą się rzeczowniki na *-or* w formie osobowej liczby mnogiej? — Które rzeczowniki mogą mieć obydwie formy: osobową i rzeczową? — Które rzeczowniki osobowe mogą mieć tylko jedną końcówkę na obydwie formy? — Które nazwy zwierzęce używają się niekiedy w formie osobowej? — Jak brzmi mian. l. mn. rzeczownika dzień? — Które rzeczowniki kończą się w mianowniku l. mn. na twarde *e*? — Które rzeczowniki rodzaju męskiego mogą mieć w mian. l. mn. końcówkę *a*? — Które rzeczowniki I dekl. mają w dopełn. l. mn. tylko końcówkę *-ów*, które albo końcówkę *-ów*, albo *-i*, a które tylko *-i*? — Które rzeczowniki kończą się w narzędniku l. mn. na *-mi*? — Jaka końcówka używa się w I i II dekl. niekiedy zamiast końcówki *-ami*?

LEKCJA VIII.

A.

Liczba pojedyncza.

1. M.	wujci-o	Stasi-o	Tass-o
2. D.	wujci-a	Stasi-a	Tass-a
3. C.	wujci-owi	Stasi-owi	Tass-owi
4. B.	wujci-a	Stasi-a	Tass-a
5. W.	wujci-u!	Stasi-u!	Tass-o!
6. N.	wujci-em	Stasi-em	Tass-em
7. M.	o wujci-u	o Stasi-u	o Tassi-e

Liczba mnoga.

1. M.	wujci-owie	Stasi-owie	Tass-owie
2. D.	wujci-ów	Stasi-ów	Tass-ów
3. C.	wujci-om	Stasi-om	Tass-om
4. B.	wujci-ów	Stasi-ów	Tass-ów
5. W.	wujci-owiel	Stasi-owiel	Tass-owiel
6. N.	wujci-ami	Stasi-ami	Tass-ami
7. M.	o wujci-ach	o Stasi-ach	o Tass-ach.

Podług której deklinacji odmieniają się powyższe rzeczowniki? Jak kończy się mianownik liczby pojedynczej? Jak kończy się wołacz l. poj. po spółgłosce miękkiej, a jak po spółgłosce twardej?

Do jakich rzeczowników należą wujcio i Stasio? (do imion pieszczotliwych). Jakim imieniem jest Tasso? (Nazwisko rodzinne obcego pochodzenia).

Podług pierwszej deklinacji odmieniają się, oprócz rzeczowników męskich, zakończonych na spółgłoskę, także imiona pieszczotliwe, oraz imiona własne obcego pochodzenia, zakończone na o.

Liczba pojedyncza.

1. M.	wojewod-a	Fredr-o	Trapsz-o
2. D.	wojewod-y	Fredr-y	Trapsz-y
3. C.	wojewodzi-e	Fredrz-e	Trapsz-y
4. B.	wojewod-ę	Fredr-ę	Trapsz-ę
5. W.	wojewod-ol	Fredr-ol	Trapsz-ol
6. N.	wojewod-ą	Fredr-ą	Trapsz-ą
7. M. o	wojewodzi-e	o Fredrz-e	o Trapsz-y

Liczba mnoga.

1. M.	{ wojewodz-i wojewod-owie	Fredr-owie	Trapsz-owie
2. D.	wojewod-ów	Fredr-ów	Trapsz-ów
3. C.	wojewod-om	Fredr-om	Trapsz-om
4. B.	wojewod-ów	Fredr-ów	Trapsz-ów
5. W.	{ wojewodz-il wojewod-owie!	Fredr-owie!	Trapsz-owie
6. N.	wojewod-ami	Fredr-ami	Trapsz-ami
7. M. o	wojewod-ach	o Fredr-ach	o Trapsz-ach.

Podług której deklinacji odmieniają się rzeczowniki wojewoda, Fredro, Trapszo w l. poj., a podług której w l. mn.? Jak brzmi wołacz liczby poj.? Którego rodzaju są te rzeczowniki? Co oznaczają rzeczowniki Fredro i Trapszo?—Nazwiska familijne. Czy to są nazwiska obce?—Nie, to są nazwiska polskie. Podobnie odmieniamy także nazwiska litewskie i ruskie na -o (np. Jagiełło, Szewczenko).

Rzeczowniki męskie na -a, jakoteż nazwiska familijne polskie, litewskie i ruskie na -o, odmieniają się w liczbie poj. podług deklinacji III, a w liczbie mn. podług deklinacji I.

Rzeczowniki męskie męczyzna i sługa mają w mianowniku liczby mn. męczyźni, słudzy, w dopełniaczu l. mn. bez końcówki: męczyzn, sług. Rzeczownik sługa, gdy jest

rodzaju żeńskiego, ma w liczbie mn.: sługi, sług i t. d. (podług dekl. III).

Zadanie XIX.

Odmieniać: dziadulo, tatunio, Wacio, Władzio, Jasio; Torquato Tasso (czytaj: Torkwato Tasso, sławny poeta włoski); Russo (właściwie: Rousseau, filozof francuski); Arno (rzeka we Włoszech).

Zadanie XX.

Odmieniać: starosta, woziwoda, sprawca, zabójca; Kmita, Zaręba; Jagiełło, Tarło, Szewczenko; Tadeusz Kościuszko.

B.

Liczba pojedyncza.

1. M.	pensum	gimnazjum	familj-a
2. D.	pensum	gimnazjum	familj-i
3. C.	pensum	gimnazjum	familj-i
4. B.	pensum	gimnazjum	familj-ę
5. W.	pensuml	gimnazjuml	familj-ol
6. N.	pensum	gimnazjum	familj-ą
7. M.	pensum	gimnazjum	o familj-i.

Liczba mnoga.

1. M.	pens-a	gimnazj-a	familj-e
2. D.	pens-ów	gimnazj-ów	familj-i
3. C.	pens-om	gimnazj-om	familj-om
4. B.	pens-a	gimnazj-a	familj-e

VIII A. Pytania. Jakie rzeczowniki męskie na o odmieniają się podług dekl. I? — Jakie rzeczowniki męskie odmieniają się w l. poj. podług dekl. III, a w l. mn. podług dekl. I? — Jak się odmieniają rzeczowniki żeńskie i służy?

5. W. pens-al	gimnazj-a	familj-e!
6. N. pens-ami	gimnazj-ami	familj-ami
7. M. w pens-ach	w gimnazj-ach	w familj-ach.

Jakiego rodzaju są rzeczowniki *pensum* i *gimnazjum*? Czy są to wyrazy polskie? — Nie, obcego pochodzenia. Podług której deklinacji odmieniają się te rzeczowniki? — W liczbie poj. wcale się nie odmieniają, a w l. mn. odmieniają się podług deklinacji II. — W którym przypadku różnią się od zwykłej deklinacji II? — Dopełniacz l. mn. kończy się na *-ów*, gdy tymczasem w II dekl. ten przypadek zwykle nie ma końcówki.

Podobnie odmieniają się wszystkie rzeczowniki obce nijakie na *-um*, *eum*, *jum*, np. muzeum, seminarjum.

A rzeczownik *familja* — czyż jest czysto polski? — Nie, łaciński. Podług której deklinacji odmienia się? — Podług III. W którym przypadku liczby mnogiej różni się od zwykłej dekl. III-ej? — Dopełniacz liczby mnogiej kończy się tu na *-i*, więc tak samo, jak dopełniacz liczby pojedynczej.

Rzeczowniki nijakie obcego pochodzenia, zakończone na *-um*, *-eum*, *-jum*, w liczbie pojedynczej wcale się nie odmieniają, a w l. mn. odmieniają się podług dekl. II-ej, tylko dopełniacz l. mn. kończy się na *-ów*.

Z innych rzeczowników II dekl. mają w dopełniaczu l. mn. końcówkę *-ów* te, zgrubiałe na *-sko*, które mogą być rodzaju męskiego lub nijakiego, np. ten lub to chłopisko, wilczysko — tych chłopisków, wilczysków.

U w a g a. Rzeczownik *album* jest rodzaju męskiego i odmienia się prawidłowo podług deklinacji I: *album*, *albumu*, *albumowi* i t. d., l. mn. *albumy*, *albumów* i t. d.

Rzeczowniki pochodzenia obcego na *-ja* odmieniają się podług dekl. III; tylko dopełn. liczby mn. kończy się na *-i*, więc brzmi tak samo, jak dopełn. liczby pojed.

Liczba pojedyncza. Liczba mnoga.

1. M.	studni-a	studni-e
2. D.	studn-i	studn-i (studzien)
3. C.	studn-i	studni-om
4. B.	studni-ę	studni-e
5. W.	studni-o!	studni-el
6. N.	studni-ą	studni-ami
7. M.	w studn-i	w studni-ach.

Podług której deklinacji odmienia się rzeczownik studnia? W którym przypadku różni się od zwykłej konjugacji III? — Dopełniacz liczby mnogiej przyjmuje końcówkę *-i*, brzmi więc jak dop. l. poj.; albo też nie ma wcale końcówki, lecz wtedy ma twarde *n* (zamiast *ń*) i przed *n* wstawia *e* zastępcze (miękkie). Tak odmieniają się wszystkie rzeczowniki, zakończone na *-nia*, lecz większość w dopełn. l. mn. ma tylko końcówkę *-i*, a tylko niektóre mogą być bez końcówki.

Kończórkę *-i* w dopełn. l. mn. mają także niektóre inne rzeczowniki, w których przed końcówką *-a* mianownika l. poj. jest spółgłoska miękka lub pochodna.

Podobnie, jak rzeczowniki na *-ja*, także i rzeczowniki na *-nia* mają w dopełniaczu liczby mn. końcówkę *-i*, brzmia więc w nim tak samo, jak w dopełniaczu liczby pojed. (np. tej i tych lutni, piekarni, warowni, kopalni, kuźni, jadalni).

Niektóre z rzeczowników na *-nia* w dopełniaczu liczby mn. mogą, obok końcówki *-i*, mieć także formę bez końcówki i *-e* zastępczym, mianowicie: tych studni, stajni, sukni, wiśni—lub: studzien, stajen, sukien, wisien.

U w a g a. Błędne są więc dopełniacze liczby mnogiej: piekarń, kopalń, szwalń i t. p.

Podobnie mają podwójną formę w dopełniaczu liczby mno-

giej rzeczowniki: grobla i kropla (tych grobli, kropli albo: grobel, kropel).

Tylko końcówkę *-i* w dopełniaczu liczby mnogiej mają: zawieja, nadzieja, zbroja, dziewoja, swawola, czapla, rękojmia, msza, wieczera; (więc tych zawiei, nadziei i t. d.).

Rzeczowniki pieszczotliwe żeńskie mają w wołaczu liczby pojedynczej końcówkę *-u*, zamiast *-o*; więc: mamusiu, babuniu, Zosiu, Kaziu i t. p.

Rzeczownik książę, dawniej rodzaju nijakiego, a teraz męskiego, odmienia się podług dekl. II; ale obok form prawidłowych (książęcia, książęciu i t. d.) w liczbie pojedynczej (oprócz mianownika i wołacza) może mieć także formy ściągnięte: księcia, księciu i t. d.

Rzeczownik dziecię (dziecięcia) odmienia się w liczbie pojed. podług dekl. II, a w liczbie mnogiej podług dekl. IV (dzieci, dzieci, dzieciom i t. d.).

Rzeczownik zdrobniały dziecko (podług dekl. II) nie ma wcale liczby mnogiej.

Zadanie XXI.

Odmieniać: liceum; muzeum miejskie; seminarjum duchowne.

VIII B. Pytania. Jak się odmieniają rzeczowniki na *-um*, *-eum*, *-jum*? — Które rzeczowniki II dekl. mają w dop. l. mn. końcówkę *-ów*? — Jak się odmieniają rzeczowniki na *-ja*? — Jak się odmieniają rzeczowniki na *-nia*? — Które rzeczowniki III deklinacji (oprócz niektórych na *-nia*) mogą mieć w dopełn. liczby mn. podwójną formę? — Które rzeczowniki III dekl. mają w dopełn. l. mn. zawsze końcówkę *-i*? — Jaką końcówkę ma wołacz l. poj. rzeczowników żeńskich pieszczotliwych? — Jak się odmienia rzeczownik książę? — Jak rzeczownik dziecię?

Zadanie~~X~~XXII.

Odmieniać: lilja, historia, konwalia, religja, Marja, Zofja; kuźnia, pochodnia; suknia, stajnia; nadzieja, rękojmia, wieczerza; babunia, Zosia.

Zadanie~~X~~XXIII.

Odmieniać piśmiennie: wielki książę; małe dziecię.

C.

Liczba pojedyncza.

1. M.	ok-o	uch-o	ręk-a
2. D.	ok-a	uch-a	ręk-i
3. C.	ok-u	uch-u	ręc-e
4. B.	ok-o	uch-o	ręk-ę
5. W.	ok-ol	uch-ol	ręk-ol
6. N.	oki-em	uch-em	ręk-ą
7. M.	w ok-u	w uch-u	w ręc-e

Liczba mnoga.

1. M.	ocz-y	usz-y	ręc-e
2. D.	ocz-u (-ów)	usz-u (-ów)	rąk
3. C.	ocz-om	usz-om	ręk-om
4. B.	ocz-y	usz-y	ręc-e
5. W.	ocz-yl	usz-yl	ręc-el
6. N.	ocz-yma (ami)	usz-yma (ami)	ręk-oma (-ami)
7. M.	w ocz-ach	w usz-ach	w ręk-u (-ach).

Widzimy, że w liczbie poj. te rzeczowniki odmieniają się prawidłowo: oko i ucho podług dekl. II, a ręka podług dekl. III.

Ale w liczbie mn. widzimy tu wielkie nieprawidłowości.

Jak właściwie, podług deklinacji prawidłowej, powinnyby brzmieć liczba mn. rzeczowników: oko, ucho, ręka?—Czy

liczba mnoga oka i ucha nie używa się niekiedy i w jakim znaczeniu?—Oka w sieci, ucha u garnka.

A jakież to końcówki mają formy: oczy, oczu, oczyma; uszy, uszu, uszyna; ręce, rękę, rękoma? — Otóż właściwie nie jest to liczba mnoga, lecz liczba podwójna, która dawniej była w użyciu od wszystkich imion, a dziś zachowała się tylko w tych trzech rzeczownikach. Formy: rąk, rękóm, rękami, rękach są jednak prawdziwą liczbą mnogą, a formy: oczów, oczóm, oczami, oczach — uszów, uszóm, uszami, uszach mają wprowadzić końcówki liczby mn., ale dodane do osnowy liczby podwójnej (*ocz-, usz-*).

Zamiast form liczby mnogiej trzech rzeczowników: oko, ucho, ręka, używają się niektóre formy liczby podwójnej, którą dawniej miały wszystkie imiona. Mianownik brzmi: oczy, uszy, ręce; dopełniacz: oczu lub oczów, uszu lub uszów, ale tylko: rąk; narzędnik może być: oczyma, uszyna, rękoma albo oczami, uszami, rękami.

Forma miejscownika rękę nie jest liczbą pojed., lecz podwójną; więc nie można powiedzieć: w moim rękę, lecz tylko w mojej ręce, a w liczbie mnogiej: w moich rękę lub w moich rękach.

1. M.	Włoch-y	Niemc-y	Węgr-y
2. D.	Włoch	Niemiec	Węgier
3. C.	Włoch-om	Niemc-om	Węgr-om
4. B.	Włoch-y	Niemc-y	Węgr-y
5. W.	Włoch-yl	Niemc-yl	Węgr-yl
6. N.	Włoch-ami	Niemc-ami	Węgr-ami
7. M.	we Włosz-ech	w Niemcz-ech	w Węgrz-ech.

Która to liczba? A jak brzmi liczba pojed.? — Liczba poj. Włoch, Niemiec, Węgier—oznacza naród, nie kraj, i odmienia się prawidłowo podług dekl. I.

Nazwy krajów: Włochy, Niemcy, Węgry—używają się tylko w liczbie mnogiej. Podług której deklinacji odmieniają

się?—Dziś odmieniają się podług dekl. III, bo dopełniacz nie ma końcówki (tylko w formach: Niemiec, Węgier jest *-e* zastępcze).

Który przypadek rzeczowników: Włochy, Niemcy, Węgry ma nieprawidłową końcówkę? — Miejscownik ma końcówkę *-ech* (zam. *-ach*) ze zmiękczeniem poprzedzającej spółgłoski.

Jest jeszcze wiele innych rzeczowników, używanych tylko w liczbie mnogiej, ale wszystkie inne mają w miejscowniku końcówkę *-ach*; tylko Prusy może mieć: w Prusach lub w Prusiech.

Rzeczowniki Włochy, Niemcy, Węgry, używane tylko w liczbie mnogiej, mają w miejscowniku końcówkę *-ech* ze zmiękczeniem poprzedzającej spółgłoski. Rzeczownik Prusy ma w miejscowniku: w Prusach lub w Prusiech.

Rzeczowniki, używane tylko w liczbie mnogiej, odmieniają się:

1) podług deklinacji I-iej (męskiej), jeśli mianownik kończy się na *-y* (po *g* i *k* zamienione w *-i*) albo na *-e*, a dopełniacz na *-ów*; np. cepy, obcęg*i*, łowy, więzy, plecy (dop. pleców, narzędn. plecami lub plecyma), dzieje, finanse;

2) podług deklinacji III-iej (żeńskej), jeśli mianownik kończy się na *-y* albo *-e*, a dopełniacz albo wcale nie ma końcówki, albo kończy się na *-i* (*-y*); np. Czechy, Ateny, Bielany, Tatry, Alpy, kajdany, koszary, suchoty, otręby, urodziny, imieniny, [chrzciny, zaręczyny, Racławice, nożyce (dopełn. bez końcówki); drożdże, grabie, konopie, podwoje, sanie, spodnie (dopełniacz *-i*). Skrzypce ma dopełniacz skrzypiec albo skrzypców;

3) podług deklinacji IV (żeńskej), jeśli zarówno mianownik, jak dopełniacz kończy się na *-i*; np. drzwi;

4) podług deklinacji II (nijakiej), jeśli mianownik kończy się na *-a*, a dopełniacz wcale nie ma końcówki; np. drwa (drew), usta, wrota, żarna, powidła, bliźnięta.

Zadanie~~XXIV~~.

Odmieniać: zdrowe ucho; moja ręka.

Zadanie~~XXV~~.

Odmieniać piśmiennie rzeczownik Włoch, a obok rzeczownik Włochy.

Zadanie~~XXVI~~.

Odmieniać: Prusy Zachodnie; cepy, plecy; kajdany, nożyce, podwoje, drożdże, drzwi; drwa, bliźnięta.

LEKCJA IX.

A.

Wojski był opiekunem kobiet i dzieci podczas wojny.

Woźny roznosi pozwy.

Gajowy pilnuje lasów, polowy pilnuje pola, a odźwierny—drzwi.

Podskarbi, podstoli, podkomorzy, chorąży, podczaszy i krajczy byli to wysocy urzędnicy.

Jakie są podmioty w powyższych zdaniach?—Wojski, woźny, gajowy, polowy, odźwierny, podskarbi, podstoli, podkomorzy, chorąży, podczaszy, krajczy—jaka to część mowy?—Są to rzeczowniki. Co oznaczają?—Są to nazwy urzędników lub pewnej specjalnej służby.

Jak brzmi dopełniacz tych rzeczowników? jak celownik?

VIII C. Pytania. Jak odmieniają się w liczbie mn. oko, ucho, ręka? — Którą liczbą jest miejscownik: w rękę? — Jak brzmi miejscownik rzeczowników: Włochy, Niemcy, Węgry, Prusy? — Według których deklinacji odmieniają się rzeczowniki, używane tylko w liczbie mnogiej?

Więc jaką mają deklinację? — Deklinację przymiotnikową. — Dlaczego? — Bo to są z pochodzenia przymiotniki. — Jakie to właściwie przymiotniki? — Przymiotniki dzierżawcze z przyrostkami: *-ski*, *-ny*, *-owy*, *-ji* (bo podstoli = podstolji, podkomorzy = podkomorzji, podczaszy = podczaszji, krajczy = krajczji i t. d.).

Jak brzmi mianow. liczby mn. rzeczowników: wojski, woźny, odźwierny, gajowy, polowy? — Wojscy, woźni, odźwierni, gajowi, polowi — więc także podług deklinacji przymiotnikowej.

Ale jak brzmi mianow. liczby mn. rzeczowników: podskarbi, podstoli, podkomorzy, chorąży, podczaszy, krajczy? — Podskarbiowie, podstolowie, podkomorzowie i t. d. — więc podług deklinacji I rzeczownikowej. Dlaczego te rzeczowniki w tym przypadku nie odmieniają się podług deklinacji przymiotnikowej? — Zapewne dlatego, aby mianownik liczby mn. nie brzmiał tak samo, jak w liczbie pojed.

Ale jak brzmią dalsze przypadki liczby mnogiej? — Podskarbach, podstolich i t. d. — więc podług deklinacji przymiotnikowej.

Nazwy urzędników i służby na *-ski*, *-ny*, *-owy*, *-ji*, które pod względem pochodzenia są przymiotnikami dzierżawczymi, odmieniają się podług deklinacji przymiotnikowej. Tylko imiona na *-li*, *-rzy*, *-ży*, *-szy*, *-czy* (właściwie na *-ji*) mają w mianowniku liczby mn. końcówkę *-owie* podług deklinacji I-iej rzeczownikowej.

Podług deklinacji przymiotnikowej odmieniają się również nazwiska familijne na *-ski* i inne, które są właściwie przymiotnikami (np. Czarny, Konieczny), oraz imiona chrzestne na *-i*, *-y* (np. Marcelli, Ignacy), ale te mają w mianowniku liczby mn. końcówkę rzeczownikową *-owie*.

Tak samo, jak imiona chrzestne na *-i*, *-y*, odmieniają się nazwiska obcego pochodzenia na *-i*, *-y*, *-e* (np. Andriolli,

Batory, Linde), ale nazwiska na *-e* mogą w całej liczbie mnogiej mieć końcówki rzeczownikowe.

Odmieniaj rzeczownik Konopnicka! Podług jakiej deklinacji się odmienia? — Podług deklinacji przymiotnikowej, bo i to jest właściwie przymiotnik dzierżawczy (=pochodząca z Konopnicy). Co oznacza ten rzeczownik?—Jestto nazwisko familijne rodzaju żeńskiego.

Odmieniaj rzeczowniki: Wojciechowa, Lindowa, bratowa! Podług jakiej deklinacji się odmieniają? — Podług deklinacji przymiotnikowej, bo i to są właściwie przymiotniki dzierżawcze z domyślnym rzeczownikiem *żona* (Wojciechowa=Wojciechowa żona). Więc jak brzmi dopełniacz rzeczownika Lindowa? jak biernik? (Lindową, nie Lindowę!)

A jak odmieniają się rzeczowniki: Zarebina, hrabina?—Podług deklinacji III rzeczownikowej, pomimo że z pochodzenia są to także przymiotniki dzierżawcze (z przyrostkiem *-in*). Więc mówimy: hrabiny, hrabinie (nie hrabinej!).

Odmieniaj rzeczowniki: Lindówna, sołtysówna! Czy można powiedzieć: Lindówniej, w liczbie mnogiej: Lindównie, Lindównych?—Nie, tylko: Lindówny, liczba mn. Lindówny, Lindównien, Lindównom, zupełnie, jak: panny, panien, pannom, podług deklinacji III.—Tak samo odmieniają się rzeczowniki na *-anka* (np. chorążanka, Zarebianka).

Jak odmieniają się nazwy miejscowości: Biała, Sucha?—Podług deklinacji przymiotnikowej, bo to są właściwie przymiotniki jakościowe. Więc mówimy: przez Białą, w Białej i t. d.

Ale jak odmieniają się nazwy miejscowości: Częstochowa, Skawina? — Jak rzeczowniki, choć to są właściwie przymiotniki, ale nie jakościowe, lecz dzierżawcze (Częstochowa znaczy właściwie: osada lub wieś jakiegoś Częstocho; Skawina=osada Skawy).

Z imion żeńskich odmieniają się podług deklinacji przymiotnikowej nazwiska familijne na *-ska*, nazwy żon na *-owa*,

oraz nazwy miejscowości na *-a*, które są właściwie przymiotnikami.

Ale nazwy żon na *-ina* (choć są właściwie przymiotnikami dzierżawczymi), oraz nazwy córek na *-ówna* i *-anka*, jakoteż nazwy miejscowości na *-owa* i *-ina* (które są właściwie przymiotnikami dzierżawczymi), odmieniają się podług deklinacji III rzeczownikowej.

Odmieniaj nazwy miejscowości: Skępe, Nowe, Wielkie, Długie, Dębe! Podług jakiej deklinacji odmieniają się? Podług przymiotnikowej, bo to są właściwie przymiotniki rodzaju nijakiego.

Co oznaczają rzeczowniki: mostowe, rogatkowe, pogłówne, podymne, strawne, pamiętne?—Są to różne podatki albo opłaty. — Jak odmieniają się te rzeczowniki? — Podług deklinacji przymiotnikowej. — Dlaczego? — Bo to są właściwie przymiotniki dzierżawcze z domyślnym rzeczownikiem *my to* (=opłata).

Z imion nijakich odmieniają się podług deklinacji przymiotnikowej nazwy miejscowości na *-e*, które są właściwie przymiotnikami, oraz nazwy różnych opłat na *-e*, które są właściwie przymiotnikami dzierżawczymi.

U w a g a. Ale te nazwy miejscowości na *-e*, które nie są pochodzenia przymiotnikowego, oraz nazwy na *-no* i *-owo*, odmieniają się jak rzeczowniki; np. Zaośie, Przedborze (liczba pojed. podług dekl. II); Szawle, Raławice (liczba mnoga podług dekl. III); Ostrowo, Kutno (podług deklinacji II).

Liczba pojedyncza.

1. M.	sędzia	hrabia
2. D.	sędzi lub sędziego	hrabi lub hrabiego
3. C.	sędzi lub sędziemu	hrabi lub hrabiemu
4. B.	sędzię lub sędziego	hrabię lub hrabiego
5. W.	sędziol	hrabio!

Zadanie XXXVIII.

Odmieniać: Krasicka, Mickiewiczowa, wójtowa; Biała; sędzina, sędzianka, wójtówna; Dąbrowa, Skwierzyna.

Zadanie XXXIX.

Odmieniać: Długie, Równe; rogatkowe, strawne, pamiętne (tylko w liczbie pojed.).

Zadanie XL.

Odmieniać piśmiennie: margrabia (w obydwu liczbach).

B.

1. M.	dwoje	czworo	kilkoro	dzieci
2. D.	dwojga	czworga	kilkorga	dzieci
3. C.	dwojgu	czworgu	kilkorgu	dzieci (dzieciom)
4. B.	dwoje	czworo	kilkoro	dzieci
5. W.	dwoje	czworo	kilkoro	dziecił
6. N.	dwojgiem	czworgiem	kilkorgiem	dzieci
7. M.	o dwojgu	czworgu	kilkorgu	dzieciach.

Jaka to część mowy: dwoje, czworo, kilkoro? — Jakie to liczebniki? (zbiorowe). Jak się odmieniają?

Liczebniki zbiorowe: 'dwoje, troje, czworo, kilkoro i t. d. zachowują formę mianownika także w bierniku i wołaczu, a inne przypadki tworzą od osnowy dwojg-, trojg-, kilkorg- i t. d. podług deklin. II-ej.

W którym przypadku kładzie się po liczebniku zbiorowym rzeczownik?

Po liczebnikach zbiorowych rzeczownik kładzie się zwykle w dopełniaczu, w miejscowniku zawsze, a w celowniku niekiedy zgadza się z liczebnikiem w przypadku.

1. *dwoje, troje, kilkoro dzieci, gości, ludzi (mężczyzn i kobiet);*

2. *dwoje, troje, kilkoro różnych zwierząt, rzeczy*
(np. *wilków i kotów, albo stołów i książek*);

3. *dwoje, troje, kilkoro nożyc, okularów, ust*;

4. *dwoje uszu, oczu*.

Z powyższych przykładów widzimy, kiedy liczebniki zbiorowe się używają.

Liczebniki zbiorowe używają się:

1) gdy jest mowa o osobach różnej płci;

2) gdy jest mowa o zwierzętach lub rzeczach różnych gatunków;

3) przy rzeczownikach, używanych tylko w liczbie mnogiej;

4) przy niektórych imionach rzeczy, napotykanym zwykle tylko parami, używa się liczebnik *dwoje*, jako to: *dwoje oczu, dwoje uszu*.

Liczebnik zbiorowy oboje odmienia się jak *dwoje*; ale po nim rzeczownik zawsze się zgadza z liczebnikiem w przypadku; np. *oboje Kochanowscy* (t. j. mąż i żona), *obojga Kochanowskich*, *obojgu Kochanowskim*, *oboje Kochanowskich* i t. d.

Półtora roku przeszło.

Przeżyłam tam półtora roku.

Przed półtora roku byłem w podróży.

Półtorej stopy równa się osiemnastu całom.

Czekałem półtorej godziny.

Przed półtorej godziny byłem jeszcze w domu.

Jaka to część mowy — *półtora, półtorej*? — Liczebnik. Co oznacza ten liczebnik? — Liczbę całkowitą z połową. Podobnie mówimy:

w rodz. m. i nij.: *półtrzecia, półczwarta* i t. d.

w rodz. ż.: *półtrzeciej, półczwartej* i t. d.

Otóż *półtora, półtrzecia* i t. d. są to liczebniki, złożone z *pół* i liczebników porządkowych: *wtóry, trzeci* i t. d.

Widzimy, że w rodz. męskim i nijakim do *pół* dodaje się dopełniacz *wtora, trzecia* i t. d. z końcówką rzeczownikową;

ale w rodz. żeńskim dziś już używamy zwykle końcówki przymiotnikowej: półtorej, półtrzeciej.

Takie liczebniki nazywają się półtoracznymi albo ułamkowymi.

Liczebniki półtoraczne (albo ułamkowe), np. półtora, półtrzecia, półczwarta (rodz. męs. i nij.), półtorej, półtrzeciej, półczwartej (rodz. żeń.) nie odmieniają się wcale, czyli pozostają niezmiennione we wszystkich przypadkach, a rzeczownik kładzie się po nich zawsze w dopełniaczu liczby pojedynczej.

*Wyjechałem samotrzeć z dwoma synami,
a wróciłem samowtór z jednym synem.*

Widziałem go samowtór z jednym przyjacielem.

Co to znaczy: samowtór? — To znaczy: sam byłem wtórym czyli drugim, oprócz mnie był jeszcze jeden. Co to znaczy: samotrzeć? — To znaczy: sam i jeszcze dwóch, więc razem we trzech.

Podobnie mówimy: samoczwart, samopięć i t. d.

Takie liczebniki nazywają się **wspólniczymi**.

Który to przypadek: samotrzeć i samowtór w pierwszym zdaniu? — Który to przypadek: samowtór w drugim zdaniu? — Otóż wiedzieć należy, że:

Liczebniki wspólne: samowtór, samotrzeć, samoczwart i t. d. nie odmieniają się wcale i używają się tylko w mianowniku i bierniku.

Zadanie XLI.

Odmieniać: dwoje oczu; czworo dzieci; dziesięcioro przykazań; kilkoro ludzi; troje nożyc; sześcioro drzwi; oboje Zielińscy.

IX B. Pytania. Jak odmieniają się liczebniki zbiorowe? — W którym przypadku kładzie się rzeczownik po liczebniku zbiorowym? — Kiedy używają się liczebniki zbiorowe? — Jak odmienia się liczebnik oboje? — Jak odmieniają się liczebniki półtoraczne? — Jak odmieniają się liczebniki wspólne?

ROZDZIAŁ TRZECI.

System konjugacji polskiej.

LEKCJA X.

A.

I.	1. kupuje-sz	pisze-sz
	2. kupuj-	pisz-
	3. kupuj-ąc	pisz-ąc
II.	1. kupowa-ć	pisa-ć
	2. kupowa-ł	pisa-ł
	3. na-s-kupowa-wszy	na-pisa-wszy
	4. kupowa-ny	pisa-ny.

Rozpatrzmy szereg wyrazów, zapisanych w pierwszej kolumnie: kupujesz, kupuj, kupując; kupować, kupował, naskupowawszy, kupowany. Oczywiście są to różne formy konjugacyjne tego samego czasownika (kupować).

W drugiej kolumnie wyrazy: piszesz, pisz, pisząc; pisać, pisał, napisawszy, pisany są również różnemi formami konjugacyjnemi tego samego czasownika.

Jaka to forma: kupujesz, piszesz?—Jestto czas teraźniejszy. A kupuj, pisz?—Jestto tryb rozkazujący. A kupując, pisząc?—Jestto imiesłów współczesny. Jakie słowa tworzą imiesłów współczesny?—Tylko słowa niedokonane.

A jaka to forma: kupować, pisać? — Bezokolicznik. A co to jest: kupował, pisał?—Czas przeszły w 3 osobie liczby pojedynczej, a właściwie jestto tak zwany imiesłów posiłkowy (na *ł*, *ła*, *ło*), z którego tworzy się i czas przeszły, i inne jeszcze formy koniugacyjne. A jaka to forma: naskupowawszy, napisawszy? — Jestto imiesłów zaprzeczny. Czy można powiedzieć: kupowawszy, pisawszy?—Nie, bo imiesłów zaprzeczny tworzą zwykle tylko słowa dokonane. A co to jest: kupowany, pisany? — Jestto imiesłów bierny.

Co otrzymamy w pierwszej kolumnie wyrazów po odrzuceniu końcówek koniugacyjnych? — Otrzymujemy: kupuje- (przed samogłoską: kupuj-) i kupowa-. Jak się nazywa ta część wyrazu, którą otrzymujemy po odrzuceniu końcówek?—**Osnowa** albo **temat** wyrazu. Czy osnowy wszystkich siedmiu form w pierwszej kolumnie są jednakowe? — Nie, mamy tu dwie różne osnowy: kupuje- (kupuj-) i kupowa-.

Słowo kupować jest więc **dwutematowe**. Pierwsza osnowa (kupuje-) nazywa się osnową czasu teraźniejszego, a druga — osnową bezokolicznikową. Które formy są utworzone z pierwszej osnowy, a które z drugiej?

A jak brzmi **pierwiastek** tych dwóch osnów? — Pierwiastkiem jest *kup-*, ten sam, który mamy również w rzeczownikach: kupiec, kupno. Więc jakie mamy przyrostki w osnowach kupuje- i kupowa-? — Przyrostki *-uje* i *-owa*. Więc czy to jest słowo pierwotne, czy pochodne?

A jaką mamy osnowę w formach drugiej kolumny? — W pierwszych trzech formach pisze- (lub pisz- przed samogłoską), a w czterech ostatnich pisa-. Która z tych osnów jest osnową czasu teraźniejszego? Która osnową bezokolicznikową? Czy słowo pisać jest jednotematowym, czy dwutematowym?

Jaki jest pierwiastek obydwu osnów słowa pisać?—Pierwiastek *pis-*, z którego utworzone są także rzeczowniki:

pisarz, pismo. Jaki jest przyrostek osnowy pisze? — Przyrostek *-je*, bo piszesz powstało z pisjesz. Jaki jest przyrostek osnowy pisa?—Przyrostek *-a*.

Czy słowo pisać jest słowem pierwotnym, czy pochodnym?

1. pas-ę, pasie-sz
2. paś (zam. pas-i)
3. pas-ąc
4. paś-ć (zam. pas-ć)
5. pas-ł
6. wy-pas-szy
7. pasio-ny (zam. pasie-ny).

Czy formy słowa paść są utworzone z dwóch różnych osnów?—Nie, wszystkie 7 form utworzono z tej samej osnowy pas-, która tylko przed końcówką spółgłoskową czasu teraźniejszego rozszerza się w pasie-. Osnowa czasu teraźniejszego i osnowa bezokolicznikowa są tu jednakowe. Więc słowo paść jest jednotematowe.

A jaki jest pierwiastek tego słowa?—Pierwiastek pas-, który mamy również w rzeczownikach: pasterz, pastwa, pasza. Więc w tym słowie osnowa równa się pierwiastkowi. Więc słowo paść jest pierwotne.

Czasowniki polskie mogą mieć albo dwie różne osnowy: osnowę czasu teraźniejszego i osnowę bezokolicznikową, albo też jedną osnowę dla wszystkich form koniugacyjnych.

Czasowniki o dwóch osnowach nazywają się dwutematowymi; czasowniki o jednej osnowie—jednotematowymi.

Czasowniki pierwotne są to takie, w których przynajmniej jedna osnowa równa się pierwiastkowi.

Czasowniki pochodne są takie, w których obydwie osnowy są utworzone z pierwiastka zapomocą przyrostków.

Z osnowy czasu teraźniejszego tworzą się: czas teraźniejszy, tryb rozkazujący (rozkaznik) i imiesłów współczesny.

Z osnowy bezokolicznikowej tworzą się: bezokolicznik, imiesłów posiłkowy, imiesłów zaprzeszyty i imiesłów bierny.

Zadanie XLII.

Z następujących czasowników zapisz osobno dwutematowe i osobno jednotematowe, oraz dodaj w nawiasie ich osnowy:

ciągnę (ciągnąć); pragnę (pragnąć); wiązę (wiązać); płaczę (płakać); grzeję (grzać); boleję (boleć); pracuję (pracować); szanuję (szanować); wożę (wozić); widzę (widzieć); słyszę (słyszeć); słucham (słuchać); powiadam (powiadać).

B.

- L. poj. 1. pisz-ę kocha-m (dawniej kochaj-ę)
 2. pisze-sz kocha-sz (dawniej kochaje-sz)
 3. pisze- kocha- (dawniej kochaje-)
- L. mn. 1. { pisze-my
 pisze-m kocha-my (dawniej kochaje-my)
 2. pisze-cie kocha-cie (dawniej kochaje-cie)
 3. pisz-ą kochaj-ą.

Mamy tu odmianę czasowników pisać i kochać przez wszystkie osoby obydwu liczb. Który to czas i tryb?

Jaka jest końcówka osoby pierwszej liczby pojedynczej czasu teraźniejszego? — *-m* albo *-ę*. A drugiej osoby? — *-sz*. Trzeciej osoby? — Ta osoba w obecnym stanie języka nie ma wcale końcówki osobowej; więc czemu się równa? — Osnowie czasu teraźniejszego.

Jaka jest końcówka 1 os. liczby mn.? — *-my* lub *-m*. Czy mogę powiedzieć: *my kocham*, tak jak *my piszem*? — Nie! Kończówka *-m* w tej osobie używa się tylko wtedy, gdy 1-sza osoba l. poj. nie kończy się na *-m*.

X A. Pytania. Ile osnów mogą mieć czasowniki polskie? — Co to są czasowniki dwutematowe, a co jednotematowe? — Co to są czasowniki pierwotne? — Co to są czasowniki pochodne? — Które formy tworzą się z osnowy czasu teraźniejszego? — Które formy tworzą się z osnowy bezokolicznikowej?

Jaka jest końcówka 2 os. l. mn.?—*-cie*. A 3 osoby liczby mnogiej?—*-ą*.

Czas teraźniejszy trybu oznajmującego kończy się w 1 os. l. poj. na *-ę* albo *-m*, w 2 os. na *-sz*, w trzeciej osobie nie ma wcale końcówki; w liczbie mn. 1 osoba kończy się na *-my* lub *-m* (jeśli 1 os. l. poj. nie kończy się na *-m*), 2 os. na *-cie*, a 3 os. na *-ą*.

Kończówkę *-m* w 1 os. l. poj. mają tylko słowa: *jestem*, *jem*, *wiem*, *dam*, oraz *śmiem* i *umiem*, które dawniej brzmiały: *śmieję*, *umieję*, i wiele słów na *-ać*, które dawniej w czasie teraźniejszym kończyły się na *-aję* (np. *kocham*, dawniej *kochaję*).

U w a g a. Dawniejsza końcówka 2 os. l. poj. *-ś* zachowała się tylko w słowie *jesteś* (dawniej *jeś*), a dawna końcówka 3 os. l. pojed. *-t* zachowała się tylko w słowie *jest*.

L. poj.	1. (niech piszę)	(niech kocham)
	2. pisz	kochaj
	3. niech pisze	niech kocha
L. mn.	1. pisz-my	kochaj-my
	2. pisz-cie	kochaj-cie
	3. niech piszą	niech kochają.

Jaka to forma czasownika? — Jest to tryb rozkazujący. Które osoby są omówione przez słówko *niech* z trybem oznajmującym? Co znaczy: *niech* (ja) *piszę*, *niech* *kocham*? Życzenie. Zresztą 1 os. l. poj. w trybie rozkazującym rzadko się używa.

Jak brzmi 2 osoba l. poj. trybu rozkazującego od słów *pisać*, *kochać*?—*Pisz*, *kochaj*!—Jaka tu końcówka?—Otóż wiedzieć należy:

Druga osoba l. poj. trybu rozkazującego miała dawniej końcówkę *-i* (np. *pisz-i*, *kocha-i*). Ta końcówka *-i* po osnovach, zakończonych na samogłoskę, zamieniła się w *-j* (np. *kochaj*, *pij*, *snuj*), a w osnovach, zakończonych na spółgłos-

kę, albo zupełnie odpadła, zmiękczywszy tylko poprzedzającą spółgłoskę (np. *pisz*, *proś*, *rzuć*), albo, gdzie bez końcówki trudnoby było wyraz wymówić, zamieniła się w *-ij* (np. *ciąg-nij*, *drżyj*, dawniej *ciągni*, *drży*—ponieważ *ciągn*, *drż* trudno-by było wymówić).

Pierwsza i druga osoba liczby mn. trybu rozkazującego dodają do formy 2 os. l. poj. końcówki osobowe *-my*, *-cie* (np. *piszmy*, *piszcie*; *kochajmy*, *kochajcie*).

Trzecia osoba obydwu liczb trybu rozkazującego omawia się przez połączenie słówka *niech* z trybem oznajmującym (np. *niech pisze*, *niech piszą*).

Pierwsza osoba liczby pojedynczej, rzadko używana, jest również omówna i wyraża życzenie (np. *niech zobaczę!*)

U w a g a. 2 os. trybu rozkaz. używała się dawniej także w znaczeniu 3 os., co i dziś niekiedy się zdarza; np. bądź wola Twoja, przyjdź królestwo Twoje!

<i>Pisz-ąc</i>	<i>pisz-ący, a, e</i>
<i>ciągn-ąc</i>	<i>ciągn-ący, a, e</i>
<i>kochaj-ąc</i>	<i>kochaj-ący, a, e.</i>

Jaką formę mamy tu w pierwszej kolumnie? — Imiesłów współczesny nieodmienny. A jaką formę mamy w drugiej kolumnie? — Imiesłów współczesny odmienny. Jaką końcówkę ma imiesłów współczesny? — Nieodmienny: *-ąc*, odmienny: *-ący*, *-ąca*, *-ące*.

Czy mogę powiedzieć: *napisząc*, *zaciągając*, *pokochając*? — Nie, bo słowa dokonane imiesłowa współczesnego nie tworzą.

Imiesłów współczesny, używany tylko od słów niedokonanych, kończy się: nieodmienny na *-ąc*, odmienny na *-ący*, *-ąca*, *-ące*.

<i>Pisa-ć</i>	<i>ciągną-ć</i>	<i>kocha-ć</i>
<i>nieś-ć</i>	<i>gnieś-ć</i>	<i>wieś-ć</i>
<i>wlec</i> (zam. <i>wlek-ć</i>)	<i>móc</i> (zam. <i>mog-ć</i>)	

Jaką formę mamy w powyższych przykładach? — Bezokolicznik. Jaka jest jego końcówka? — Kończącą jego jest *-ć*.

Jaka jest osnowa bezokoliczników *nieść, wieźć*? — *nies-, wiez-*. Skąd się tu wzięło *ś, ź*? — Przez zmiękczenie spółgłosek *s, z* przed miękkim *ć*.

Jaka jest osnowa bezokoliczników: *gnieść, wieść*? — *gniet-, wied-* (bo czas terażniejszy jest: *gniotę, wiodeę*). Jak więc powinny właściwie brzmieć te bezokoliczniki?—*gnietć, wiedć*. Więc skąd się tu wzięło *ś* przed końcówką *ć*? — Najpierw *t i d* zamieniły się w *s*, a potem zmiękczyły się w *ś* przed miękkim *ć*.

Jaka jest osnowa bezokoliczników: *wlec, móc*? — *wlek-mog-* (bo czas terażniejszy jest *wlekę, mogę*). Więc jak właściwie powinny brzmieć te bezokoliczniki?—*wlekć, mócć*. Jak więc powstały formy: *wlec, móc*?—Najpierw *g* (w słowie *mogę*) przed *ć* zamieniło się w *k*, a potem *kć* zlało się w *c*.

Bezokolicznik ma końcówkę *-ć*, dodawaną do osnowy bezokolicznikowej; przed końcówką *-ć* spółgłoska *s* zamienia się w *ś*, spółgł. *z*—w *ź*; *d i t* zamieniają się w *ś*, a spółgłoski *g i k* zlewają się w *c*.

Liczba pojed.

r. m.	r. ż.	r. n.
kocha-ł,	kocha-ła,	kocha-ło
ciągną-ł,	ciągnę-ła,	ciągnę-ło
plót-ł,	plot-ła,	plot-ło
jad-ł,	jad-ła,	jad-ło

Liczba mn.

f. os.	f. rzecz.
kocha-li,	kocha-ły
ciągnę-li,	ciągnę-ły
plet-li,	plot-ły
jed-li	jad-ły.

Jakaż to forma konjugacyjna w powyższych przykładach?—Jestto imiesłów posiłkowy. Jakie są jego końcówki w liczbie pojed. i w liczbie mnogiej?—W liczbie poj. *ł, ła, ło* na trzy rodzaje, a w l. mn. *li* dla formy osobowej, *ły* dla formy rzeczowej.

Jak brzmią osnowy powyższych imiesłowów?—Są to osnowy bezokolicznikowe: *kocha-, ciągnę-, plet-, jed-*. Więc jakie zmiany fonetyczne widzimy tu w imiesłowie posiłkowym? Mamy tu zamianę samogłoski *e* na *o* lub *a* przed twardym *ł*, oraz pochylenie *o* w *ó*, *ę* w *ą* w zgłoskach zamkniętych.

Imiesłów posiłkowy tworzy się przez dodanie końcówek *ł, ła, ło* w liczbie poj., *li, ły* w l. mn. do osnowy bezokolicznikowej, przyczym przed twardym *ł* samogłoska *e* zamienia się w *o* albo *a*, a samogłoski *o, ę* w zgłoskach zamkniętych pochylają się w *ó, ą*.

<i>Napisa-wszy</i>	<i>ściągną-wszy</i>	<i>pobi-wszy</i>
<i>zniós-szy</i>	<i>splót-szy</i>	<i>zjad-szy</i>

Jaką formę mamy w powyższych przykładach? — Jestto imiesłów zaprzeszły. Jaka końcówka go tworzy? Czy mogę powiedzieć: napisasz, ściągniesz, pobisz? Czy mogę powiedzieć: zniósłszy, splótłszy, zjadłszy? — Niel. Więc kiedy używamy końcówki *-wszy*, a kiedy *-szy*? Czy dobre są formy: zniósłszy, splótłszy, zjadłszy? — Nie, bo *ł* tu zupełnie niepotrzebne.

Czy mówimy: pisałszy, biłszy, niósłszy i t. p.? — Nie, bo imiesłów zaprzeszły słów niedokonanych zwykle się nie używa.

Imiesłów zaprzeszły, zwykle używany tylko od słów dokonanych, tworzy się przez dodanie końcówki *-wszy* (po samogłosce) albo *-szy* (po spółgłosce) do osnowy bezokolicznikowej, przyczym samogłoski *o, ę* pochylają się w *ó, ą*.

<i>Kocha-ny</i>	<i>pisa-ny</i>	<i>widzia-ny</i>
<i>niesio-ny</i>	<i>plecio-ny</i>	<i>wiedzio-ny</i>
<i>ku-ty</i>	<i>bi-ty</i>	<i>gię-ty</i>
<i>par-ty</i>	<i>dar-ty</i>	<i>tar-ty</i>
<i>ciągnio-ny</i> lub <i>ciągnię-ty</i> .		

Jaka to forma czasownika?—Jestto imiesłów bierny.

Jaką tu mamy końcówkę przy osnowach, zakończonych na samogłoskę: *kocha-, pisa-, widzie-*?—Kończówkę *-ny*. Co tu się stało z samogłoską *e* w osnowie *widzie-*?—Samogłoska *e* przed twardym *n* uległa zmianie fonetycznej w *a*.

Jaką mamy końcówkę przy osnowach spółgłoskowych: *nies-, plet-, wied-*?—Również końcówkę *-ny*, dodaną do

osnowy, rozszerzonej przez przyrostek *e*. Czy to *e* pozostaje zawsze niezmienione?—Przed twardym *n* przechodzi w *o* i tylko przed miękkim *ń* pozostaje, więc: niesiony, pleciony, wiedziony, ale: niesieni, plecieni, wiedzieni.

Jaką końcówkę przyjmuje imiesłów bierny przy jednozgłoskowych osnowach, zakończonych na samogłoskę: ku-, bi-, gię?—Kończówkę *-ty*.

Jaką końcówkę przyjmuje imiesłów bierny słów: prę, drę, trę?—Kończówkę *-ty*.

Jaką końcówkę ma imiesłów bierny słowa ciągnąć? — Kończówkę *-ty* albo *-ny*. Do jakiej osnowy dodają się te końcówki?

Imiesłów bierny tworzy się zwykle przez dodanie do osnowy bezokolicznika końcówki *-ny*, przyczym osnowa, zakończona na spółgłoskę, rozszerza się przez dodanie przyrostka *e*; np. pisa-ny, widzia-ny, niesio-ny (zamiast niesie-ny).

Osnowy jednozgłoskowe, zakończone na samogłoski *i*, *y*, *u*, *ę*, oraz niektóre jednozgłoskowe osnowy na *r*, tworzą imiesłów bierny zapomocą końcówki *-ty*, np. bity, myty, kuty, gięty, party, darty, tarty.

Słowa na *-nąć* tworzą imiesłów bierny z końcówką *-ny* albo *-ty*, np. ciągniony lub ciągnięty.

Czy mogę powiedzieć: siedziany, leżany, kwitniony i t. p.?—Nie, bo to są słowa nieprzechodnie.

Imiesłów bierny używa się tylko od słów przechodnich.

X B. Pytania. Jakie końcówki przyjmuje czas teraźniejszy trybu oznajmującego? — Które słowa mają w 1 os. l. poj. czasu teraż. końcówkę *-m*? — Jaką końcówkę ma 2 os. l. poj. trybu rozkazującego? — Jak się tworzą 1 i 2 os. l. mn. trybu rozkazującego? — Jak się tworzy 3 os. trybu rozkazującego? — Jak 1 os. l. pojed.? — Jak się kończy imiesłów współczesny? — Jaką końcówkę ma bezokolicznik?—Jak się tworzy imiesłów posiłkowy? — Jak imiesłów zaprzeszyły? — Jak imiesłów bierny? — Które osnowy w imiesłowie biernym przyjmują końcówkę *-ty*? — Które *-ny* albo *-ty*?—Od jakich słów używa się imiesłów bierny?

Zadanie XLIII.

Napisać: 1) czas teraźniejszy (w 1 os. l. poj.), 2) tryb rozkazujący (w 2 os. l. poj.), 3) imiesłów współczesny (nieodmienny i odmienny), 4) bezokolicznik, 5) imiesłów posiłkowy, 6) imiesłów zaprzeszyły, 7) imiesłów bierny następujących słów:

wieźć (wiozę), kłaść, ciągnąć, pić, psuć, 'czesać, budować, słyszeć, bronić.

C.

Wszystkie formy koniugacyjne, któreśmy dotychczas wyliczyli, są niezłożone. Ile ich jest? Które to?

Siedem form koniugacyjnych: czas teraźniejszy, tryb rozkazujący, imiesłów współczesny, bezokolicznik, imiesłów posiłkowy, imiesłów zaprzeszyły i imiesłów bierny — są to formy koniugacyjne niezłożone.

Ale mamy także formy koniugacyjne złożone.

Czas przyszły (niedokonany).

I. p.	1. będę pisać	pisać	będę	będę pisał, ła, ło
	2. będziesz „	„	będziesz	będziesz „
	3. będzie „	„	będzie	będzie „
L. m.	1. będziemy „	„	będziemy	będziemy pisali, ły
	2. będziecie „	„	będziecie	będziecie „
	3. będą „	„	będą	będą „

Czas przyszły (niedokonany) tworzy się przez złożenie czasu przyszłego słowa być (będę) z bezokolicznikiem (który może stać po będę lub przed nim) albo z imiesłowem posiłkowym.

Czas przeszły.

	Dawna forma.	Dzisiejsza forma.
L. p.	1. r. m. pisał jeśm	pisałem
	r. ż. pisała jeśm	pisałam
	r. n. pisało jeśm	pisałom

	2. pisał jeś	писаёшь, лаъ, лоъ
	3. pisał jest	писаъ, ла, ло.
L. m n.	1. pisali jeśmy	писалиśmy
	pisały jeśmy	писаłyśmy
	2. pisali jeście	писалисьце, лысьце
	3. pisali są	писали, лы.

Dziś mówimy: pisałem; dawniej mówiono: pisał jeśm. Dziś mówimy: pisałeś; dawniej mówiono: pisał jeś. Zamiast dzisiejszego pisał, mówiono dawniej: pisał jest. Podobnie mówiono dawniej: pisali jeśmy, pisali jeście, pisali są.

Co to jest owo: jeśm, jeś, jest, jeśmy, jeście, są?—To dawny czas teraźniejszy słowa być, zamiast dzisiejszego: jestem, jesteś i t. d.

Więc jak powstał dzisiejszy czas przeszły? — Oczywiście najpierw przez zestawienie imiesłowu posiłkowego z czasem teraźniejszym słowa być, a potem przez ściągnięcie czyli zlanie z imiesłowem posiłkowym końcówek słowa posiłkowego w jedno słowo. Te końcówki są:

dla 1 os. l. poj. <i>m</i> ;	dla 1 os. l. mn. <i>śmy</i> ;
dla 2 os. l. poj. <i>ś</i> ;	dla 2 os. l. mn. <i>ście</i> .

Tylko 3 osoba obydwu liczb nie otrzymała żadnej końcówki i składa się z samego imiesłowu posiłkowego. Więc:

Dzisiejszy czas przeszły powstał przez zlanie się końcówek czasu teraźniejszego słowa być (*m*, *ś*, *śmy*, *ście*) z imiesłowem posiłkowym; tylko 3 osoba obydwu liczb obchodzi się bez końcówki i składa się z samego imiesłowu posiłkowego.

Zamiast: ja pisałem, mogę powiedzieć: jam pisał; zam. bo pisałeś, mogę powiedzieć: boś pisał; zam. gdy pisaliśmy—gdyśmy pisali; zam. co pisaliście—coście pisali i t. p. Z tego widzimy, że:

Kończówki czasu przeszłego (*m*, *ś*, *śmy*, *ście*), ponieważ dawniej były osobnemi wyrazami, są ruchome, t. j. mogą być

przyczepiane nie tylko do imiesłowu posiłkowego, lecz także do innych wyrazów, zwykle na początku zdania.

U w a g a. Czy można powiedzieć: szłem, ciągnę-łem?—Nie, tylko: szedłem, ciągnąłem. Dlaczego?—Bo imiesłów posiłkowy (czyli 3 osoba) brzmi: szedł, szła, szło—ciągnął, ciągnęła, ciągnęło, a końcówki *m*, *ś*, *śmy*, *ście* dodają się do imiesł. posiłk., nie zmieniając go wcale; tylko przed *m i ś* w rodz. męskim wstawia się *e* zastępcze (szedł-em, ciągnął-em).

Jak brzmi czas zaprzeszły słowa pisać? — Pisałem był i t. d. — Co to jest pisałem, a co jest był? — Więc jak się tworzy czas zaprzeszły?

Czas zaprzeszły tworzy się przez zestawienie czasu przeszłego z imiesłowem posiłkowym słowa być (był, była, było—byli, były).

Jak brzmi tryb warunkowy czasu teraźniejszego od słowa pisać? — Pisałbym, pisałbyś i t. d. Co to jest: pisał? Więc jak się tworzy ten tryb?

Tryb warunkowy czasu teraźniejszego tworzy się przez złożenie imiesł. posiłkowego z wyrazami: bym, byś, by, byśmy, byście, by—które są dawnym czasem przeszłym słowa posiłkowego być.

Jak brzmi tryb warunkowy czasu przeszłego od słowa pisać?—Byłbym pisał, byłbyś pisał i t. d. Co to jest byłbym, a co jest pisał? Więc jak się tworzy ten tryb?

Tryb warunkowy czasu przeszłego tworzy się przez zestawienie imiesł. posiłkowego z trybem warunkowym słowa posiłkowego być.

Wiemy już z pierwszego kursu, jak się tworzy strona bierna czasownika.

Strona bierna czasownika tworzy się przez zestawienie odpowiedniej formy słowa posiłkowego być z imiesłowem biernym.

Zamiast słowa być, używa się w stronie biernej także

słowo zostać w czasie przeszłym i przyszłym, lecz tylko przy imiesłowie słów dokonanych; np. zostałem (albo byłem) pochwalony; zostań (albo bądź) pochwalony.

Czas przyszły niedokonany, czas przeszły i zaprzeszły, oraz tryb warunkowy i cała strona bierna należą do form koniugacyjnych złożonych.

Formy złożone czasownika tworzą się przez zestawienie słowa posiłkowego być z bezokolicznikiem albo z imiesłowem posiłkowym i biernym.

Zadanie XLIV.

Odmieniać przez wszystkie formy złożone jeden z następujących czasowników: pleść, ciągnąć, psuć, bić.

LEKCJA XI.

A.

I. Gromada koniugacji pierwszej.

Czas teraźniejszy.

L. p.	1. nios-ę	wioz-ę	plot-ę	wiod-ę
	2. niesie-sz	wiezie-sz	plecie-sz	wiedzie-sz
	3. niesie	wiezie	plecie	wiedzie
L. m.	1. niesie-my	wiezie-my	plecie-my	wiedzie-my
	2. niesie-cie	wiezie-cie	plecie-cie	wiedzie-cie
	3. nios-ą	wioz-ą	plot-ą	wiod-ą

X C. Pytania. Które formy koniugacyjne są niezłożone?— Jak się tworzy czas przyszły niedokonany?— Jak powstał dzisiejszy czas przeszły?— Jaką osobliwość mają końcówki czasu przeszłego?— Jak tworzy się czas zaprzeszły?— Jak tworzy się tryb warunkowy czasu teraźniejszego?— Jak tworzy się tryb warunkowy czasu przeszłego?— Jak tworzy się strona bierna?— Które formy koniugacyjne należą do złożonych?— Jak tworzą się formy złożone czasownika?

nies-, wiesz-, plet-, wied-, piek-, strzeg-, przed końcówką spółgłoskową (w 2 i 3 os. l. poj. w 1 i 2 os. l. mn., tudzież w imiesł. biernym) rozszerzone w: niesie-, wiezie-, plecie-, wiedzi-e, piecze-, strzeże-.

Czy są to słowa dwutematowe, czy jednotematowe?—Jednotematowe. Czy osnowa różni się od pierwiastku? — Nie, więc są to słowa pierwotne.

Wskutek jakich zmian fonetycznych powstały formy: nio-
sę, wiozę, plotę, wiodę — niósł, wiózł, plótł, wiódł — nieść,
wieźć, pleść, wieść, piec, strzec? — Dlaczego samogłoska *e*
pozostaje w formach: niesiesz, wiesziesz, pleciesz, wiedziesz —
nieśli, wieźli, pletli, wiedli? — Dlaczego *e* pozostaje w for-
mach: piekę, strzegę, piekł, strzegł? — Bo przed gardłowemi
k i *g* samogłoska *e* zwykle nie przechodzi w *o*. Jednak
słowo wlec ma wlokę lub wlekę, wlokąc lub wlekąc,
włókł lub wlekl.

Do pierwszej gromady konjugacji pierwszej należą słowa
pierwotne jednotematowe, których osnowa, równa pierwiast-
kowi, kończy się na spółgłoskę i tylko przed końcówką spół-
głoskową czasu teraźn. i imiesł. biernego przybiera przyrostek *-e*.

Ich osnowa ulega pewnym zmianom fonetycznym, jako to:
1) zmianie samogł. *e* w *o* przed spółgł. twardą (np. nio-
sę, wiozę, plotę, wiodę, zam. niesę, wieszę, pletę, wiedę); 2) po-
chyleniu samogł. *o*, *ę* w *ó*, *ą* (np. niósł, wiózł, prządl od
słów: nio-
sę, wiozę, przęde); 3) zmianie spółgł. *s* w *ś*, *z* w *ź*,
t i *d* w *ś* przed końcówką bezokolicznika *ć*, oraz zlaniu za-
kończenia *kć*, *gć* w *c*.

Podług wzoru nio-
sę odmieniają się: pasę i trzęsę;

Podług wzoru wio-
zę: gryzę, lezę (im. posiłkowy: laż!);

Podług wzoru plotę: gniotę, miotę;

Podług wzoru wiodę: kładę, bodę, przędę, idę, jadę.

Słowo idę tworzy imiestów posiłkowy i zaprzeszły od zu-
pełnie innej osnowy: szedł, szła, szło—wyszedzsy.

Słowo *jadę* ma osnowę bezokolicznikową: *jecha-*, więc: *jechać, jechał, ujechawszy, przejechały*.

Podług wzoru *piekę* odmieniają się: *ciekę, rzekę, siekę, tłuć, wlekę (lub wlokę)*.

Podług wzoru *strzegę*: *mogę, strzygę, zaprzęgę*.

Czas teraźn. l. p.	dm-ę	tn-ę
	dmie-sz	tnie-sz
	dmie	tnie
l. m.	dmie-my	tnie-my
	dmie-cie	tnie-cie
	dm-ą	tn-ą
Tryb rozkazujący:	dm-ij	tn-ij
Imiesł. współcz.:	dm-ąc	tn-ąc
Bezokolicznik:	dą-ć	cią-ć
Imiesłów posiłk.:	dą-ł	cią-ł
Imiesł. zaprzesz.:	zadą-wszy	ucią-wszy
Imiesłów bierny:	dę-ty	cię-ty.

Jaka jest osnowa tych słów?—Osnowa czasu teraźniejszego *dm-*, *tn-*, przed końcówką spółgłoskową rozszerzona w *dmie-*, *tnie-*. Ale jako osnowa bezokolicznikowa, występuje *dę-*, *cię-* (w zgłoskach zamkniętych pochyłane w *dą-*, *cią-*). Otóż to *dę-*, *cię-* jest tylko odmianą osnów *dm-*, *tn-* i pochodzi stąd, że *dmé*, *tné*, *dmty*, *tnty* trudnoby było wymówić. Z tego powodu słowo *dąć* i *ciąć* zaliczamy również do I gromady konjugacji I czyli do słów pierwotnych jednotematowych.

Słowa z osnową, kończącą się na spółgłoskę nosową *m* albo *n*, jako to: *dmę* (*dąć*), *zmę* (*żąć*), *zajmę* (*zająć*), *tnę* (*ciąć*), *zacznę* (*zacząć*), *gnę* (*giąć*), *klnę* (*kląć*), *mnę* (*miąć*), *pnę* (*piąć*), *znę* (*żąć*)—należące również do I grom. konjugacji pierwszej, zamieniają w osnowie bezokolicznika spółgłoski tematowe *m* i *n* w samogłoskę nosową *ę* (zmiękczającą poprzedzającą spółgłoskę).

Zadanie XLV.

Odmieniać piśmiennie przez wszystkie osoby czasu teraźniejszego i trybu rozkazującego następujące słowa: trząść, gniesć, wlec, strzyc, żąć (żmę), żąć (żnę).

Zadanie XLVI.

Napisać wszystkie formy niezłożone (czas teraźn. tylko w 1 os. l. poj., tryb rozkaz. tylko w 2 os. l. poj.) następujących słów: paść, leźć, gniesć, bósć, ciec, móc, giąć.

B.

II gromada konjugacji pierwszej.

I. Czas teraźn. L. p.	rw-ę	bior-ę
	rwie-sz	bierze-sz
	rwie	bierze
L. m.	rwie-my	bierze-my
	rwie-cie	bierze-cie
	rw-ą	bior-ą
Tryb rozkazujący:	rw-ij	bierz
Imiesłów współcz.:	rw-ąc	bior-ąc
II. Bezokolicznik:	rwa-ć	bra-ć
Imiesł. posiłkowy:	rwa-ł	bra-ł
Imiesłów zaprzesz.:	urwa-wszy	zabra-wszy
Imiesłów bierny:	rwa-ny	bra-ny.

XI A. Pytania. Jakie słowa należą do pierwszej gromady konjugacji pierwszej?—Jakim zmianom fonetycznym ulega osnowa słów tej gromady? — Które słowa odmieniają się podług wzoru niosę?—Które podług wzoru wiozę?—Podług wzoru plotę?—Podług wzoru wiodeę?—Jaką osobliwość ma słowo idę?—Jaką osobliwość ma słowo jadę?—Które słowa odmieniają się podług wzoru piekę? — Które podług wzoru strzegę? — Co trzeba wiedzieć o osnowach tej gromady, kończących się na spółgłoskę nosową m albo n?

Jaka jest osnowa czasu teraźniejszego powyższych dwóch słów? — Osnowy *rw-*, *bier-*, przed końcówką spółgłoskową rozszerzone w *rwie-*, *bierze-*.

Jaka zmiana fonetyczna zachodzi w osnowie *bier-*? Zmiana samogłoski *e* w *o* przed twardym *r*.

Jak brzmi tryb rozkazujący tych słów? Jak powstała forma *rwij*? — Przez dodanie *j* do dawniejszego *rw i*. Jak powstała forma *bierz*? — Przez odrzucenie samogłoski *i* (zamiast dawniejszego *bierzy*=*bieri*). Dlaczego w rozkazniku słowa *rwę* nie odrzucono samogłoski *i*? — Bo samego *rw* nie możnaby wymówić.

Jaka jest osnowa bezokolicznikowa tych dwóch słów? — Osnowy *rwa-*, *bra-*. Jaki tu przyrostek? — Przyr. *-a*. Czy te słowa należą do jednotematowych? — Nie, do dwutematowych; dlaczego? Czy są to słowa pierwotne? — Tak, bo osnowa czasu teraźniejszego równa się pierwiastkowi.

Do II gromady konjugacji pierwszej należą słowa pierwotne dwutematowe, których osnowa czasu teraźniejszego równa się pierwiastkowi, lecz osnowa bezokolicznikowa przybiera przyrostek *-a*.

Podług wzoru *rwać* odmieniają się: *ssę* (*ssać*), *zwę* (*zwać*), *łgę* albo *łżę* (*łgać*).

Podług wzoru *biorę* odmienia się: *piorę* (*prać*).

Zadanie XLVII.

Odmieniać przez wszystkie osoby, tryby i czasy obydwu stron jedno ze słów: *zwać*, *prać*.

XI B. Pytania. Które słowa należą do II gromady konjugacji pierwszej? — Które słowa odmieniają się podług wzoru *rwać*? — Które podług wzoru *brać*?

C.

III gromada konjugacji pierwszej.

I. Czas teraźn. L. p.: dr-ę

drze-sz

drze

L. m. drze-my

drze-cie

dr-ą

Tryb rozkazujący: drz-yj

Imiesłów współcz.: dr-ąc

II. Bezokolicznik: drze-ć

III. Imiesł. posiłk.: dar-ł

Imiesłów zaprz.: wydar-szy

Imiesłów bierny: dar-ty.

Jaka jest osnowa czasu teraźniejszego tego słowa?—Osnowa dr-, rozszerzona przed końcówką spółgłoskową w drze-. Czy ta osnowa równa się pierwiastkowi?—Tak. Więc czy to słowo pierwotne, czy pochodne?

Jak powstał tryb rozkazujący drzyj? — Przez dodanie *j* do dawniejszego drzy (zam. drz-i). Czy więc dobrze piszą niektórzy: drzej?—Nie, to jest forma błędna.

Jaka jest osnowa bezokolicznika? — drze-. Jak ona powstała?—Przez przybranie przyrostką *e* do osnowy czasu teraźniejszego.

Czy osnowa bezokolicznika pozostaje niezmienną w imiesłowie posiłkowym, zaprzeszłym i biernym? — Nie, zmienia się w dar-.

Więc słowo drzeć jest właściwie trzytematowe.

Jaką końcówkę ma imiesłów bierny?—Kończówkę *ty*.

Podobnie, jak drzeć, odmienia się kilka słów z osnową czasu teraźniejszego, zakończoną na *r*.

Do III-ej gromady konjugacji pierwszej należą słowa pier-

wotne, których osnowa czasu teraźniejszego kończy się na *r* i równa się pierwiastkowi, ale osnowa bezokolicznikowa w bezokoliczniku przybiera przyrostek *-e*, a w imiesłowie posiłkowym, zaprzeszłym i biernym kończy się na *-ar*, jako to: drzeć, trzeć, mrzeć, przeć, wrzeć (złożone: zawrzeć, wyrzeć).

Imiesłów bierny w tej gromadzie przybiera końcówkę *-ty*.

Więc co wspólnego mają wszystkie trzy gromady konjugacji pierwszej?—To, że we wszystkich trzech gromadach osnowa czasu teraźn. równa się pierwiastkowi, że więc są to słowa pierwotne, chociaż osnowa bezokolicznikowa w gromadzie II i III jest odmienna.

Podług konjugacji pierwszej odmieniają się słowa pierwotne, których osnowa czasu teraźniejszego równa się pierwiastkowi.

Według osnowy bezokolicznikowej słowa konjugacji pierwszej dzielą się na 3 gromady:

w pierwszej gromadzie osnowa bezokolicznikowa równa się osnowie czasu teraźniejszego (słowa jednotematowe);

w drugiej gromadzie osnowa bezokolicznikowa tworzy się przez dodanie przyrostka *-a* (słowa dwutematowe);

w trzeciej gromadzie osnowa bezokolicznikowa w samym bezokoliczniku tworzy się przez dodanie do osnowy pierwotnej, zakończonej na *r*, przyrostka *-e*, ale w imiesłowie posiłkowym, zaprzeszłym i biernym kończy się na *ar* (słowa trzypiętematowe).

Zadanie XLVIII.

Odmieniać słowo *prę* lub *trę* przez wszystkie osoby, tryby i czasy obydwu stron.

XI C. Pytania. Jakie słowa należą do III gromady konjugacji pierwszej?—Jaką końcówkę przybiera imiesłów bierny w tej gromadzie?—Jakie słowa odmieniają się podług konjugacji pierwszej?—Jak dzielą się słowa konjugacji pierwszej?

LEKCJA XII.

Konjugacja druga.

Czas teraźniejszy	Czas przyszły dokonany
L. p. ciągn-ę	dźwign-ę
ciągnie-sz	dźwignie-sz
ciągnie	dźwignie
L. m. ciągnie-my	dźwignie-my
ciągnie-cie	dźwignie-cie
ciągn-ą	dźwign-ą
Tr. rozk.: ciągn-ij	dźwign-ij
Im. współ.: ciągn-ąc	—
Bezokol.: ciągną-ć	dźwigną-ć
Im. posił.: ciągnął, ciągnęła,	dźwignął, dźwignęła, dźwignęło
	ciągnęło
	ciągnęli, ciągnęły
Im. zap.: ściągną-wszy	dźwigną-wszy
Im. bier.: {	ciągnio-ny
	ciągnię-ty
	dźwignio-ny
	dźwignię-ty.

Jaka jest osnowa czasu teraźniejszego tych dwóch słów?—
Osnowa ciągn-, dźwign-, przed końcówką spółgłoskową
rozszerzona w ciągnie-, dźwignie-.

Jak powstał tryb rozkazujący: ciągnij, dźwignij? —
Przez dodanie *j* do dawniejszej formy: ciągni, dźwigni.
Czy dobra jest forma trybu rozkazującego: ciągn, ciągnie? —
Nie, to dziwoląg.

Jaka jest osnowa bezokolicznikowa tych słów? — Osnowa
ciągnę-, dźwignę- (w zgłoskach zamkniętych zamienia-
na w ciągną-, dźwigną-). Więc czy to są słowa jedno-
tematowe, czy dwutematowe?—Dwutematowe.

Jak tworzy się imiesłów bierny tych słów?—Albo z osno-
wy ciągnie-, dźwignie- z przyrostkiem *-ny* (ciągniony,

dźwigniony, zam. ciągnieny, dźwignieny), albo z osnowy ciągnię-, dźwignię- (ze zmiękczoneym *ń*) z przyrostkiem *-ty*.

Czy osnowy ciągn-, dźwign-, albo ciągnę-, dźwignę- równają się pierwiastkowi? — Nie; pierwiastek słowa ciągnąć brzmi ciąg- (np. w rzeczowniku ciąg i w przymiotniku ciągły), a pierwiastek słowa dźwignąć brzmi dźwig- (np. w rzeczowniku dźwignia lub w słowie dźwigać). Osnowy tych słów są utworzone przez dodanie przyrostków *n* i *nę* do pierwiastka. Są to więc słowa pochodne.

Jakie znaczenie ma forma dźwignę? — Ma znaczenie czasu przyszłego. Dlaczego? — Bo to słowo dokonane. Dlatego w powyższej tabelce nie podaliśmy imiesłowu współczesnego od słowa dźwignąć? — Bo taki imiesłów mają tylko słowa niedokonane.

Więc w tej konjugacji mamy słowa niedokonane i dokonane. Słowa dokonane na *-nąć* oznaczają czynność jednolliwą czyli doraźną.

Podług konjugacji drugiej odmieniają się słowa pochodne dwu-tematowe, których osnowa czasu teraźniejszego przybiera przyrostek *-n* (przed końcówką spółgłoskową *-nie*), a osnowa bezokolicznikowa przyrostek *-nę* (w zgłoskach zamkniętych, zamieniany w *ną* wskutek pochylenia samogłoski *ę*).

Czasowniki konjugacji drugiej mogą mieć podwójny imiesłów bierny: na *-niony* lub na *-nięty* (t. j. z końcówką *-ny* lub *-ty*).

Czasowniki konjugacji drugiej pod względem znaczenia są albo niedokonane (np. ciągnąć, płynąć, grzęznąć, słynać, brnąć, schnać), albo dokonane doraźne (czyli jednolliwe), np. dźwignąć, targnąć, kiwnąć, ziewnąć, grzmotnąć).

Te słowa konjugacji drugiej, w których przyrostek *-n* następuje po samogłosce, mają tryb rozkazujący bez końcówki *-ij* (więc na *-ń*). np. pływń, skiń, pluń, wioń, chłoń.

Blednąć — *bladł, zbladwszy;*

chudnąć — *chudł, schudwszy;*

<i>kwitnąć</i>	—	<i>kwitł, zakwitszy;</i>
<i>słabnąć</i>	—	<i>słabł, zastabszy;</i>
<i>marznąć</i>	—	<i>marzł, zmarzszy.</i>

Niektóre słowa konjugacji drugiej odrzucają w imiesłowie posiłkowym i zaprzeszłym przyrostek *-nę*, np. blednąć (bladł, zbladszy), chudnąć, kwitnąć, słabnąć, marznąć.

<i>Gasnąć</i>	—	<i>gasł i gasnął;</i>
<i>cichnąć</i>	—	<i>cichł i cichnął;</i>
<i>niknąć</i>	—	<i>nikł i niknął;</i>
<i>klęknąć</i>	—	<i>klękł i klęknął.</i>

Niektóre słowa konjugacji drugiej mogą mieć w imiesłowie posiłkowym i zaprzeszłym podwójną formę: z przyrostkiem *-nę* albo bez niego; np. gasnąć (gasł i gasnął, zgasszy i zgasnąwszy), cichnąć, niknąć, klęknąć.

Zadanie XLIX.

Napisać wszystkie formy niezłożone (czas teraźniejszy albo przysły dokonany tylko w 1 os. l. poj., tryb rozkazujący tylko w 2 os. l. poj.) następujących słów: płynąć, brnąć, szarpnąć, cisnąć.

XII. Pytania. Jakie słowa odmieniają się podług konjugacji II? — Jak kończy się imiesłów bierny w konjugacji II? — Jak dzielą się słowa konj. II pod względem znaczenia? — Jakie słowa konj. II tworzą tryb rozkazujący bez końcówki *-ij*? — Wymienić kilka słów konj. II, odrzucających w imiesłowie posiłkowym i zaprzeszłym przyrostek *-nę*! — Wymienić kilka słów konj. II z podwójną formą w imiesłowie posiłkowym i zaprzeszłym!

18/X 1910m

LEKCJA XIII.

A.

I gromada konjugacji trzeciej.

Czas teraźniejszy.

L. p.	bij-ę	myj-ę	truj-ę
	bije-sz	myje-sz	truje-sz
	bije	myje	truje
L. m.	bije-my	myje-my	truje-my
	bije-cie	myje-cie	truje-cie
	bij-ą	myj-ą	truj-ą
Tryb rozkaz.:	bij	myj	truj
Im. współcz.:	bij-ąc	myj-ąc	truj-ąc
Bezokolicz.:	bi-ć	my-ć	tru-ć
Im. posiłk.:	bi-ł	my-ł	tru-ł
Im. zaprzesz.:	pobi-wszy	umy-wszy	otru-wszy
Im. bierny:	bi-ty	my-ty	tru-ty.

Jaka jest osnowa czasu teraźniejszego tych trzech czasowników?—Osnowa *bije-*, *myje-*, *truje-*, przed końcówką samogłoskową skracana w *bij-*, *myj-*, *truj-*.

Jak powstał tryb rozkazujący z tej osnowy? — Przez odrzucenie końcówki *-i* (*bij*, *myj*, *truj* z dawniejszego: *biji*, *myji*, *truji*).

Jaka jest osnowa bezokolicznikowa tych słów?—Osn. *bi-*, *my-*, *tru-*. Więc są to słowa dwutematowe. Która osnowa jest krótsza? — Osnowa bezokolicznika; stanowi ona czysty pierwiastek tych słów. (Pierwiastek *bi-* mamy np. w rzeczownikach *bitwa*, *bój*; pierwiastek *my-* w rzeczown. *mydło*; pierwiastek *tru-* w rzeczown. *trucizna*, *trawa*). Jak się kończy pierwiastek (a zarazem osnowa bezokolicznikowa) tych słów? Na samogł. *i*, *y*, *u*.

Czy więc słowa: *bić*, *myć*, *truć* są pierwotne, czy po-

chodne? — Są pierwotne, bo jedna z osnów jest czystym pierwiastkiem.

Jak jest utworzony imiesłów bierny tych słów?—Przez dodanie końcówki *-ty* do osnowy bezokolicznikowej.

Jak jest utworzona osnowa czasu teraźniejszego? — Przez dodanie przyrostka *-je* do pierwiastka.

Do I gromady konjugacji trzeciej należą słowa, których osnowa czasu teraźniejszego ma przyrostek *-je*, a osnowa bezokolicznikowa jest czystym pierwiastkiem, zakończonym na samogłoskę.

Słowa I gromady konjug. trzeciej należą do pierwotnych.

Imiesłów bierny tworzą przez dodanie końcówki *-ty* do osnowy bezokolicznikowej.

Pierwiastek (a zarazem osnowę bezokolicznikową), zakończony na *i*, mają słowa: biję, gniję, piję, wiję, żyję (zam. ziję), szyję (zam. sziję).

Pierwiastek i osnowę bezokolicznikową, zakończone na *y*, mają słowa: myję, kryję, ryję, tyję, wyję.

Pierwiastek i osnowę bezokolicznikową, zakończone na *u*, mają słowa: truję, pluję, kuję, knuję, psuję, snuję, czuję, szczuję, żuję, oraz kłuję i pruję.

Czas teraźniejszy:

dzisiejszy:	dawniejszy:
L. p. daj-ę	dawa-m
daje-sz	dawa-sz
daje	dawa
L. m. daje-my	dawa-my
daje-cie	dawa-cie
daj-ą	dawa-ją.

Tryb rozkazuj: dawaj

Im. współcz.: daj-ąc dawn. dawaj-ąc

Bezokolicznik: dawa-ć

Im. posiłkowy: dawa-ł

Im. bierny: dawa-ny.

Jaka jest osnowa dzisiejszego czasu teraźn. tego słowa?— Osn. daje-.—Czy ta osnowa jest używana także w trybie rozkaz.?—Nie, tu mamy osnowę dawa-. A tryb rozkazujący daje czyż nie należy do słowa daje? — Nie, to jest tryb rozkazujący słowa dokonanego dam (dać). Czy słowo daje jest dokonane?—Jest niedokonane.

Czy w czasie teraźn. mówimy dziś jeszcze: dawam, dawasz, dawa i t. d., a w imiesłowie współczesnym: dawając?— Nie, te formy są przestarzałe czyli dziś już nieużywane.

Jaka jest osnowa bezokolicznikowa tego słowa? — Osnowa dawa-. Czy jedna z obydwu osnów jest pierwiastkiem? — Nie, bo pierwiastek brzmi da- (np. w słowie dać i w rzeczown. dar, datek). Jakie przyrostki mają obydwie osnowy?—Pierwsza przyrostek *-je*, druga *-wa*. Czy więc słowo daje—dawać jest pierwotne?—Jest pochodne.

Czy słowo daje, dawać należy całkowicie do I grom. konjugacji III? — Należy do niej tylko częściowo (tylko w czasie teraźniejszym i imiesłowie współczesnym), i to tylko w dzisiejszym brzmieniu, gdyż dawniej obydwie osnowy brzmiały dawa- (i słowo dawać odmieniało się podług konjugacji V).

Jak daje, dawać, odmienia się także *-znaję* (tylko w słowach złożonych: poznaję, uznaję, wyznaję i t. d.), oraz *staję* (ze złożonemi: dostaję, przestaję i t. d.), od których należy odróżniać: znać (znam) i dostać (dostanę).

Trzy czasowniki pochodne z pierwiastkiem, zakończonym na *-a*, mianowicie słowa niedokonane: daje (dawać), poznaję (poznawać), podobnie uznaję, wyznaję i t. p., i *staję* (stawać), odmieniają się dziś częściowo podług I gromady konjugacji trzeciej, gdyż mają w czasie teraźn. i imiesłowie współczesnym przyrostek *-je* po samogłosce; ale osnowa bezokolicznikowa przybiera do pierwiastka przyrostek *-wa*, który dawniej był także w osnowie czasu te-

rażniejszego, a po dziś dzień zachował się jeszcze w trybie rozkazującym: dawaj, poznawaj, stawaj.

Od słów dawać, poznawać, dostawać należy odróżniać dokonane: dać, poznać, dostać, które się odmieniają podług zupełnie innych konjugacji.

Zadanie L.

Odmieniać przez wszystkie osoby, czasy i tryby obydwu stron jedno ze słów: wiję, kryję, kuję.

B.

II gromada konjugacji trzeciej.

Czas teraźniejszy.

L. p. pisz-ę	depcz-ę (dawn. depcę)	grzej-ę
pisze-sz	depcze-sz	grzeje-sz
pisze	depcze	grzeje
L. m. pisze-my	depcze-my	grzeje-my
pisze-cie	depcze-cie	grzeje-cie
pisz-ą	depcz-ą	grzej-ą
Tr. roz.: pisz	depcz (d. depc)	grzej
Im. wsp.: pisz-ąc	depcz-ąc (depcąc)	grzej-ąc
Bez ok.: pisa-ć	depta-ć	grza-ć (dawniej grzeja-ć)
Im. pos.: pisa-ł	depta-ł	grza-ł (dawniej grzeja-ł)

XIII A. Pytania. Jakie słowa należą do I grom. konjugacji III?—Czy słowa tej gromady są pierwotne, czy pochodne?—Jak te słowa tworzą imiesłów bierny?—Które ze słów tej gromady mają pierwiastek, zakończony na -i?—Które mają pierw. zakończony na y?—Które mają pierw. zakończony na u?—Jak odmieniają się słowa: daję, poznaję, staję?—Od jakich słów należy je odróżniać?

Im. zaprz.:	napisa-wszy	zdepta-wszy	zagrza-wszy
			(daw. grzeja-wszy)
Im. bierny:	pisa-ny	depta-ny	grza-ny (daw. grzeja-ny).

Jak brzmi osnowa czasu teraźniejszego tych trzech słów?— Osnowa pisze-, depcze-, grzeje- (przed samogłoską odpada końcowe *e*). Czy to są pierwiastki? — Nie, bo pierwiastki tych słów są: pis-, dept-, grze-. Jaki przyrostek ma osnowa grzeje-? — Przyrostek *-je*. A osnowy pisze-, depcze-? — Także przyrostek *-je*, bo powstały z pisje, deptje. Podobnie osnowy: grzebie, kopie, łamie, wiąże, struże, orze, płacze, czesze — powstały z dawniejszych: grzebje, kopje, łamje, wiązje, strugje, orje, płakje, czesje. Widzimy więc, że z przyrostka *-je* spółgłoska *j* znika po spółgłoskach, zmiękczywszy je poprzednio (spółgłoski *s, z, t, g, k, r* w pochodne: *sz, ż, cz, (c), ź, cz, rz*).

We wzorze depczę (deptać) zaznaczyliśmy w nawiasie, że dawniej mówiono: depcę, depcesz, depc, depcąc. Otóż dawniej spółgłoska *t* przechodziła tu prawidłowo w pochodne *c*, dziś jednak przechodzi w *cz*.

Jak brzmi osnowa bezokolicznikowa słów: piszę, depczę, grzeję?—Brzmi: pisa-, depta-, grza-.

Jaki przyrostek dodano tu do pierwiastka?—Przyrostek *-a*. Więc czy to są słowa pierwotne?—Są pochodne, bo obydwie osnowy mają przyrostki. Czy są jednotematowe? — Nie, są dwutematowe.

W powyższej tabelce zaznaczyliśmy w nawiasie, że osnowa bezokolicznikowa słowa grzać brzmiała dawniej grzeja- (bezokolicznik grzejać, imiesł. posiłk. grzejał, im. zaprz. grzejawszy, im. bierny grzejany).

Podobnie słowa: chwieję, dzieję, leję i inne mają dziś bezokolicznik: chwiać, dziać, lać, imiesłów posiłk. chwiał, działał i t. d.; ale dawniej mówiono: chwiejać, chwiejał, za-

chwiejawszy, chwiejany i t. p. Dzisiejsza osnowa bezokolicznikowa tych słów powstała przez ściągnięcie *eja* w *a*.

Czy więc dobrze mówią niektórzy: oni grzeli, chwieli, leli, podzieli, sieli, śmieli się, wieli? — Nie, powinno być: grzali, chwiali, lali, śmiali się i t. d. Dlaczego? — Bo *eja* ściągnęło się w *a*, nie w *e*.

A jak brzmi bezokolicznik słów: baję, kraję, łaję, taję? — Brzmi: bajać, krajać, łajać, tajać. Jaka jest osnowa tych słów w czasie teraźniejszym? — Osnowa baję-, kraję-, łaję-taję-. A jaka jest ich osnowa bezokolicznikowa? — Baja-, křaja-, łaja-, taja-. Czy w tych słowach osnowa -aja ulega ściągnięciu? — Nie. A jak brzmi pierwiastek tych słów? Brzmi: ba-, kra-, ła-, ta-, więc kończy się na -a, nie na -e, jak w słowach: grzeję, leję i t. d.

Do II-ej gromady konjugacji trzeciej należą słowa pochodne dwutematowe, przyjmujące w osnowie czasu teraźniejszego przyrostek *-je*, a w osnowie bezokolicznikowej przyrostek *-a*.

Spółgłoska *j* w osnowie czasu teraźniejszego pozostaje tylko po samogłoskach *e* i *a*, a po spółgłoskach wypada, zmiękczwszy je poprzednio, przyczym spółgłoski zębowe i gardłowe: *s*, *z*, *t*, *g*, *k*, *st*, *zd*, oraz *r* przechodzą w odpowiednie pochodne; np. rąbać — rąbię, kopać — kopię, łamać — łamię, czesać — czeszę, wiązać — wiążę, płakać — płaczę, strugać — struję, orać — orzę, chłostać — chłoszczę, gwizdać — gwizdżę.

Słowo słać (=posyłać) ma w czasie teraźniejszym: ślę, a słać (zam. stłać=pościelać) ma: ściele.

Spółgłoska *t* w słowach na *-tać* miękczyła się przed *j* dawniej w *e*, a dziś w *cz*; np. deptać — depczę, płać — płaczę, klekotać, klekoczę, dawniej: depcę, płacę, klekocę.

Słowa tej gromady, kończące się w czasie teraźniejszym na *-eje*, jakoto: grzeję, chwieję, dzieję, leję, pieję, sieję, śmieję się, wieję i zieję — miały dawniej bezokolicznik na

-*ējać*, imiestów posiłkowy na -*ējał*, później jednak *ēja* ściągnęło się w *a*.

Takie *a*, powstałe przez ściągnięcie z *ēja*, pozostaje także przed miękką spółgłoską *l*, w formie osobowej l. mn. imiestowu posiłkowego; więc należy mówić: grzali, chwiali, lali, siali, śmiali się, a nie: grzeli, chwieli, leli i t. d.

Słowa na -*aję* (jakoto: baję, kraję, łaję, taję) mają bezokolicznik na -*ajać*, imiestów posiłkowy na -*ajał* (bez ściągnięcia); więc: bajać—bajał, krajać—krajął i t. d.

Zadanie LI.

Napisać wszystkie formy niezłożone (czas teraźn. w 1 os. l. poj., tryb rozk. w 2 os. l. poj.) następujących czasowników: mazać, kazać, karać, krzesać, plątać, gwizdać, chłostać, słać (ściełę).

Zadanie LII.

Napisać czas przeszły (we wszystkich osobach i rodzajach) od słów: leję, sieję, śmieję się.

LEKCJA XIV.

A.

III gromada konjugacji trzeciej.

Czas teraźniejszy.

L. poj. 1. siwiej-ę	L. mn. siwieje-my
2. siwieje-sz	siwieje-cie
3. siwieje	siwiej-ą

XIII B. Pytania. Jakie słowa należą do II gromady konjugacji III?—Jak się zachowuje spółgłoska *j* w osnowie czasu teraźniejszego?—Jak brzmi czas teraźniejszy dwóch słów, brzmiących w bezokoliczniku jednakowo: słać? — Co się dzieje ze spółgl. *t* przed *j* w osnowie czasu teraźn.? — Jak kończy się bezokolicznik i imiestów posiłkowy słów na -*eję* w tej gromadzie? — Czy można powiedzieć w czasie przeszłym: leli, śmieli się i t. p.?—Jak kończy się bezokolicznik słów na -*aję*?

Tryb rozkazujący: siwiej, siwiejmy, siwiejcie
Imiesł. współcz.: siwiej-ąc
Bozokolicznik: siwie-ć
Imiesł. posiłkowy: siwia-ł, siwie-li
Imiesł. zaprzeszły: osiwia-wszy.

Jak brzmi osnowa czasu teraźniejszego tego słowa?—Osnowa siwieje-. A jak osnowa bezokolicznikowa? — Siwie-. Jak brzmi pierwiastek? — Pierw. siw- (np. w przymiotniku siwy, w rzeczown. siwizna). Więc czy to jest słowo pierwotne?—Jest pochodne.

Jaki przyrostek ma osnowa czasu teraźniejszego? — Przyr. -eje. A jaki przyrostek ma osnowa bezokolicznikowa? — Przyr. e. Czy to e pozostaje zawsze niezmienione? — Przed spółgłoską twardą (ł, w) przechodzi w α (siwiał, osiwiawszy). Więc jakie to e?—Jestto *ē* dawniej dłuższe.

Podobnie jak siwieć, odmieniają się słowa: kamienieć, zielenieć, pęcznieć, maleć, ubożeć, starzeć, istnieć i t. p. Czy to są słowa przechodnie czy nieprzechodnie? — Nieprzechodnie. Dokonane czy niedokonane? — Niedokonane; oznaczają przeważnie stan poczynający się (siwieć=stawać się siwym; kamienieć=stawać się kamieniem i t. p.). Są to więc tak zwane słowa poczynające. Tylko przez dodanie narostka stają się dokonanemi; np. osiwieć, skamienieć, zubożeć.

Do III gromady konjugacji trzeciej należą słowa pochodne, których osnowa czasu teraźniejszego ma przyrostek -eje, a osnowa bezokolicznikowa przyrostek -ē, zmieniający się przed spółgłoską twardą (ł, w) w α; np. siwieję — siwieć, siwiał, osiwiawszy.

Słowa tej gromady są wszystkie nieprzechodnie i niedokonane i oznaczają po większej części czynność poczynającą (tylko z narostkiem są dokonane).

Do tej gromady należą np. słowa: boleję, istnieję, kamie-

nieję, bieleję, czernieję, czerwienieję, zielenieję, pustoszeję, niszczeję, mdleję, niemieję, ubożeję, starzeję (się) i t. p.

Czas teraźniejszy.

L. poj. śmie-m	umie-m	chc-ę
śmie-sz	umie-sz	chce-sz
śmie	umie	chce
L. mn. śmie-my	umie-my	chce-my
śmie-cie	umie-cie	chce-cie
śmiej-ą	umiej-ą	chc-ą
Tryb rozk.: śmiej	umiej	chciej
Im. współ.: śmiej-ąc	umiej-ąc	chc-ąc
Bezokol.: śmie-ć	umie-ć	chcie-ć
Im. posiłk.: śmia-ł	umia-ł	chcia-ł
śmie-li	umie-li	chcie-li
Im. zaprz.: śmia-wszy	umia-wszy	chcia-wszy.

Przypatrzmy się najpierw słowom śmiem i umiem! W których formach zgadza się ich konjugacja z wzorem siwieję? — Przedewszystkim w osnowie bezokolicznika i formach z niej utworzonych (śmie-ć, śmia-ł, śmia-wszy, jak siwie-ć, siwia-ł, osiwia-wszy).

A które formy, utworzone z osnowy czasu teraźniejszego, zgadzają się z wzorem siwieję? — Tryb rozkazujący (śmiej, umiej, jak siwiej) i imiesłów współczesny (śmiejąc, umiejąc, jak siwiejąc). A w czasie teraźniejszym? — Tylko 3 os. l. mn. (śmieją, umieją, jak siwieją). Czy można powiedzieć: śmia, umia, śmiąc, umiąc — jak niektórzy mówią? — Nie, to są formy błędne.

A czym się różni czas teraźniejszy (oprócz 3 os. l. mn.) od wzoru siwieję? — Tym, że wypadła tu zgłoska *je*, a 1 os. l. poj. ma końcówkę *-m*. Otóż dawniej mówiono rzeczywiście: śmieję, umieję, śmiejesz, umiesz i t. d. Więc jak powstały formy dzisiejsze? — Przez ściągnięcie przyrostka *eje*

w *e*, przyczym w 1 os. l. poj. zamiast dawniejszego zakończenia *eje*, wytworzyła się końcówka *-m*.

Słowa *śmiem* (śmieć) i *umiem* (umieć) należą również do III gromady konjugacji trzeciej; tylko w czasie teraźniejszym (oprócz 3 os. l. mn.) *eje* zostało ściągnięte w *e*, a 1 osoba l. poj. przyjęła końcówkę *-m*, zamiast dawniejszego *eje*.

Trzecia osoba l. mn. brzmi: śmieją, umieją (nie: śmia, umia), imiesłów współczesny brzmi: śmiejąc, umiejąc (nie: śmiąc, umiąc).

Jak umiem—odmienia się i złożone rozumiem.

A teraz przypatrzmy się słowu *chcę*, *chcieć*. Która osnowa tego słowa zgadza się z wzorem *siwieć*?—Osnowa bezokolicznikowa (*chcieć*, *chciał*, *chciawszy*, jak *siwieć*, *siwiał*, *osiwiawszy*). Która forma, należąca do osnowy czasu teraźniejszego, zgadza się z tym wzorem?—Tylko tryb rozkazujący (*chciej*, jak: *siwiej*). A jaką osnowę ma czas teraźniejszy i imiesłów współczesny?—Osnowę *chce-* (przed *samogl. chc-*).

Słowo *chcieć* należy częściowo do III gromady konjug. trzeciej; tylko w czasie teraźniejszym i imiesłowie współczesnym ma osnowę *chce-*, zakończoną na *e* (nie na *eje*).

Zadanie LIII.

Odmieniać przez wszystkie czasy i tryby (tylko w 1 osobie l. poj., tryb rozkaz. w 2 os. l. poj.) słowa: *boleję*, *truchleję*.

XIV A. Pytania. Jakie słowa należą do III grom. konjugacji III?—Jakie to są słowa pod względem znaczenia?—Wymienić kilka słów tej gromady!—Jak się odmieniają słowa *śmiem* i *umiem*?—Jak brzmi 3 os. l. mn. i imiesłów współczesny tych słów?—Jak się odmienia słowo *chcieć*?

B.

IV gromada konjugacji trzeciej.

Czas teraźniejszy.

L. poj.: kupuj-ę	pisuj-ę
kupuje-sz	pisuje-sz
kupuje	pisuje
L. mn.: kupuje-my	pisuje-my
kupuje-cie	pisuje-cie
kupuj-ą	pisuj-ą
Tryb rozk.: kupuj	pisuj
Im. współ.: kupuj-ąc	pisuj-ąc
Bezokol.: kupowa-ć	pisywa-ć (dawn. pisowa-ć)
Im. posił.: kupowa-ł	pisywa-ł (dawn. pisował)
Im. zaprz.: naskupowa-wszy	napisywa-wszy (dawn. napiso- wa-wszy)
Im. bierny: kupowa-ny	pisywa-ny (d. pisowa-ny).

Jak brzmi w tych słowach osnowa czasu teraźniejszego?— Osn. kupuje-, pisuje- (przed samogł. kupuj-, pisuj-). A jak brzmi ich pierwiastek? — Pierw. kup- (ten sam, co w rzeczowniku kupiec, kupno) i pis- (ten sam, co w rzeczowniku pisarz, pismo). Więc jaki przyrostek ma osnowa czasu teraźniejszego? Przyrostek *uje*.

Jak brzmi osnowa bezokolicznikowa? — Osn. kupowa-, pisywa-. Jaki przyrostek ma kupowa-? — Przyr. *-owa*. A jaki przyrostek ma pisywa-? — Przyr. *-ywa*. Ale dawniej mówiono: pisować, pisował, pisowany. Więc i w tym słowie był przyr. *-owa*.

Jakie znaczenie ma słowo pisywać (dawniej pisować w porównaniu ze słowem pisać?—Obydwa są niedokonane, ale pisać oznacza czynność trwałą, a pisywać czynność częstotliwą.

Podobnie jak pisać, mówiono dawniej także: opatrować, rozkazywać i t. p. A dziś jak mówimy? Jak mogła powstać ta zmiana? — Zmieniono te słowa na wzór takich słów, jak być, umywać, pokrywać, które należą do deklinacji V, a mają również znaczenie częstotliwe. Pomimo tej zmiany w osnowie bezokolicznikowej, słowa pisać, opatrywać i t. p. pozostały jednak w IV grom. konjug. III.

Do IV gromady konjugacji trzeciej należą słowa pochodne, mające w osnowie czasu teraźniejszego przyrostek *-uje*, a w osnowie bezokolicznikowej przyrostek *-owa*; np. kupuję—kupować, buduję—budować, choruję—chorować, wojuję—wojować, miłuję—miłować, panuję—panować i t. d.

Niektóre słowa częstotliwe tej gromady zamieniły dawniejsze zakończenie bezokolicznika *-ować* na *-ywać*, na wzór słów częstotliwych konjugacji V (jak być, umywać), ale w osnowie czasu teraźniejszego zachowują przyrostek *-uje*; np. pisać (pisuję), rozkazywać (rozkazuję), opatrywać (opatruję).

Co wspólne mają wszystkie 4 gromady konjugacji trzeciej?—Osnowa czasu teraźniejszego kończy się we wszystkich na *-je*. Czym się różnią te 4 gromady między sobą?—Osnową bezokolicznika. Jaka jest osnowa bezokolicznika w I gromadzie?—Równa się pierwiastkowi i kończy się na samogłoskę. Kilka przykładów! Jak kończy się osnowa bezokolicznikowa w II, III i IV gromadzie? — W II na *-a* (np. pisać, deptać, grać), w III na *ę* (np. siwieć, ubożeć), w IV na *-owa* (np. kupować, budować).

Podług konjugacji trzeciej odmieniają się słowa, przyjmujące w osnowie czasu teraźniejszego przyrostek *-je*.

Słowa konjugacji trzeciej dzielą się na cztery gromady podług osnowy bezokolicznikowej:

w I-iej grom. osnowa bezokol. równa się pierwiastkowi i kończy się na samogłoskę (słowa pierwotne); np. bić, myć, truć;

w II-ej grom. osnowa bezokol. przyjmuje przyrostek *-a*; np. pisać, deptać, grzać, krajać;

w III-ej grom. osnowa bezokol. przyjmuje przyrostek *ę*; np. siwieć;

w IV-ej gromadzie osnowa bezokol. przyjmuje przyrostek *-owa* (*-ywa*); np. kupować, pisywać.

Zadanie LIV.

Napisać wszystkie formy niezłoż. (czas teraźn. w 1 os. l. poj., tryb rozkaz. w 2 os. l. poj.) słów: miłować, rozkazywać.

LEKCJA XV.

A.

I gromada konjugacji czwartej.

Czas teraźniejszy.

L. poj.	chwal-ę	nosz-ę	ucz-ę
	chwali-sz	nosi-sz	uczy-sz
	chwali	nosi	uczy
L. mn.	chwali-my	nosi-my	uczy-my
	chwali-cie	nosi-cie	uczy-cie
	chwal-ą	nosz-ą	ucz-ą
Tryb rozk.:	chwal	noś	ucz
Im. współ.:	chwal-ąc	nosz-ąc	ucz-ąc
Bezokol.:	chwali-ć	nosi-ć	uczy-ć
Im. posił.:	chwali-ł	nosi-ł	uczy-ł
Im. zaprz.:	pochwali-wszy	naznosi-wszy	nauczy-wszy
Im. bierny:	chwalo-ny	noszo-ny	uczo-ny.

XIV B. Pytania. Jakie słowa należą do IV grom. konjugacji III? — Co należy wiedzieć o niektórych słowach częstotliwych tej gromady? — Jakie słowa odmieniają się podług konjugacji III? — Na ile gromad dzieli się ta konjug. i według czego?

Która osoba czasu teraźniejszego równa się osnowie tego czasu?—3 os. l. poj.—Więc jak brzmi osnowa czasu teraźn. powyższych trzech słów? — Osn. chwali-, nosi-, uczy-. Więc jak się kończy?—Na *-i* (bo w słowie uczy *-y* zastępuje pierwotne *i* po spółgł. pochodnej).

A jak się kończy osnowa bezokolicznikowa?—Także na *-i*. Więc czy to słowa jednotematowe czy dwutematowe? Czy to są słowa pierwotne? — Są pochodne, bo mają w obydwu osnowach przyrostek. A jak brzmi pierwiastek tych słów? — Pierw. chwał- (np. w rzeczown. chwała i chwalca), pierw. nies-, zamieniony w nos- wskutek zmiany etymologicznej, i pierw. uk- (np. w rzeczowniku nauka).

W których formach osnowa traci przyrostek *i*? — W 1 os. l. poj., w 3 os. l. mn. czasu teraźniejszego, w trybie rozk. i imiesłowie współczesnym, więc przed końcówką samogłoskową. Jaki ślad pozostawiło po sobie to odrzucone *i*?

A jak brzmi tryb rozkazujący słów robić, tropić, bawić, trafić, tłumić?—Rób, trop, baw, tra.f, tłum. Czy tu na końcu jest spółgłoska miękka?—Dziś spółgłoski wargowe (b, p, w, f, m) na końcu są zawsze twarde, ale dawniej były miękkie.

Przypatrzmy się konjugacji słowa nosić! Jak miękczy się w nim spółgłoska *s*?—Przed samogłoską *i*, oraz w trybie rozkazującym w miękkie *ś* (nosisz, noś), a w 1 os. l. poj. i 3 os. l. mn. czasu teraźn., oraz w imiesł. współczesnym i biernym, w pochodne *sz* (noszę, noszą, nosząc, noszony).

Jak to można objaśnić? — Przed samogłoską *e*, *a* i *e* samogłoska *i* zamieniła się najpierw w *j*, a spółgłoska *s* wraz z *j* przechodzi w spółgłoskę pochodną, nie miękką.

Jak brzmi tryb rozkazujący słów: nosić, wozić, nucić, trzdzić, gościć, brózdzić?—Jakie są w nim spółgłoski na końcu? A jak brzmi 1 os. l. poj. czasu teraźn. tych słów? Jakie tu są spółgłoski przed końcówką *-e*?—Spółgłoski pochodne: *sz*, *ź*, *c*, *dz*, oraz podwójne pochodne: *szcz*, *żdź*.

Z której twardej powstały spółgłoski *ś* i *sz* w słowie *no-sić*, *noszę*?—Z twardej *s* (bo pierwiastek jest *nies-*). Z której twardej powstały *ź* i *ż* w słowie *wozić*, *wożę*?—Z twardej *z* (bo mówimy: *wóz*, *wozu*). Z której twardej powstały *ć* i *c* w słowie *nucić*, *nucę*? — Z twardej *t* (bo mówimy: *nuta*). Z której twardej powstały *dź* i *dz* w słowie *trudzić*, *trudzę*? — Z twardej *d* (bo mówimy: *trud*). Z których twardych powstały *ś* i *szcz* w słowie *puścić*, *puszczę*?—Z twardych *st* (bo mówimy: *spust*). Z których twardych powstały *źdź* i *żdź* w słowie *brózdzić*, *brózdzę*?—Z twardych *zd* (bo mówimy: *brózda*).

Więc które spółgłoski w słowach tej gromady podlegają dwojakemu miękczeniu?—Zębowe: *s*, *z*, *t*, *d*, oraz podwójne zębowe: *st*, *zd*.

Jak brzmi 1 os. czasu teraźn. słowa *uczyć* (z pierwiastka *uk-*?)—a jak brzmi 2 osoba?

Z pierwiastka *drog-* tworzymy słowo *drożyć się*; jak brzmi 1 os. l. poj. tego słowa, a jak 2 os. l. poj.?

Od jakiego rzeczownika pochodzi słowo *straszyć*? — Od rzeczownika *strach*. Jak brzmi czas teraźniejszy tego słowa w 1 i w 2 os. l. poj.?

Czy więc spółgłoski gardłowe (*k*, *g*, *ch*) podlegają w słowach tej gromady także dwojakemu miękczeniu?—Nie. Czy spółgłoski gardłowe wogóle mogą mieć tylko jedno miękczenie?—Mogą mieć dwojakie miękczenie: *k* w *cz* albo *c*, *g* w *ż* albo *dz*, *ch* w *sz* albo *ś*. Jak można objaśnić, że spółgłoski gardłowe w tej gromadzie mają jednakowe miękczenie przed *i* i przed *e*, *q*, *e*? — Można to objaśnić tym, że powstałe z nich spółgłoski *cz*, *ż*, *sz* są pochodne, a jako pochodne, mogą także zastępować *kj*, *gj*, *chj*.

A inne spółgłoski, jako to: wargowe, nosowe i płynne — czy mogą mieć dwojakie miękczenie?—Nie, te miękczą się zawsze jednakowo. Dlatego też mówimy: *lubię* i *lubisz*, to-

pię i topisz, mówię i mówisz, ganię i ganisz, chwałę i chwaliśz, tworzę i tworzysz (zawsze z tym samym zmiękczeniem).

Do pierwszej gromady konjugacji czwartej należą słowa pochodne jednotematowe, przyjmujące zarówno w osnowie czasu teraźniejszego, jak w osnowie bezokolicznikowej przyrostek *i*, miękczący poprzedzającą spółgłoskę twardą.

W trybie rozkazującym odpada końcowe *i*, pozostawiając po sobie ślad w zmiękczeniu poprzedzającej spółgłoski; tylko spółgłoski wargowe (*b, p, w, f, m*) dziś już na końcu wymawiają się twardo.

Imięstów bierny w tej gromadzie przyjmuje samogłoskę *e* przed końcówką *-ny*, kończy się więc na *-eny* (przed twarzym *n* zamienione w *-ony*).

Samogłoska końcowa osnowy, *i*, pozostaje niezmienną tylko przed spółgłoskami, a przed samogłoskami *ę, a, e* (w I os. l. poj. i w 3 os. l. mn. czasu .erażn., w imięstowie współczesnym i biernym) zamienia się w *j*, która wraz z poprzedzającą spółgłoską twardą zlewa się w jedną spółgłoskę zmięczoną.

Spółgłoski zębowe: *s, z, t, d*, oraz podwójne; *st, zd* wraz z *-j* (powstałą z *i*) przechodzą przed *ę, a, e* w spółgłoski pochodne: *sz, ź, c, dz, szcz, źdź*, a przed *i* zamieniają się w miękkie: *ś, ż, ć, dź, ść, źdź*.

Spółgłoski gardłowe (*g, k, ch*) zarówno przed *i*, jak przed *ę, a, e* (wraz z *j*) podlegają jednakowej zmianie w pochodne *ż, cz, sz* (a spółgłoski wargowe, nosowe i płynne są wogóle zdolne tylko do jednego zmiękczenia).

Zadanie LV.

Napisać (we wszystkich osobach) wszystkie formy, utworzone z osnowy czasu teraźniejszego, od słów: głosić, grozić, rzucić, radzić, puścić, brózdzić).

Zadanie LVI.

Napisać wszystkie formy niezłożone (czas teraźn. w 1 os. l. poj., tryb rozk. w 2 os. l. poj.) słów: służyć, gubić, trapić, mówić, plamić, stronić, palić, burzyć.

B.

II gromada konjugacji czwartej.

Czas teraźniejszy.

L. poj.:	cierpi-ę	leż-ę	siedz-ę
	cierpi-sz	leży-sz	siedzi-sz
	cierpi	leży	siedzi
L. mn.:	cierpi-my	leży-my	siedzi-my
	cierpi-cie	leży-cie	siedzi-cie
	cierpi-ą	leż-ą	siedz-ą
Tr. rozkaz.:	cierp	leż	siedz
Im. współ.:	cierpi-ąc	leż-ąc	siedz-ąc
Bezokol.:	cierpie-ć	leże-ć	siedzie-ć
Im. posiłk.:	cierpia-ł	leża-ł	siedzia-ł
	cierpie-li	leż-c-li	siedzie-li
Im. zaprz.:	ucierpia-wszy	poleża-wszy	wysiedzia-wszy
Im. bierny:	cierpia-ny	wyleża-ny	wysiedzia-ny.

Jak brzmi osnowa czasu teraźniejszego tych trzech słów?—Cierpi-, leży-, siedzi-. Więc kończy się tak samo, jak w I gromadzie. Czy w tej osnowie samogłoska *i* zawsze pozostaje?—Nie, przed *ę* i *ą* zamienia się w *ę*, a potem, zmiekczywszy poprzedzającą spółgłoskę, wypada (tak samo, jak

XV A. Pytania. Jakie słowa należą do I grom. konjugacji IV?—Jak się tworzy ich tryb rozkazujący?—Jak się tworzy ich imiesłów bierny?—Jak się zachowuje końcowe *i* osnowy?—Jak się zmieniają spółgłoski zębowe w tej gromadzie?—Jak w tej grom. miękcza się spółgłoski gardłowe?

w grom. I). Czy w formach: cierpię, cierpią, cierpiąc — samogłoska *i* pozostała? — Nie pozostała, bo litera *i* nie jest tu samogłoską, lecz tylko znakiem zmiękczenia spółgłoski *p*.

Jak miękczą się spółgłoski w tej gromadzie, czy tak samo, jak w gromadzie I? — Tak: widzimy, że wargowa *p* i gardłowa *g* (leżę od pierw. leg-) mają zawsze to samo zmiękczenie, a zębowa *d* przed *i* miękczy się w miękką *dź* (siedzisz) a przed *e*, *a* wraz z *j* przechodzi w pochodną *dz*.

A tryb rozkazujący — czy powstał tu tak samo, jak w I gromadzie? — Tak: cierp, leż, siedź — powstały z dawniejszego: cierpi, leży, siedzi.

A jak brzmi tryb rozkazujący słów: brzmieć, grzmieć, drzeć? — Brzmij, grzmij, drzyj. Czy i tu odpadła samogłoska *i*? — Nie, tu pozostało *i*, a dodano jeszcze *j*. Dlaczego? — Bo brzm, grzm, drż nie możnaby wymówić.

Jak brzmi osnowa bezokolicznikowa tych trzech słów? — Osn. cierpie-, leże-, siedzie-. — Jak się kończy ta osnowa? — Na *e*. Więc tu zaczyna się różnica od I gromady: pierwsza gromada jest jednotematowa, a druga jest dwutematowa.

Czy przyrostek *e* osnowy bezokolicznikowej pozostaje zawsze niezmieniony? — Nie, przed spółgłoską twardą (*t, w, n*) zamienia się w *a*. W których to formach? — W imiesłowie posiłkowym, zaprzeszłym i biernym. Dlaczego *e* zamienia się tu w *a*, a nie w *o*? — Bo mamy tu *e* dawniej długie.

Jak brzmi liczba mn. formy osobowej imiesł. cierpiał? — Cierpieli. Dlaczego nie: cierpiali? Bo przed miękkim *ł* pozostaje *e*. A jak brzmi liczba mn. w formie osobowej imiesłowów biernych: cierpiany, widziany, słyszany? — Cierpiani, widziani, słyszani. Więc w imiesłowie biernym *a* pozostaje nawet przed miękkim *ń*.

Do II gromady konjugacji czwartej należą słowa pochodne dwutematowe, przyjmujące w osnowie czasu teraźniejszego

przyrostek *i*, a w osnowie bezokolicznikowej przyrostek *ę* (np. cierpi—cierpieć).

Osnowa czasu teraźniejszego zachowuje się tu tak samo, jak w gromadzie I: końcowe *i* pozostaje niezmienione tylko przed końcówką spółgłoskową, w trybie rozkazującym zwykle odpada, a przed *ę* i *ą* zamienia się w spółgłoskę *j*, która wypada, zmiękczwszy poprzedzającą spółgłoskę, przyczem spółgłoski zębowe przechodzą w odpowiednie pochodne, a nie miękkie.

Słowa jednozgłoskowe (np. brzmieć, grzmieć, drzeć) kończą się w trybie rozkazującym na *ij* (brzmij, grzmij, drzyj).

Osnowa bezokolicznikowa zmienia końcowe *ę* przed samogłoskami twardymi (*ł, w, n*) w *a*, które w imiesłowie bierzym pozostaje nawet przed miękkim *ń* (w liczbie mnogiej formy osobowej).

Czas teraźniejszy.

L. p.	L. m.	L. p.	L. m.
stoj-ę	stoi-my	boj-ę się	boi-my się
stoi-sz	stoi-cie	boi-sz się	boi-cie się
stoi	stoj-ą	boi się	boj-ą się
Tr. rozkaz.:	stój	bój się	
Im. współcz.:	stoj-ąc	boj-ąc się	
Bezokolicz.:	sta-ć	ba-ć się	
Im. posiłk.:	sta-ł	ba-ł się	
Imies. zaprz.:	sta-wszy	ba-wszy się.	

Jak kończy się osnowa czasu teraźniejszego tych dwóch słów?—Na *i* (przed *ę, ą* zamienione w *j*).

A jak kończy się osnowa bezokolicznikowa?—Na *a* (ba-, sta-). Ale dawniej mówiono, i dziś jeszcze ludzie niewykształceni mówią niekiedy: stojeć, stojał; bojeć się, bojał. Więc był tu przyrostek *ę*, i te słowa należą także do II grom. konjug. IV.

Jakim sposobem powstały formy dzisiejsze: stać, bać się?—Przez ściągnięcie *oje* w *a*.

Słowa stoję i boję się, należące również do II gromady konjugacji czwartej, ściągnęły w osnowie bezokolicznikowej *oje* w *a*; więc: stać, bać się, stał, bał się, zamiast dawniejszego: stojeć, bojeć się, stojał, bojał się.

Co wspólnego mają obydwie gromady konjugacji czwartej? Osnowę czasu teraźniejszego na *ź*. A w czym się różnią?— W osnowie bezokolicznikowej.

Podług deklinacji czwartej odmieniają się słowa pochodne, które w osnowie czasu teraźniejszego przyjmują przyrostek *ź*.

Konjugacja czwarta dzieli się na dwie gromady podług osnowy bezokolicznikowej:

w I gromadzie osnowa bezokolicznikowa jest taka sama, jak osnowa czasu teraźniejszego (słowa jednotematowe);

w II gromadzie osnowa bezokolicznikowa kończy się na *e* (słowa dwutematowe).

Zadanie LVII.

Odmieniać słowo *słyszeć* przez wszystkie czasy i tryby obydwu stron.

Zadanie LVIII.

Napisać czas teraźniejszy (we wszystkich osobach) słów: *musieć*, *lecieć*, *widzieć*, *trzeszczeć*.

XV B. Pytania. Jakie słowa należą do II grom. konjug. IV?— Jak zachowuje się osnowa czasu teraźniejszego tych słów?—Jakie słowa tej gromady mają w trybie rozkazującym końcówkę *ij*? — Jak zachowuje się osnowa bezokolicznikowa w tej gromadzie? — Jak odmieniają się słowa *stoję* i *boję się*? — Jakie słowa odmieniają się podług konjug. IV?—Na ile gromad dzieli się konjugacja IV?

LEKCJA XVI.

A.

Konjugacja piąta.

Czas teraźniejszy.

L. p.:	zna-m	bywa-m	wychowywa-m (wychowuj-ć)
	zna-sz	bywa-sz	wychowywa-sz (wychowuje-sz)
	zna	bywa	wychowywa (wychowuje)
L m.:	zna-my	bywa-my	wychowywa-my (wychowuje-my)
	zna-cie	bywa-cie	wychowywa-cie (wychowuje-cie)
	znaj-ą	bywaj-ą	wychowywaj-ą (wychowuj-ą)
Tr. rozk.:	znaj	bywaj	wychowywaj (wychowuj)
Im. wsp.:	znaj-ąc	bywaj-ąc	wychowywaj-ąc (wychowuj-ąc)
Bezok.:	zna-ć	bywa-ć	wychowywa-ć
Im. pos.:	zna-ł	bywa-ł	wychowywa-ł
Im. zap.:	pozna-wszy	bywa-wszy	powychowywa-wszy
Im. bier.:	zna-ny	—	wychowywa-ny.

Zajmijmy się najpierw słowem znać. Jak brzmi jego osnowa w czasie teraźniejszym? — Zna-. A jak brzmi jego osnowa bezokolicznikowa? — Także zna-.

Jaką osobliwą końcówkę napotykamy w tej konjugacji? — 1 os. l. poj. kończy się na -m. Czyśmy się już spotkali z tą końcówką? — Tak, tę samą końcówkę mają słowa śmiem i umiem (w III grom. konjug. III). Jak powstały formy:

śmiem i umiem?—Przez ściągnięcie z śmieję i umieję. A może i w konjugacji piątej mamy formy ściągnięte, np. znam, zamiast znaję? Czy napotykamy w osnowie czasu teraźniejszego formy z osnową znaje-? — Tak! 3 os. liczby mnogiej (znają) i imiesłów współczesny (znając) zachowały osnowę znaje- (tylko skróconą w znaj- przed samogł. *a*). Otóż wiedzieć należy, że dawniej rzeczywiście mówiono: znaje, znajesz, znaje, znajemy, znajecie, znają—a podobnie także: bywaje, wychowujawę i t. p.

Dzisiejsza osnowa czasu teraźniejszego powstała więc w tej konjugacji przez ściągnięcie *aje* w *a*, przyczym dawne zakończenie 1 osoby *-aje* zamieniło się w *-am* (z końcówką *m*).

Jakie znaczenie ma słowo bywać w porównaniu z być? Bywać jest słowem częstotliwym. Jest jeszcze wiele słów częstotliwych na *-ywać*, jako to: (wy)rywać, (z)mywać, (za)krywać, które tylko przez narostek z częstotliwych zamieniły się w trwałe.

Jak brzmi czas teraźniejszy tych słów? — Bywam, wyrzynam, zmywam, zakrywam. A jak brzmiał dawniej?—Bywaję, wyrzynam, zmywaję, zakrywaję.

Niektóre ze słów częstotliwych, które dziś się kończą na *-ywać*, dawniej kończyły się na *-awać*; np. grywać, porównywać, utrzymywać, szukać, a także wychowywać—brzmiały dawniej: grawać, szukawać, porównawać, wychowawać.

Jak brzmi czas teraźniejszy tych słów? — Grywam, szukam, porównuję, wychowuję.

Przy słowie wychowuję we wzorze na czele tej lekcji położyliśmy w nawiasie formę wychowuję. Według której to konjugacji?—Według IV gromady konjug. III-ej. Tam również napotkaliśmy słowa na *-ywać* (np. pisywać). Jak kończył się dawniej bezokolicznik tamtych słów?—Na *-ować* (np. pisać). Otóż tamte słowa z konjugacji III, które dawniej kończyły się na *-ować*, z samego początku miały w czasie teraźniejszym *-uję* (np. tylko: pisuję, nigdy: pi-

sywam). One to pociągnęły swym wzorem niektóre słowa konjugacji V, które obecnie obok prawidłowej końcówki *-ywam*, mają także nowszą końcówkę *-uję* (np. wychowywam i wychowuję).

Ale czy wszystkie słowa na *-ywać* poszły za tym przykładem? Czy od słów bywać, zrywać, umywać, nakrywać, można tworzyć czas teraźniejszy na *-uję*?—Nie, bo tu *-ywać* jest pierwotne, tu nigdy nie było *-ować* albo *-awać*.

A słowo grywać (dawniej: grawać) — czy tworzy także czas teraźniejszy na *-uję* (obok *-ywam*)?—Nie; słowa dwuzgłoskowe na *-ywać* nigdy w czasie teraźniejszym nie kończą się na *-uję*.

A słowo porównywać (dawniej: porównawać)—czy tworzy czas teraźniejszy: porównuję?—Nie, taka forma tego słowa jest błędna, mówi się tylko: porównywam.

Więc tylko niektóre z tych wielozgłoskowych słów na *-ywać*, które dawniej kończyły się na *-awać*, mogą mieć w czasie teraźniejszym *-uję* obok *-ywam*; w niektórych nawet zakończenie *-uję* wzięło górę i wyparło zupełnie prawidłowe zakończenie *-ywam*.

Czy jednak mogę powiedzieć: wychowywuję, obiecywuję, darowywuję, albo wychowywuj, wychowywując i t. p.?—Nie! To są prawdziwe dziwolągi, bo mamy wprawdzie zakończenia *-ywam* i *-uję*, ale nie znamy zakończenia: *-ywuję*.

Podług konjugacji piątej odmieniają się słowa, które zarówno w osnowie czasu teraźniejszego, jak w osnowie bezokolicznikowej, dzisiaj mają przyrostek *a*, a w I os. I. poj. czasu teraźniejszego przyjmują końcówkę osobową *-m*.

Dawniej jednak słowa tej konjugacji miały w osnowie czasu teraźniejszego przyrostek *aje*, a I osoba I. poj. kończyła się na *-aje* (np. znają, kochają, bywają, zamiast dzisiaj: znam, kocham, bywam i t. d.).

Dzisiejsze formy czasu teraźniejszego powstały w tej kon-

jugacji przez ściągnięcie *aje* w *a*; tylko 3 osoba l. mn., oraz imiesłów współczesny zachowały formę nieściągniętą (znają, znając i t. p.).

Słowa na *-ywać* mają znaczenie częstotliwe.

Niektóre z nich zawsze miały przyrostek *-ywa*, np. bywam, umywam, wyrwam; inne dawniej kończyły się na *-awać*, *-awam*; np. grawam, porównawam, oszukawam, zam. dzisiejszych form: grywam, porównywanam, oszukiwam i t. p.

Niektóre słowa wielozgłoskowe na *-ywan*, które dawniej kończyły się na *-awam*, mają w osnowie czasu teraźniejszego, obok prawidłowego przyrostka *-ywa*, także przyrostek *uje* (podług konjugacji III); np. zachowuję i zachowuję; wyspiuję i wyspiuję; obiecuję i obiecuję.

Niektóre z nich używają się dziś prawie tylko z końcówką *-uje*; np. obiecuję, oczekuję, oszukuję, przemieszkuję.

Wpłynął na to przykład słów III konjugacji na *-ywać*, które dawniej kończyły się na *-ować* (np. pisywać—pisuję).

Jednak wiele słów wielozgłoskowych na *-ywać* (dawniej *-awać*) oparto się temu przykładowi i ma w czasie teraźniejszym tylko *-ywan*, np. porównywanam, oddziaływanam, przeżywanam, przekonywanam, wykonywanam.

Prawdziwemi dziwotłagami są formy: wychowuję, wychowuję, wychowując i t. p., bo mamy wprowadzić przyrostki *-ywa* i *-uje*, ale nie mamy przyrostka *-ywuje*.

XVI A. Pytania. Jakie słowa odmieniają się podług konjugacji V?—Jak kończyła się dawniej osnowa czasu teraźn. w tej konjugacji? — Jak powstały dzisiejsze formy z osnowy czasu teraźniejszego? — Jakie znaczenie mają słowa na *-ywać*? — Czy wszystkie one dawniej kończyły się na *-ywać*? — Jaki przyrostek mogą dziś mieć w osnowie czasu teraźniejszego słowa na *-ywać*, obok prawidłowego *-ywa*? — Co na to wpłynęło? — Czy wszystkie słowa wielozgłoskowe na *-ywać* mogą mieć w czasie teraźn. dwójakie zakończenie? — Czy dobre są formy: wychowuję, wychowuję i t. p.?

Zadanie LIX.

Napisać (w dwojakiej formie, jeśli jest w użyciu) czas teraźniejszy, tryb rozkazujący i imiesłów współczesny słów: zachowywać, obiecywać, zatrzymywać, porównywać, przekonywać.

B.

Powtórzenie.

Ile konjugacji poznaliśmy? Czym różnią się te konjugacje między sobą? (Osnową czasu teraźniejszego). Które z nich dzielą się na gromady? W czym różnią się między sobą gromady tej samej konjugacji?

Czasowniki polskie dzielimy na pięć konjugacji podług osnowy czasu teraźniejszego.

Niektóre z tych pięciu konjugacji dzielą się na gromady podług osnowy bezokolicznikowej, która może być różna pomimo podobnej osnowy czasu teraźniejszego.

Podług konjugacji I-ej odmieniają się słowa pierwotne, których osnowa czasu teraźniejszego równa się pierwiastkowi i tylko przed końcówką spółgłoskową przybiera przyrostek *e* (np. niosę—niesiesz, rwę—rwiesz, drę—drzesz).

Konjugacja I dzieli się na 3 gromady:

W I grom. konj. I-ej osnowa bezokolicznikowa równa się pierwiastkowi; np. nieść—niósł.

W II grom. konj. I-ej osnowa bezokolicznikowa ma przyrostek *a*; np. rwać, rwał.

W III grom. konj. I-ej (czasowniki pierwotne z pierwiastkiem na *r*) osnowa bezokolicznikowa ma przyrostek *e* (np. drzeć), a w imiesłowach osnowa kończy się na *ar* (np. darł, zdarzył, darty).

Podług konjugacji II odmieniają się słowa, których osnowa czasu teraźniejszego ma przyrostek *n* przed końcówką *sa-*

mogłoskową, nie przed końcówką spółgłoskową, a osnowa bezokolicznika ma przyrostek *ne*; np. ciągnę, ciągniesz — ciągnąć, ciągnął, ciągnęła.

Podług konjugacji III odmieniają się słowa, których osnowa czasu teraźniejszego ma przyrostek *je*; np. biję, bijesz, piszę, piszesz (zam. pisję, pisjesz); siwieję, siwiejesz; buduję, budujesz.

Konjugacja III dzieli się na 4 gromady:

W I grom. konjug. III osnowa bezokolicznikowa jest czystym pierwiastkiem, zakończonym na samogłoskę; np. bić, myć, truć.

W II grom. konjug. III osnowa bezokolicznikowa ma przyrostek *a*; np. pisać.

W III grom. konjug. III osnowa bezokolicznikowa ma przyrostek *ę*; np. siwieć.

W IV grom. konjug. III osnowa bezokolicznikowa ma przyrostek *-owa*; np. kupować.

Podług konjugacji IV odmieniają się słowa, których osnowa czasu teraźniejszego ma przyrostek *-i*; np. chwalisz, cierpisz.

Konjugacja IV dzieli się na 2 gromady:

W I grom. konjug. IV osnowa bezokolicznikowa ma tak samo, jak osnowa czasu teraźniejszego, przyrostek *-i*; np. chwalić.

W II grom. konjug. IV osnowa bezokolicznikowa ma przyrostek *ę*; np. cierpieć.

Podług konjugacji V odmieniają się słowa, których obydwie osnowy obecnie kończą się na *a*, lecz osnowa czasu teraźniejszego miała dawniej przyrostek *-aje*; np. znam, znasz (dawniej: znaję, znajesz), znać; kocham (dawniej: kochaję), kochać.

Konjugacja II i V nie dzielą się na gromady.

Zadanie LX.

Napisać formy niezłożone (czas teraźniejszy tylko w 1 os. 1. poj., tryb rozk. w 2 os. 1. poj.) następujących czasowników (oraz oznaczyć, która to konjugacja):

1. wieść i wozić; 2. tracić i zatracać; 3. kupić i kupować; 4. ślać i posyłać; 5. przygotować i przygotowywać; 6. zawisnąć, wisieć, powiesić i wieszać.

LEKCJA XVII.

Czas przyszły dok. Czas teraźniejszy.

L. p.	da-m	je-m	wie-m
	da-sz	je-sz	wie-sz
	da	je	wie
L. m.	da-my	je-my	wie-my
	da-cie	je-cie	wie-cie
	dadz-ą	jedz-ą	wiedz-ą
Tryb rozkaz.:	daj	jedz	wiedz
Im. współcz.:	—	jedz-ąc	wiedz-ąc
Bezokolicz.:	da-ć	jeś-ć	wiedzie-ć
Im. posiłk.:	da-ł	jad-ł	wiedzia-ł
Im. zaprzesz.:	da-wszy	zjad-szy	wiedzia-wszy
Im. bierny:	da-ny	jedz-o-ny	wiedzia-ny.

XVI B. Pytania. Na ile konjugacji dzielimy czasowniki polskie i podług czego? — Podług czego dzielą się niektóre konjugacje na gromady? — Jakie słowa odmieniają się podług konjugacji I? — Na ile gromad dzieli się konjug. I? — Jak kończy się osnowa bezokol. w I, II i III grom. konjug. I? — Jakie słowa odmieniają się podług konjug. II? — Jakie słowa odmieniają się podług konjug. III? — Na ile gromad dzieli się konjug. III? — Jak kończy się osnowa bezokol. w I, II, III i IV grom. konjug. III? — Jakie słowa odmieniają się podług konjug. IV? — Na ile gromad dzieli się konjug. IV? — Jak kończy się osnowa bezokol. w I i II grom. konjug. IV? — Jakie słowa odmieniają się podług konjug. V?

Przypatrzmy się najpierw osnowie czasu teraźniejszego tych trzech słów. Do której konjugacji jest podobne słowo *dam*?—Do konjugacji V (jak *znam*, *kocham*, *czytam*). A słowo *jem* i *wiem*?—Do słów *śmiem* i *umiem* w III gromadzie konjugacji III. Która osoba czasu przyszłego dokonanego słowa *dam* i czasu teraźniejszego słów *jem* i *wiem* nie zgadza się z wzorem słów: *znam*, *śmiem*, *umiem*?—3 os. l. mn. Jak kończy się ta osoba w słowach: *znam*, *śmiem*, *umiem*, a jak w słowach: *dam*, *jem*, *wiem*?—Tam mieliśmy przed końcówką *a* spółgłoskę *j*, a tu *dz*. Jak powstały formy: *znam*, *śmiem*, *umiem*?—Przez ściągnięcie z dawniejszych form: *znaje*, *śmieję*, *umieję*. W której osobie pozostała dawna forma tych słów?—W 3 os. l. mn. (*znają*, *śmieją*, *umieją*).

Czy formy: *dam*, *jem*, *wiem* powstały również przez ściągnięcie (z *daję*, *jeję*, *wieję*)?—Nie, bo wtedy 3 os. l. mn. nie brzmiałyby *dadzą*, *jedzą*, *wiedzą*, lecz *dają*, *jeją*, *wieją*. Na jaką osnowę wskazują raczej formy: *dadzą*, *jedzą*, *wiedzą*?—Na osnowę *dad-*, *jed-*, *wied-*, zmienioną przed końcówką *-ją* w *dadz-*, *jedz-*, *wiedz-*. Czy ta osnowa zjawia się jeszcze w innych formach tych słów?—Owszem, *jed-* występuje jeszcze w imiesłowie współczesnym, w trybie rozkazującym, oraz w osnowie bezokolicznikowej, a *wied-* występuje jeszcze w trybie rozkazującym i imiesłowie współczesnym.

Otóż osnową czasu teraźniejszego tych słów jest rzeczwiście: *dad-*, *jed-*, *wied-*, a do tych osnów są dodane wprost końcówki osobowe: *m*, *sz*, *my*, *cie*, *ją*. Końcówka *m* w 1 os. l. poj. nie powstała tu wskutek ściągnięcia, lecz jest pierwotna. Dzisiejsze formy powstały z pierwotnych: *dadm*, *jedm*, *wiedm*; *dadsz*, *jedsz*, *wiedsz* i t. d.

Te trzy słowa należą do konjugacji dawniejszej, pierwotnej, nie należącej do żadnej z pięciu konjugacji prawidłowych. Czwartym słowem tej konjugacji pierwotnej jest słowo

jestem (dawniej jeśm, z pierwiastka jes-), które zachowało (jedyne ze wszystkich słów polskich) końcówkę *t* w 3 os. l. poj.

Dlaczego słowo *dam* nie ma imiesłowu współczesnego? — Bo to słowo dokonane. A imiesłów dając — należy do jakiego słowa? — Do słowa niedokonanego dawać. Jak brzmi tryb rozkazujący słowa *dam*? — Daj.

Jak brzmi osnowa bezokolicznikowa słowa *dam*? — Pozostaje osnowa *da-*, równająca się pierwiastkowi. Jak brzmi osnowa bezokolicznikowa słowa *jem*? — Mamy tu osnowę *jed-*, która przed *ć* zamienia się w *jeś-*, a przed spółgłoską twardą w *jad-* (*jadł, jadszy—ale: jedli*).

A jaka jest osnowa bezokolicznikowa słowa *wiem*? — Osnowa *wiedzie-*, przed twardymi *t, w, n* zmieniona w *wiedzia-* (*wiedział, wiedziawszy, widziany—ale: wiedzieli*).

Jakie osnowy ma słowo *jestem*, oprócz osnowy *jes-*? — W trybie rozkazującym, w imiesłowie współczesnym i w czasie przyszłym osnowę *będ-* (*bądź, będąc, będę*), w osnowie bezokolicznikowej *by-* (*być, był, bywszy, obyty*).

Słowa *dam, jem, wiem i jestem* (dawniej *jeśm*) należą do konjugacji pierwotnej, różnej od wszystkich 5 konjugacji.

Te słowa tworzą czas teraźniejszy z osnów: *dad, jed, wied, jes*, dodając do nich w 1 os. l. poj. pierwotną końcówkę *m*, a w innych osobach zwykłe końcówki osobowe.

Słowa *dam, jem, wiem* wyrzucają ostatnią spółgłoskę tematową *d* przed końcówkami osobowymi, a zatrzymują ją tylko w 3 os. l. mn. (*dadzą, jedzą, wiedzą*), *jem i wiem* także w trybie rozkazującym i imiesłowie współczesnym (*jedz, wiedz—jedząc, wiedząc*), gdzie *d* zamienia się w *dz* pod wpływem spółgłoski *j*, która później wypadła.

Słowo *jestem* (*jeśm*), jedyne ze wszystkich słów polskich, zachowało, oprócz końcówki *m*, także w 2 os. dawną końcówkę *ś*, a w 3 os. końcówkę *t*.

Trzecia osoba l. mn. są powstała z dawniejszego je są.

Tryb rozkazujący (bądź), imiesłów współczesny (będąc) i czas przyszły (będę) są utworzone z osnowy będ-, a osnowa bezokolicznikowa słowa jestem brzmi by- (być, był, bywszy, nabyty).

Osnowa bezokolicznikowa słowa dam brzmi da, słowa jem — jed (jak w czasie teraźniejszym), a słowa wiem — wiedzie- (z przyrostkiem *e*); więc: dać, dał; jeść, jadł, jedli: wiedzieć, wiedział, wiedzieli.

Zadanie LXI.

Odmieniać (piśmiennie) słowa dać i dawać przez wszystkie tryby, czasy i osoby strony czynnej.

Zadanie LXII.

Odmieniać słowo powiedzieć (złożone z wiedzieć) przez wszystkie tryby, czasy i osoby strony czynnej.

XVII. Pytania. Do jakiej konjugacji należą słowa: dam, jem, wiem, jestem? — Jak te słowa tworzą czas teraźniejszy? — Co czynią słowa: dam, jem, wiem z ostatnią spółgłoską tematową *d*? — Jakie dawne końcówki osobowe zachowało słowo jestem? — Z czego powstała 3 os. l. mn. są? — Z jakich osnów słowo jestem tworzy swoje formy? — Jak brzmi osnowa bezokolicznikowa słów: dam, jem, wiem?

ROZDZIAŁ CZWARTY.

Ze składni.

LEKCJA XVIII.

A.

I. Róża kwitnie.—Ktoś przed gankiem z bata pali. — Bogaty nie zawsze bywa szczęśliwy. — Dwaj już przyjechali.—Pracujący nie nudzi się.— Pracować jest naszym obowiązkiem. — Dzisiaj nasze, a jutro może być cesarskie (=dzień dzisiejszy, dzień jutrzejszy).

Jakie są podmioty powyższych zdań? Jakie to części mowy?

W zastępstwie rzeczownika podmiotem zdania może być zaimek, przymiotnik, liczebnik, imiesłów, bezokolicznik, a nawet przysłówki, użyty rzeczownie.

II. Od czasu do czasu błyskało. — Uciszyło się nagle w kościele. — Siarką od nich w izbie pachniało. — W oczach mi się émiło.— W całym miasteczku roiło się od żołnierzy. — Ze szlachtą nie tak poszło łatwo.—Nie udało ci się.

Jakie są orzeczenia zdań powyższych?—Błyskało, uciszyło się, pachniało, émiło się, roiło się, poszło, udało się. — A jakie tu podmioty?—Podmiotów w tych zdaniach niema.— Czy można się tu domyslać podmiotu o n o?—Nie, tu niema

podmiotu ani wyraźnego, ani domyślnego. Są to zdania bezpodmiotowe.

Jakie to słowa: błyskało, uciszyło się, pachniało, ćmiło się, roilo się, poszło, udało się? — Są to słowa nieosobowe.

Już widać wioskę. — Zdaleka słyszać było wrzawę. — Nie było czego żałować. — Trzeba było wracać. — Szkoda było czasu. — Żal mi się zrobiło tego człowieka. — W tym pokoju bardzo zimno. — Zrobiło się ciemno na dworze.

Co jest orzeczeniem w powyższych zdaniach? — Widać, słyszać było, trzeba było, szkoda było, żal mi się zrobiło, zimno, zrobiło się ciemno.

A co w tych zdaniach jest podmiotem? — Niema w nich podmiotu, bo to są również zdania bezpodmiotowe.

Jaka to część mowy: widać, słyszać? — Są to bezokoliczniki dawnych czasowników. A jaka to część mowy: trzeba, szkoda, żal? — Są to rzeczowniki. A jaka to część mowy: zimno, ciemno? — Są to przysłówki. Jak te orzeczenia są użyte w powyższych zdaniach? — Są użyte nieosobowo. Czy to są słowa nieosobowe, jak błyska, uciszyło się i t. p.? — Nie, to są wyrażenia nieosobowe.

Zdanie bezpodmiotowe jest takie, w którym niema ani wyraźnego, ani domyślnego podmiotu.

Orzeczeniem zdania bezpodmiotowego może być albo słowo nieosobowe, albo wyrażenie nieosobowe.

Najczęściej używane słowa nieosobowe są: błyska, grzmi, ociepla się, oziębia się, zmierzcha się, świta, dnieje; roi się, wre, gore, szumi, dudni, bucha, wieje, pachnie; boli, ćmi się (w oczach), szumi (w uszach); idzie (dobrze lub źle), wiedzie się, powodzi się, udaje się, szczęści się.

Słowa nieosobowe używają się w 3 os. l. poj., a w formach złożonych — w rodzaju nijakim; np. błyskało, grzmiało, ocieplilo się.

Do wyrażen nieosobowych należą bezokoliczniki: widać, słyhać, czuć, znać, stać (mię na co); bezokoliczniki ze słowem jest i z zaimkiem lub przysłówkiem nieokreślonym (np. jest czego żalować, jest dokąd uciekać); rzeczowniki: trzeba, potrzeba, brak, wstyd, żal, szkoda, strach, dziw, czas, pora, oraz przymiotnik rodzaju żeńskiego można ze słowem jest (lub robi się); liczne przysłówki, jako to: zimno, ciepło, widno, ciemno, cicho, późno, wcześniej, smutno, wesoło, dobrze, źle, lepiej, gorzej, i t. d. — również ze słowem jest lub robi się.

W wyrażeniach nieosobowych słowo jest w czasie teraźniejszym zwykle się opuszcza, a w formach złożonych słowa jest i robi się używają się w rodzaju nijakim.

Zadanie LXIII.

Napisać po dwa zdania bezpodmiotowe (jedno w czasie teraźniejszym, drugie w czasie przeszłym) z następującemi słowami i wyrażeniami nieosobowemi: grzmi, ociepla się, świta, roi się; słyhać, wstyd, żal, można, ciemno, cicho, smutno.

B.

Powiadają o nim cuda.

Donoszą nam z Rzymu.

Zamykają bramę.

Robi się, co się może.

Powiadano o nim cuda.

Doniesiono nam z Rzymu.

Zamknięto bramę.

Robiło się, co się mogło.

XVIII A. Pytania. Co może być podmiotem w zastępstwie rzeczownika?—Co to jest zdanie bezpodmiotowe?—Co może być orzeczeniem zdania bezpodmiotowego? — Które są najczęściej używane słowa nieosobowe? — W jakiej formie używają się słowa nieosobowe?—Wymień główne wyrażenia nieosobowe!—Co się dzieje w wyrażeniach nieosobowych ze słowem jest albo robi się?

Co jest orzeczeniem w powyższych zdaniach? — Powiadają, donoszą, zamykają, robi się, może się; powiadano, doniesiono, zamknięto, robiło się, mogło się.

Czy przy słowach: powiadają, donoszą, zamykają — można się tu domyślić podmiotu oni? — Nie, bo oni zastępuje zawsze wiadomy rzeczownik, a tu takiego rzeczownika domyślać się nie możemy. A przy słowach: powiadano, doniesiono, zamknięto, robi się, robiło się — czy można się domyślać jakiego podmiotu? — Nie. Więc to są także zdania bezpodmiotowe, a słowa: powiadają, donoszą, powiadano, doniesiono, robi się, robiło się i t. d. — są użyte bezpodmiotowo.

Czym się jednak różnią te orzeczenia od słów i wyrażeń nieosobowych, któreśmy poznali poprzednio? — W tamtych słowach i wyrażeniach (np. grzmi, świta, roi się, wiedzie się, słychać, wstyd, żal, zimno i t. p.) jest wyrażone jakieś zjawisko przyrody, albo stan duszy, albo powódzenie. Orzeczenia zaś: powiadają, powiadano, donoszą, doniesiono, zamykają, zamknięto, robi się, robiło się — oznaczają czynność ludzką, choć niewiadomy jest podmiot tej czynności.

Orzeczeniem zdań bezpodmiotowych mogą być także formy nieosobowe czynności ludzkiej, której podmiot jest niewiadomy.

Formy nieosobowe czynności ludzkiej wyrażają się: albo przez 3 os. l. mn. (np. powiadają, donoszą, zamykają), albo przez 3 os. l. poj. z zaimkiem się (np. robi się, robiło się), a w czasie przeszłym i trybie warunkowym przez osobną formę na *-no* lub *-to* (np. powiadano, doniesiono, zamknięto).

Formy nieosobowe na *-no* i *-to* są właściwie rodzajem jakim imiesłowu biernego, ale tworzą się także od słów nieprzechodnich (np. chodzono, biegano, spadnięto).

W czasie przeszłym i trybie warunkowym nie można używać nieosobowo 3 osoby l. mn., lecz tylko formy na *-no*

i -to; więc nie można powiedzieć w znaczeniu nieosobowym: zamknęli bramę, lecz tylko: zamknięto bramę.

Zadanie LXIV.

Następujące zdania przerobić na czas przeszły i tryb warunkowy:

W tym domu wciąż się klóca, a w tamtym wciąż się bawia i tańczą. — Noże kują ze stali. — O tym człowieku rozmaicie mówią. — Dzwonią na nabożeństwo. — Proszą do stołu. — Głupich a słabych wszędzie biją. — Choroby leczą różnemi lekarstwami. — Jak cię widzą, tak cię piszą. — Chwalą wyroby tego rzemieślnika. — Nieraz mówi się inaczej, a inaczej się myśli. — Do zwycięstwa dochodzi się przez walki. — Czego się nie uzyska prośbą, nieraz zdobywa się groźbą. — Wiele się rozprawia o tym przedmiocie. — Po pracy spoczywa się z przyjemnością.

LEKCJA XIX.

A.

*Wróbel jest ptakiem. — Szczupak jest rybą. —
Dąb jest drzewem. — Wisła jest rzeką.*

Wskazać podmioty i orzeczenia tych zdań! — W którym przypadku kładzie się zwykle orzecznik rzeczowny?

Ja jestem stara kobieta. — Mój służący jest jeszcze młodzieniec. — Mój ojciec był żyd. — Jestem równy tobie król i człowiek. — Hrabia pyszałek głupiec, a Gierwazy łotr. — Wszyscyśmy grzesznicy. — Mój sąsiad jest szewc. — Jam nie Babinicz, jam Kmicic.

XVIII B. Pytania. Co może być jeszcze orzeczeniem zdań bezpodmiotowych? — Jak się wyrażają formy nieosobowe czynności ludzkiej? — czym są właściwie formy nieosobowe na -no i -to? Kiedy nie można używać 3 os. l. mn., jako formy nieosobowej?

Wskazać podmioty i orzeczenia tych zdań! W którym przypadku jest w tych zdaniach położony orzecznik rzeczowny?—W mianowniku. — Co oznacza rzeczownik kobieta?—Płeć. Co oznacza rzeczownik młodzieniec? — Wiek. Co oznacza rzeczownik żyd? — Narodowość albo wyznanie. Co oznaczają rzeczowniki: pyszałek, głupiec, łotr, grzesznicy? — Charakter człowieka. Co oznaczają rzeczowniki: król, człowiek? — Stan. Co oznacza rzeczownik szewc? Stałe zajęcie. Co oznaczają rzeczowniki Babinicz i Kmicic?—Nazwiska.

Czy można powiedzieć także: Ja jestem starą kobietą. — Mój służący jest jeszcze młodzieńcem. — Mój ojciec był żydem. — Jestem równym tobie królem i człowiekiem. — Hrabia jest pyszałkiem. — Mój sąsiad jest szewcem? — Tak, można.

*To jest mój brat. — To jest moja siostra.
To są moi bracia. — To są moje siostry.*

Co jest podmiotem w powyższych zdaniach? — Zaimek wskazujący to. A co jest orzeczeniem? — Rzeczowniki: brat, siostra, bracia, siostry wraz z łącznikiem jest, są. W którym przypadku jest tu położony orzecznik rzeczowny? Czy można także powiedzieć: to jest moim bratem i t. p.? — Nie!

Orzecznik rzeczowny kładzie się zwykle w narzędniku.

Orzecznik rzeczowny może być użyty w mianowniku, jeśli oznacza: płeć, wiek, narodowość, wyznanie, charakter, stan, stałe zajęcie albo nazwisko człowieka.

Orzecznik rzeczowny musi być użyty w mianowniku, jeśli podmiotem zdania jest zaimek wskazujący to.

Mój sąsiad stał się żebrakiem. — Mój brat został oficerem. — Ogrodniczka dziewczynką zdawała się matką. — Panem się nikt nie rodzi. — Batory był obrany królem (albo na króla).

W którym przypadku jest tu położony orzecznik rzeczowny? Czy można powiedzieć: Mój sąsiad stał się żebrak. — Mój brat został oficer. — Pan się nikt nie rodzi. — Batory był obrany król i t. p.?

Nie! A przecież żebrak, oficer, pan, król — oznaczają stan lub stałe zajęcie; dziewczynka oznacza płeć lub wiek!

Czy w powyższych zdaniach mamy łącznik jest? — Nie, zastępują go słowa: staje się, został, zdawała się, rodzi się, był obrany.

Jeśli łącznik być jest zastąpiony przez słowa: stać się, zostać, zdawać się, rodzić się, być obranym i t. p., wtedy orzecznik rzeczowny zawsze się kładzie w narzędniku, choćby oznaczał płeć, wiek, narodowość i t. p.

Przy słowach: być obranym, być zamianowanym, być ogłoszonym i t. p. orzecznik rzeczowny kładzie się albo w narzędniku, albo w bierniku z przyimkiem *na*.

Przy słowach: nazywać się, tytułować się, być nazywanym i t. p. orzecznik kładzie się w mianowniku, jeśli jest imieniem własnym, a w narzędniku, jeśli jest imieniem pospolitym; np. On nazywa się (tytułuje się) klucznikiem; nazywam się Hreczecha.

*Do późnej nocy w zamku zgiełk i tętent trwały.
Brat i siostra byli chorzy.*

Co jest podmiotem pierwszego z tych zdań? — Są tu dwa podmioty: zgiełk i tętent. Co jest podmiotem drugiego zdania? — Są tu dwa podmioty: brat i siostra. W której liczbie jest użyty każdy z tych podmiotów? — W liczbie pojedynczej. A orzeczenia? — w liczbie mnogiej. W jakiej formie jest użyte orzeczenie: byli chorzy? — W formie osobowej. Dlaczego? — Bo jeden z podmiotów (brat) jest imieniem osobowym męskim.

Przy dwóch lub kilku podmiotach orzeczenie kładzie się zwykle w liczbie mnogiej, choćby każdy z podmiotów był uży-

ty w liczbie pojedynczej; Jeśli wśród podmiotów jest jeden osobowy męski, to orzeczenie kładzie się w formie osobowej liczby mnogiej.

Ja i ty przyjechaliśmy razem. Ty, on i jego siostra przyjechaliście razem.

Jakie są podmioty w pierwszym zdaniu? Którą osobą jest ja, a którą ty? Jakie po tych podmiotach następuje orzeczenie?—Przyjechaliśmy. Która to osoba?

Jakie są podmioty w drugim zdaniu? Którą osobą jest ty, a którą on, siostra (ona)? W której osobie jest położone orzeczenie: przyjechaliście?

Jeśli wśród kilku podmiotów jeden jest pierwszą osobą, to orzeczenie kładzie się w 1-ej osobie liczby mnogiej.

Jeśli wśród kilku podmiotów няма 1-ej osoby, lecz jeden z podmiotów jest 2-gą osobą, to orzeczenie kładzie się w 2-ej os. liczby mnogiej.

Zadanie LXV.

Napisać po jednym zdaniu z orzecznikiem rzeczownym przy słowach: stać się, zostać, zdawać się, rodzić się, być wybranym.

XIX A. Pytania. W którym przypadku kładzie się zwykle orzecznik rzeczowny?—Kiedy orzecznik rzeczowny może być użyty w mianowniku?—Kiedy musi być użyty w mianowniku?—Kiedy zawsze się kładzie tylko w narzędniku?—Jak się wyraża orzecznik rzeczowny przy słowach: być obranym i t. p.? — W którym przypadku orzecznik rzeczowny kładzie się przy słowie: nazywać się i t. p.? — W której liczbie i w jakiej formie kładzie się orzeczenie przy kilku podmiotach?—Kiedy przy kilku podmiotach orzeczenie kładzie się w 1 osobie, a kiedy w 2-ej os. liczby mnogiej?

Zadanie LXVI.

Napisać po jednym zdaniu z podmiotami: ojciec i matka; starzec i dziecko; ja, ty i twoja siostra; ty, twój brat i wasza matka; ja i on; ja i ona; ty i siostry.

B.

Odmieniaj: ten nasz dobry pracujący sąsiad; dwaj serdeczni przyjaciele; dwa psy myśliwskie.

Jakie rzeczowniki mamy w tych trzech połączeniach wyrazów? A czym są inne wyrazy, połączone z temi rzeczownikami?—Są to określenia tych rzeczowników. Jaką część mowy są określenia: ten, nasz, dobry, dwaj, serdeczni, dwa, myśliwskie? — Jak nazywamy takie określenia? — Są to określenia przymiotne. W czym zgadza się określenie przymiotne z określanym rzeczownikiem?

Odmieniaj jeszcze: pięć książek; dziesięć kajetów; kilkanaście psów. Czym są liczebniki pięć, dziesięć, kilkanaście w tych połączeniach wyrazów? — Są również określeniem przymiotnym do rzeczowników: książek, kajetów, psów. Czy te określenia zgadzają się we wszystkich przypadkach z określanemi rzeczownikami? — Zgadzą się we wszystkich przypadkach, oprócz mianownika i biernika?—W tych przypadkach rzeczownik po liczebniku kładzie się w bierniku.

Odmieniaj jeszcze: dwoje dzieci, dziesięcioro przykazań. W których przypadkach zgadza się tu liczebnik z rzeczownikiem?—Tylko w celowniku i miejscowniku.

Określenie przymiotne (t. j. przymiotnik, zaimek, liczebnik lub imiesłów, dodany do rzeczownika, jako jego określenie) zgadza się z określanym rzeczownikiem w liczbie i przypadku, a oprócz tego w liczbie pojedynczej w rodzaju, w liczbie mnogiej w formie osobowej albo rzeczowej.

Wyjątek stanowią liczebniki główne, poczynając od pięciu, oraz liczebniki nieoznaczone, które w mianowniku i bierniku nie zgadzają się z określającym rzeczownikiem, gdyż w tych przypadkach kładzie się tylko liczebnik, a rzeczownik przy nich w dopełniaczu.

Liczebniki zbiorowe (dwoje, troje, czworo i t. d.) zgadzają się z określającym rzeczownikiem tylko w celowniku i miejscowniku, a w innych przypadkach odmienia się tylko liczebnik, rzeczownik zaś stale kładzie się w dopełniaczu.

Rzeka Wisła wypływa z Góry Baraniej. Wisła, największa rzeka polska, wypływa z Góry Baraniej.

Rozbierzmy pierwsze z tych zdań! Co w nim jest podmiotem?—Rzeczownik rzeka. A czym jest rzeczownik Wisła?—Jest to określenie rzeczowne do rzeczownika rzeka, na pytanie: która rzeka? Jakim imieniem jest rzeka, a jakim Wisła? — Pierwszy rzeczownik jest pospolity, a drugi własny. Czy tu między rzeka a Wisła możemy postawić przecinek?—Nie.

A co jest podmiotem drugiego zdania? — Rzeczownik Wisła. Czy wyrazy: największa rzeka polska — są prostym określeniem do rzeczownika Wisła?—Nie, bo są skróceniem całego zdania: która jest największą rzeką polską. Czy można powiedzieć: Wisła, rzeka, wypływa z Góry Baraniej?—Nie; rzeczownik rzeka, położony po rzeczowniku Wisła, musi mieć swoje własne określenie.

Odmieniaj to połączenie wyrazów: Wisła, największa rzeka polska. W czym zgadzają się dodane wyrazy z rzeczownikiem Wisła?—W przypadku. Czy muszą się zgadzać także w rodzaju?—Zobaczymy! Rozbierzmy zdanie:

Bug, rzeka poboczna Wisły, łączy się z Narwią.

Jakiego rodzaju jest Bug, a jakiego rzeka? — Widzimy więc, że taki dodatek nie koniecznie zgadza się w rodzaju

z określanym rzeczownikiem. Taki dodatek, jak przytoczony, nazywa się **dopowiedzeniem**.

Od prostego określenia rzeczownego należy odróżniać **dopowiedzenie**.

Dopowiedzeniem nazywa się rzeczownik z własnym określeniem, dodany do innego rzeczownika, jako jego określenie, a powstały przez skrócenie całego zdania z zaimkiem **który**.

Dopowiedzenie zgadza się z określanym rzeczownikiem zawsze w przypadku, zwykle i w liczbie, a w rodzaju nie koniecznie.

Dopowiedzenie oddziela się od reszty zdania przecinkami, ponieważ powstało z osobnego zdania.

Zadanie LXVII.

Dodać dopowiedzenia w następujących zdaniach:

Mickiewicz umarł w Konstantynopolu. — Czarniecki pobł Szwedów. — Warszawa leży nad Wisłą. — Gopło leży na Kujawach. — Wielkanoc przypada na wiosnę. — Pies obronił dom od złodzieja. — Pszczoła wyrabia miód i воск. — Róża pachnie przyjemnie. — Julja poszła na targ. — Paweł jest dobrym chłopcem.

LEKCJA XX.

A.

<i>Wuj dał mi te książki.</i>	<i>Wuj dał mi książek.</i>
<i>Ojciec przywiózł</i>	<i>Ojciec przywiózł</i>
<i>obrazki.</i>	<i>obrazków.</i>

XIX B. Pytania. W czym zgadza się określenie przymiotne z określanym rzeczownikiem? — Co stanowi wyjątek z tego pravidła? — W których przypadkach zgadzają się z określanym rzeczownikiem liczebniki zbiorowe? — Co należy odróżniać od prostego określenia rzeczownego? — Co to jest dopowiedzenie? — W czym zgadza się dopowiedzenie z określanym rzeczownikiem? — Jak oddzielić się dopowiedzenie od reszty zdania?

<i>Posłałem koledze</i>	<i>Posłałem koledze</i>
<i>papier.</i>	<i>papiern.</i>
<i>Wsypałem sól do sol-</i>	<i>Wsypałem soli do</i>
<i>niczki.</i>	<i>solniczki.</i>
<i>Dostałem dwa</i>	<i>Dostałem cukierków.</i>
<i>cukierki.</i>	
<i>Służąca kupiła chleb.</i>	<i>Służąca kupiła chleba.</i>
<i>Zerwałem kwiat.</i>	<i>Narwałem kwiatów.</i>

Jakie są orzeczenia w powyższych zdaniach? Czym są w dwóch pierwszych zdaniach rzeczowniki: książki i książek?—Są to dopełnienia słowa dał. Który przypadek jest książki, a który książek? Więc słowo dać może mieć dwojakie dopełnienie: albo w bierniku, albo w dopełniaczu. Jakie to dopełnienie: bliższe czy dalsze?—Bliższe, bo można powiedzieć biernie: książki są mi dane przez ojca. Czy w tym zdaniu jest także dopełnienie dalsze słowa dał? Tak: mi.

Weźmy dwa następujące zdania: Ojciec przywiózł obrazki — Ojciec przywiózł obrazków. Jakie jest orzeczenie w tych dwóch zdaniach? Czym są rzeczowniki obrazki i obrazków? Czy to są dopełnienia bliższe, czy dalsze? Który to przypadek obrazki, a który obrazków?

Jakie dopełnienia ma w następnych zdaniach słowo posłałem? Jakie dopełnienia mają tu słowa: dostałem, kupiła, zerwałem, narwałem? W którym przypadku są użyte dopełnienia w pierwszej kolumnie, a w którym w drugiej?

Czy to wszystko jedno znaczy, czy powiem: służąca kupiła chleb—czy też: kupiła chleba?—Nie; bo kupiła chleb — znaczy: cały chleb, jeden bochenek; a kupiła chleba — znaczy: nieokreśloną ilość chleba. Posłałem koledze papier—znaczy wszystek papier, który miałem, albo

wszystek, którego on żądał; a co znaczy: posłałem koledze papieru?—Co znaczy: wuj dał mi książki—a co znaczy: wuj dał mi książkę?

Jaka jest różnica w znaczeniu zdań: wyspałem do solniczki sól—wyspałem do solniczki soli?

Czy mogę także powiedzieć: mam sól i—mam soli?—Nie, tylko: mam sól. Czy mogę powiedzieć: trzymam kwiatki—i trzymam kwiatków? — Nie, tylko: trzymam kwiatki. Czy mogę powiedzieć: lubię cukierki — i lubię cukierków?—Nie, tylko: lubię cukierki.

Widzimy, że słowa: mam, trzymam, lubię mogą mieć dopełnienie bliższe tylko w bierniku, a nie w dopełniaczu. Węć nie wszystkie czasowniki przechodnie mogą mieć dwojakie dopełnienie bliższe (albo w bierniku, albo w dopełniaczu), lecz tylko niektóre, a mianowicie czasowniki, oznaczające czynność, wskutek której czego przybywa albo ubywa.

Czasowniki przechodnie, oznaczające czynność, wskutek której czego przybywa albo ubywa (np. dać, udzielić, sprzedać, kupić, przynieść, posłać, dosypać, dostać, otrzymać, nabyć, ukraść, urwać, odjąć i t. p.) mogą mieć dwojakie dopełnienie bliższe: albo w bierniku, albo w dopełniaczu.

Biernik przy takich czasownikach (oznaczających czynność, wskutek której czego przybywa albo ubywa) nazywa się dopełnieniem całości, ponieważ oznacza, że czynność czasownika obejmuje cały przedmiot albo określoną liczbę przedmiotów.

Dopełniacz przy takich czasownikach (oznaczających czynność, wskutek której czego ubywa albo przybywa) nazywa się dopełnieniem częściowym, ponieważ oznacza, że czynność czasownika obejmuje tylko nieokreśloną część przedmiotu albo nieokreśloną liczbę przedmiotów.

Zadanie LXVIII.

Napisać po 2 zdania (w jednym dopełnienie całości, w drugim dopełnienie częściowe) z następującymi czasownikami, jako orzeczeniem:

dać, sprzedać, zostawić, posłać, dodać, dostać, nabyć, odsypać, uciąć.

B.

<i>Czytałem tę książkę.</i>	<i>Nie czytałem tej książki.</i>
<i>Lubię ten zapach.</i>	<i>Nie lubię tego zapachu.</i>
<i>Widać słońce.</i>	<i>Nie widać słońca.</i>

Rozbierzmy powyższe zdania! Co w nich jest podmiotem a co orzeczeniem? Jakim członkiem zdania są rzeczowniki: książkę, zapach, słońce,—książki, zapachu, słońca?

Który to przypadek: książkę, zapach, słońce—a który: książki, zapachu, słońca? Czy to jest dopełnienie bliższe, czy dalsze? Jak brzmi strona bierna zdań: czytałem tę książkę—nie czytałem tej książki?

Czy można po polsku powiedzieć: nie czytałem tę książkę—nie lubię ten zapach—nie widać słońce? Nie. Co jest przyczyną tego, że tu koniecznie trzeba użyć dopełniacza?—Przysłówek przeczący nie.

W zdaniach przeczących (w których czasownik jest zaprzeczony przez przysłówek nie) dopełnienie bliższe, zamiast w bierniku, kładzie się w dopełniaczu.

Dopełnienie bliższe zdania przeczącego, położone w dopełniaczu, nazywa się dopełnieniem ujemnym.

XX A. Pytania. Które czasowniki mogą mieć dwojakie dopełnienie bliższe?—Co to jest dopełnienie całości?—Co to jest dopełnienie częściowe?

Sąsiad odmówił mi pomocy. Skąpy żałuje służbie chleba. Zazdroszczę ci powodzenia. Ojciec zabronił nam ślizgawki. Strzelec chybił celu. Wszyscy unikają cierpienia. Zaprzeście sporów! Nienawidzimy nieporządku.

Rozbierzmy powyższe zdania! Najpierw, co w nich jest podmiotem, a co orzeczeniem? A inne wyrazy?—Są to dopełnienia. Które z nich są dopełnienia dalsze, a które bliższe? Dlaczego te dopełnienia są bliższe?—Bo strona bierna tych zdań będzie—?

Czy mogę powiedzieć: Sąsiad odmówił mi pomoc—skąpy żałuje służbie chleb—zazdroszczę ci powodzenie—ojciec zabronił nam ślizgawkę—strzelec chybił cel—i t. d.? — Nie. Dlaczego?—Bo to są zdania przeczące. Ależ tu nie ma przysłówka nie; więc w czym jest zawarte przeczenie?—Same słowa: odmawiam, żałuję, zazdroszczę, zabraniam, chybiam, unikam, przestaję, nienawidzę — mają znaczenie przeczące. Dlaczego? — Bo odmawiam, żałuję, znaczy = nie daję; zazdroszczę = nie życzę; zabraniam = nie pozwalam; chybiam = nie trafiam; unikam = nie szukam; przestaję = już nie robię; nienawidzę = nie lubię i t. p.

Dopełnienie bliższe ujemne w dopełniaczu kładzie się nie tylko przy czasownikach, opatrzonych przeczeniem nie, lecz także przy słowach, które same przez się mają znaczenie przeczące, jako to: przeczę, odmawiam, żałuję, skąpię, szczędzę, zazdroszczę, zabraniam, zakazuję, chybiam, unikam, zaprzestaję, zaniecham, nienawidzę.

Pragnę zobaczyć Warszawę. Zawsze wstydzitem się płakać. Nie boję się umierać. Zabroniono nam wychodzić. Rozkazano nam czekać. Ja cię płakać nauczę! Umieć chodzić około domu. Lubię czytać. Zacząłem pisać.

Wskazać podmioty i orzeczenia powyższych zdań! W każdym z powyższych zdań, oprócz czasownika orzekającego, mamy jeszcze bezokolicznik.

Na jakie pytanie odpowiada w pierwszym zdaniu bezokolicznik zobaczyć?—Na pyt. czego pragnę? A w drugim zdaniu bezokolicznik płakać?—Na pyt. czego się wstydziłem? A w trzecim i czwartym zdaniu bezokoliczniki umierać i wychodzić?

Na jakie pytanie odpowiada bezokolicznik czekać w zdaniu: rozkazano nam czekać? Na jakie pytania odpowiadają bezokoliczniki: płakać, chodzić, czytać, pisać w pozostałych zdaniach? Węć które przypadki zastępują w przytoczonych zdaniach bezokoliczniki? Węć czym są bezokoliczniki w tych zdaniach? — Są dopełnieniami czasowników: pragnę, wstydziłem się i t. d.

Dopełnieniem czasownika może być także bezokolicznik.

Zwłaszcza następujące słowa mogą mieć dopełnienie bezokolicznikowe: potrzebuję, pragnę, życzę, żądam, wstydzę się, boję się, próbuję, zabraniam, zamierzam, postanawiam, przyrzekam, rozkazuję, polecam, radzę, staram się, pozwalam, uczę, uczę się, umiem, potrafię, lubię, pomagam, przeszkadzam, zaczynam, kończę, przestaję i t. p.

Zadanie LXIX.

Następujące zdania zamienić na zdania przeczące:

Lubię długie spaceru. — Napisałem list do rodziców. — Wi-działem już tę okolicę. — Słyszałem w tym roku śpiew sło-wika. — Poprawiłem błędy w wypracowaniu. — Namówiłem sio-strę do udziału w spacerze. — Przyniosłem ci pożyczoną książ-kę. — Nauczycielka pochwaliła uczenicę. — Myśliwy zastrzelił kuropatwę. — Wierny pies obronił dom od złodzieja.

Zadanie LXX.

Z następującymi czasownikami napisać po dwa zdania, z których w jednym dopełnienie ma być wyrażone przez rzeczownik, a w drugim przez bezokolicznik:

pragnę, żądam, wstydę się, zabraniam, przyrzekam, uczę się, lubię, zaczynam, przestaję.

LEKCJA XXI.

A.

1. <i>Szczęśliwy będzie zwycięzca w tej walce.</i>	<i>Szczęśliwy będzie, kto w tej walce zwycięży.</i>
2. <i>Prędko wzniecone niedługo świeci.</i>	<i>Co się prędko wznieci, niedługo świeci.</i>
3. <i>Prawdę szanują i cenią także nie mogący się na nią zdobyć.</i>	<i>Prawdę i ci szanują i cenią, którzy się na nią zdobyć nie mogą.</i>
4. <i>Ukąszenie pana w rękę przez psa nieraz się zdarza.</i>	<i>Nieraz się zdarza, że pies pana w rękę ukąsi.</i>
5. <i>Twoje stronienie od nas jest złe.</i>	<i>Źle jest, że od nas stronisz.</i>
6. <i>Niewiadoma przyszłość nasza.</i>	<i>Nie wiadomo, jaka będzie nasza przyszłość.</i>

Rozbierzmy pierwsze zdanie w pierwszej kolumnie! Co tu jest podmiotem? (zwycięzca); a co orzeczeniem? (będzie szczęśliwy). Ta sama myśl jest w drugiej kolumnie wyrażo-

XX B. Pytania. W którym przypadku kładzie się dopełnienie bliższe w zdaniach przeczących?—Co to jest dopełnienie bliższe ujemne?—Które słowa mają przy sobie dopełnienie bliższe ujemne nawet bez przysłówka nie?—Co może być dopełnieniem czasownika, oprócz rzeczowników i zaimków?—Wymień kilka czasowników które mogą mieć dopełnienie bezokolicznikowe!

na inaczej; jak? Co tutaj zastępuje podmiot zwycięzca?—Zastępują go wyrazy: kto w tej walce zwycięży. Czy to jest tylko prosty podmiot?—To jest całe zdanie, z własnym podmiotem i z własnym orzeczeniem. Co jest podmiotem, a co orzeczeniem tego zdania? (Kto—zwycięży).

To zdanie: kto w tej walce zwycięży—zastępuje więc podmiot innego zdania; którego?—Zastępuje podmiot zdania: szczęśliwy będzie. Na jakie pytanie odpowiada zdanie: kto w tej walce zwycięży? — Na pytanie kto będzie szczęśliwy?

Rozbierzmy zdanie: będzie szczęśliwy. Co jest jego podmiotem?—Niema w nim osobnego podmiotu, bo podmiot jego jest wyrażony przez całe zdanie: kto w tej walce zwycięży. A co jest orzeczeniem?—Szczęśliwy będzie.

Weźmy drugie zdanie z pierwszej kolumny! Jaki jest tu podmiot? (wzniesione); a jakie orzeczenie? (świeci). Jak podmiot tego zdania jest wyrażony w drugiej kolumnie? — Przez całe zdanie: co się prędko wzniesie. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie?—Na pyt.: co niedługo świeci. Wskazać podmiot i orzeczenie zdania: co się prędko wzniesie (co—się wzniesie).

Co jest podmiotem trzeciego zdania w pierwszej kolumnie? (niemogący się zdobyć). Jak ten podmiot jest wyrażony w drugiej kolumnie?—Przez całe zdanie: którzy się na nią zdobyć nie mogą. Jaki jest podmiot i orzeczenie tego zdania? Któremu orzeczeniu to zdanie służy za podmiot? Orzeczeniu: szanują i cenią.

Co jest podmiotem czwartego zdania? (ukąszenie). Przez jakie zdanie ten podmiot jest wyrażony w drugiej kolumnie?—Przez zdanie: że pies pana w rękę ukąsi. Któremu orzeczeniu to zdanie służy za podmiot?—Orzeczeniu: zdarza się. Na jakie pytanie odpowiada zdanie: że pies pana w rękę ukąsi?—Na pytanie: co się zdarza?

Podobnie rozebrać zdanie piąte i szóste w obydwu kolumnach.

Zdanie, zastępujące podmiot innego zdania, nazywa się zdaniem podmiotowym.

Co to są za słówka, rozpoczynające powyższe zdania podmiotowe: kto, co, który, że, jaki?—Kto, co, który—to zaimki względne; jaki — jest zaimkiem pytajnym; że — jest spójnikiem.

Zdania podmiotowe mogą się zaczynać od zaimków względnych i pytajnych albo od spójnika że (iż).

Zadanie LXXI.

Zamienić podmioty następujących zdań na zdania podmiotowe:

Dawca nie powinien mieć kwaśnej miny. — Kopiający pod kim dołki sam w nie wpada. — Nie wszystko świecące się jest złotem. — Wiadomy jest sprawca tego nieporządku. — Pochodzenie tytułów z Paryża jest ogólnie wiadome. — Moje spanie zdawało ci się tylko. — Zajechanie gości nie uszło baczności gospodarza. — Skąd ci przyszła twoja śmiałość? — Twoje późne przybycie nie podoba mi się. — Nie tajne są nikomu wasze postanowienia. — Twój przyjazd do nas jest mi bardzo miły.

B.

1. <i>Król w państwie jest jakby sternik na okręcie.</i> 2. <i>Kram jest podobny do pana.</i>	<i>Król jest w państwie tym, czym jest sternik na okręcie.</i> <i>Jaki pan, taki kram.</i>

XXI A. Pytania. Co to jest zdanie podmiotowe? — Od czego mogą się zaczynać zdania podmiotowe?

3. *Płaca jest podobna do pracy.*

Jaka praca, taka płaca.

4. *Położenie było niepodobne do wytrzymania (nie do wytrzymania).*

Położenie było takie, że niepodobna (nie można) było wytrzymać.

Rozbierzmy pierwsze zdanie pierwszej kolumny! Co tu jest podmiotem? (król); co orzeczeniem? (jest jakby sternikiem). Jak można to orzeczenie wyrazić przez całe zdanie?—Przez zdanie: czym jest sternik na okręcie. Któremu podmiotowi to zdanie służy za orzeczenie? — Podmiotowi król. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie?—Na pytanie: czym jest król?

Więc zdanie: czym jest sternik na okręcie—zastępuje orzecznik innego zdania; jest to zdanie orzecznikowe. Jakie znaczenie ma to zdanie orzecznikowe?—Ma znaczenie porównawcze, gdyż król jest tu porównany ze sternikiem.

Weźmy drugi przykład: Kram jest podobny do pana. Co tu jest podmiotem, a co orzeczeniem? Jak to orzeczenie jest wyrażone w drugiej kolumnie w formie całego zdania?—Przez zdanie orzecznikowe: jaki pan. Czy i tu jest porównanie?—Tak, porównanie kramu z panem.

Co jest podmiotem, a co orzeczeniem w zdaniu: płaca jest podobna do pracy? Jak orzeczenie tego zdania można wyrazić zapomocą całego zdania? Czy i tu jest porównanie? Co tu jest porównane?—Płaca z pracą.

Jaki jest podmiot i jakie orzeczenie czwartego zdania? Jak wyrażono w drugiej kolumnie orzeczenie tego zdania?—Zapomocą zdania orzecznikowego: że niepodobna było wytrzymać. Czy to zdanie wyraża także porównanie? — Nie, wyraża skutek.

Jak się zaczynają trzy pierwsze z powyższych zdań orzec-

nikowych? — Od zaimków względnych: czym (narzędnik zaimka co) i jaki. Jak się zaczyna ostatnie z powyższych zdań orzecznikowych?—Od spójnika że.

Zdanie, zastępujące orzecznik innego zdania, nazywa się zdaniem orzecznikowym.

Zdania orzecznikowe są albo porównawcze, albo skutkowe.

Zdania orzecznikowe porównawcze zaczynają się od zaimków względnych (co lub jak i), a zdania orzecznikowe skutkowe od spójnika że (iż).

Zadanie LXXII.

Orzeczniki następujących zdań wyrazić przez zdania orzecznikowe:

Ogrodnik jest dla drzewek jakby wychowawca dla wychowanców. — Młodość w życiu człowieka jest jakby wiosna w roku.—Wiek dojrzały będzie podobny do wieku młodego. — Dusza jest podobna do twarzy człowieka.—Nie jesteście podobni do przodków.—Ta robota jest nie do naprawienia.—Jego smutek jest nie do pocieszenia.—Twoja wina jest nie do przebaczenia.—Twoje pismo jest nie do przeczytania. — Żarłoczność wilka jest nie do zaspokojenia.

LEKCJA XXII.

A.

Niegodny jest syn dziedzictwa, który się o krzywdę matki swej nie gniewa.

Czy tu mamy tylko jedno zdanie pojedyncze?—Nie, jest to zdanie złożone z dwóch zdań pojedynczych.

XXI B. Pytania. Co to jest zdanie orzecznikowe?—Ilora-
kie mogą być zdania orzecznikowe? — Jak się zaczynają zdania
orzecznikowe porównawcze, a jak skutkowe?

Rozbierzmy pierwsze z tych zdań! Jaki tu podmiot, i jakie orzeczenie? A co jest podmiotem i co orzeczeniem drugiego zdania?

Na jakie pytanie odpowiada drugie z tych zdań?—Na pytanie: jaki syn jest niegodny dziedzictwa? Więc przy którym wyrazie kładziemy tu zaimek pytajny (jaki)?—Przy rzeczowniku syn w pierwszym zdaniu. Co odpowiada zwykle na pytanie jaki? — Określenie rzeczownika. Więc co stąd wynika? — Że zdanie: który się o krzywdę matki swej nie gniewa—zastępuje określenie rzeczownika syn w zdaniu poprzednim. Drugie zdanie pojedyncze jest więc zdaniem określającym do zdania poprzedniego.

Weźmy inny przykład:

Zbrzydło mi życie, co jest wiecznym niepokojem.

Ile tu zdań pojedynczych? Co jest podmiotem, a co orzeczeniem pierwszego zdania? Co jest podmiotem, a co orzeczeniem drugiego zdania? Jak możnaby w drugim zdaniu powiedzieć zamiast zaimka co? (które jest wiecznym niepokojem). Na jakie pytanie odpowiada drugie z tych zdań pojedynczych?—Na pytanie: jakie życie mi zbrzydło? Więc i to zdanie jest zdaniem określającym, gdyż określa rzeczownik życie w poprzednim zdaniu.

Inny przykład:

Jakie ziarno sieją, taki plon będą zbierali.

Ile tu jest zdań pojedynczych? Co jest podmiotem, a co orzeczeniem obydwu zdań?—W obydwu jest podmiot domysłny oni, orzeczeniem pierwszego jest sieją, a drugiego: będą zbierali. Które z tych zdań zastępuje określenie drugiego zdania?—Pierwsze zdanie (jakie ziarno sieją) określa rzeczownik plon w drugim zdaniu, na pytanie: jaki plon będą zbierali? Więc pierwsze z tych zdań jest zdaniem określającym.

Inny przykład:

Ja mam tyle książek, ile ty masz.

Ile tu zdań pojedynczych? Podmioty i orzeczenia obydwu zdań? Na jakie pytanie odpowiada drugie z tych zdań pojedynczych?—Na pytanie: ile mam książek? Do którego wyrazu należy zaimek pytajny ile?—Do rzeczownika książek. Więc drugie zdanie określa rzeczownik, zawarty w pierwszym zdaniu, jest więc zdaniem określającym. Jeszcze jeden przykład:

Wtenczas panowało takie zaślepienie, że nie wierzono rzeczom najdawniejszym w świecie.

Ile tu zdań pojedynczych? Podmioty i orzeczenia obydwu zdań? (Drugie zdanie jest bezpodmiotowe). Na jakie pytanie odpowiada drugie zdanie? — Na pyt.: jakie zaślepienie panowało? Przy którym wyrazie kładziemy zaimek pytajny: jakie?—Przy rzeczowniku zaślepienie. Więc zdanie: że nie wierzono i t. d. jest także zdaniem określającym do zdania poprzedniego.

Jakie określenie zastępują wszystkie dotychczas rozbierane zdania: określenie przymiotne czy rzeczowne? — Określenie przymiotne na pyt.: który, jaki, ile. A jak się zachowują? — Od zaimków względnych: który (albo co zam. który), jaki, ile, albo od spójnika że.

Ale weźmy inny przykład:

Moje słabe nadzieje pozostania w domu nie sprawdziły się.

Czy to jest zdanie złożone, czy pojedyncze? — Zdanie pojedyncze. Proszę je rozebrać! Co jest jego podmiotem, co orzeczeniem? Czym jest w tym zdaniu rzeczownik pozostania? — Jest to określenie rzeczownika nadzieje, na pyt.: jakie nadzieje? Jakie to określenie: przymiotne czy rzeczowne?—Jestto określenie rzeczowne, bo jest wyrażone rzeczownikiem.

A teraz proszę to określenie rzeczowne zamienić na zdanie określające! Otrzymamy takie zdanie złożone:

Moje słabe nadzieje, że pozostanę w domu, nie sprawdziły się.

Gdzie tu jest zdanie określające? Co jest jego podmiotem, a co orzeczeniem? Jak się zaczyna to zdanie określające rzeczowne?—Od spójnika że.

Zdanie określające określa rzeczownik, zawarty w innym zdaniu, zastępuje więc jego określenie.

Zdanie określające przymiotne (t. j. zastępujące określenie przymiotne), na pyt. jaki, który lub ile, zaczyna się albo od zaimków względnych: który, co (zam. który), jaki, ile, albo od spójnika że (iż).

Zdanie określające rzeczowne (t. j. zastępujące określenie rzeczowne) zaczyna się zwykle od spójnika że (iż).

Zadanie LXXIII.

Do następujących zdań dodać zdania określające:

Nikt nie chwali ucznia, który —. Pożycz mi tej książki, którą —. Masz taką nagrodę, na jaką —. Zobaczysz tam takie rzeczy, jakich —. Nie widziałem jeszcze tylu rzeczy ciekawych, ile —. Dam ci taką nauczkę, że —. Powstał taki hałas, że —.

Zadanie LXXIV.

Określenia rzeczowne następujących zdań zamienić na zdania określające:

Powstrzymywała go od wszystkiego obawa wykrycia winowajcy.—Kierowała mną nadzieja spotkania się z to-

XXII A. Pytania. Co to są zdania określające? — Jak się zaczyna zdanie określające przymiotne?—Jak się zaczyna zdanie określające rzeczowne?

bą.—Zawstydziło go poczucie winy.—Przekonanie o słuszności naszej sprawy dodaje nam siły.—Wiara w nieśmiertelność duszy jest we mnie niezachwiana.

B.

1. <i>Nie dbam zbyt wiele o sądy ludzkie o mnie.</i>	<i>Nie dbam zbyt wiele o to, co ludzie o mnie sądzą.</i>
2. <i>Oświadczyli swą gotowość do wyjazdu.</i>	<i>Oświadczyli, że są gotowi wyjechać.</i>
3. <i>Pragnę twojego przyjazdu.</i>	<i>Pragnę, żebyś przyjechał.</i>
4. <i>Boję się spóźnienia.</i>	<i>Boję się, że się spóźnię. Boję się, żebym się nie spóźnił.</i>
5. <i>Wstydź się tego uczynku.</i>	<i>Wstydź się, żeś to uczynił.</i>

Rozbierzmy pierwsze zdanie z pierwszej kolumny! Co tu jest podmiotem? co orzeczeniem? Czym jest w zdaniu: o sądy? — Jest to dopełnienie czasownika nie dbam. Na jakie pytanie odpowiada to dopełnienie?—Na pyt.: o co nie dbam. A jak to samo dopełnienie jest wyrażone w pierwszym zdaniu drugiej kolumny? — Przez zdanie dopełniające: co ludzie o mnie sądzą. Jak to zdanie dopełniające się zaczyna?—Od zaimka względnego co.

Jakie dopełnienia mamy w drugim, trzecim, czwartym, piątym zdaniu? Do których czasowników należą te dopełnienia? Na jakie pytania odpowiadają?—Na pyt.: co oświadczyli? czego pragnę? czego się boję? czego masz się wstydzić?

Jak te same dopełnienia wyrażono w drugiej kolumnie?—Przez zdania dopełniające. Jak te zdania dopełniające się zaczynają?—Od spójników: że (iż) albo żeby.

Zdania dopełniające zastępują dopełnienie innego zdania.

Zdania dopełniające zaczynają się albo od zaimka względ-
nego, albo od spójników: że (iż), że by (iżby, ażeby).

Zadanie LXXV.

W następujących zdaniach zastąpić dopełnienie przez zda-
nia dopełniające:

Mój przyjaciel odnalazł zgubę. — Dziwię się widziane-
mu i słyszanemu. — Dowiedziałem się o przyjeździe
stryja. — Wiem o podwójnym ruchu ziemi. Proszę cię mię
odwiedzić. — Lękał się zostać pośmiewiska celem. — Przy-
padek zrządził uniknięcie przez nas zasadzki. — Nie śmiej
się z upadnięcia kaleki. — Życzę ci otrzymania nagro-
dy. — Nie pozwalam ci wychodzenia z domu.

LEKCJA XXIII.

A.

1. *Wyście się tam ogrzali, gdzie się drugi
sparzył.*
2. *Dokąd ty dążysz, i my dążymy.*
3. *I myśmy tam byli, skąd wracasz.*

Na pierwszym miejscu mamy tu zdanie, złożone z dwóch
pojedynczych. Rozbierzmy je! Co jest podmiotem i orze-
czeniem pierwszego, a co jest podmiotem i orzeczeniem
drugiego z tych zdań pojedynczych?

Co w pierwszym z tych zdań oznacza przysłówkę tam? —
Okoliczność miejsca na pytanie gdzie. Otóż całe zdanie:
gdzie się drugi sparzył — odpowiada również na pyta-
nie gdzie. Przy którym wyrazie kładziemy to pytanie? —
Przy słowie ogrzaliście się w pierwszym zdaniu (gdzie
się ogrzaliście?) Więc to zdanie: gdzie się drugi spa-

XXII B. Pytania. Co to są zdania dopełniające? — Jak się
zaczynają zdania dopełniające?

rzył—zastępuje określenie okoliczności miejsca, należące do orzeczenia pierwszego ze zdań pojedynczych.

Na drugim miejscu zapisaliśmy zdanie: Dokąd ty dążysz, i my dążymy. Czy to jest także zdanie złożone? Z ilu zdań pojedynczych? Co jest podmiotem i orzeczeniem pierwszego z nich, a co podmiotem i orzeczeniem drugiego? Czy przypadkiem i tutaj jedno z tych zdań nie zastępuje jakiej części drugiego?—Tak, pierwsze zdanie zastępuje także określenie okoliczności miejsca drugiego zdania. Na jakie pytanie ono odpowiada? — Na pytanie: dokąd my dążymy? Więc pytanie (dokąd) kładziemy przy orzeczeniu drugiego zdania.

Mamy powyżej jeszcze jedno zdanie złożone: I myśmy tam byli, skąd wracasz. — Ile tu zdań pojedynczych? Podmiot i orzeczenie każdego z nich? Co oznacza przysłówki tam w pierwszym zdaniu? — Okoliczność miejsca na pyt. gdzie. Czy przypadkiem ta sama okoliczność miejsca nie jest tu wyrażona dokładniej innym sposobem?—Tak, całym drugim zdaniem: skąd wracasz. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie?—Na pytanie: gdzieśmy byli? Przy czym kładziemy to pytanie? — Przy orzeczeniu pierwszego zdania. Więc i tu drugie zdanie zastępuje określenie okoliczności miejsca, należące do zdania poprzedniego.

Zdanie, wyrażające okoliczność miejsca, należącą do innego zdania, nazywa się zdaniem okolicznościowym miejsca albo krócej: zdaniem miejscowym.

Zdania okolicznościowe miejsca zaczynają się od przysłówek względnych: gdzie, skąd, dokąd, którędy.

Zadanie LXXVI.

W następujących zdaniach uzupełnić określenie okoliczności miejsca (zaznaczone ogólnikowo przez przysłówki wskazujące: tam, stąd, dotąd, tędy i t. p.) zapomocą zdania okolicznościowego miejsca.

Nie dobrze tam się dzieje, gdzie —. Gdzie —, tam wióry padają. Każdy towar najtaniej kupić można tam, gdzie —. Nie mów nigdy: gdzie —, tam moja ojczyzna. Kolumb w swej podróży zajechał tam, dokąd —. Pojedziemy aż do-
tąd, gdzie —. Ludziom naprzykrzonym życzymy, żeby po-
szli tam, gdzie —. Wino nie zawsze jest wyrabiane tam,
skąd —. Czekajmy na niego tam, którędy —. Przechodzi-
łem tędy, gdzie —. Jechaliśmy tamtędy, skąd —. Przy-
chodzimy stamtąd, dokąd —.

B.

1. Wróciłem do domu w czasie zamyka- nia bramy.	Wróciłem do domu, gdy (kiedy) zamykano bramę.
2. Wróciłem do domu po zamknięciu bramy.	Wróciłem do domu, gdy (skoro) zamknięto bramę.
3. Wróciłem do domu przed zamknięciem bramy.	Wróciłem do domu, nim (zanim) zamknięto bramę.

Rozbierzmy trzy zdania w pierwszej kolumnie! Co tu jest podmiotem, a co orzeczeniem? Czym są w zdaniu wyrazy: do domu?—Określeniem okoliczności miejsca. A co ozna-
czają wyrazy: w czasie zamykania — po zamknię-
ciu — przed zamknięciem bramy?—Okoliczność cza-
su. Na jakie pytanie?—Na pytanie: kiedy wróciłem?

A teraz przypatrzmy się, jak ta sama okoliczność czasu (na pytanie: kiedy wróciłem?) jest wyrażona w drugiej ko-
lumnii! Zamiast prostego określenia okoliczności czasu, ma-
my tu całe zdania: gdy zamykano bramę — gdy za-

XXIII A. Pytania. Co to jest zdanie okolicznościowe miej-
sca?—Jak się zaczynają zdania okolicznościowe miejsca?

mknięto bramę—nim zamknięto bramę. Są to więc zdania okolicznościowe czasu na pyt. kiedy.

*Rok przeszedł od ostat-
niego naszego widze-
nia.*

*Rok przeszedł, odkąd
(gdy, jak) widzieliśmy
się raz ostatni.*

Rozbierzmy zdanie w pierwszej kolumnie! Podmiot i orzeczenie? Co wyraża: od ostatniego naszego widzenia? Okoliczność czasu na pytanie: odkąd (albo jak dawno) rok przeszedł? Jak ta okoliczność czasu jest obok wyrażona całym zdaniem? — Odkąd się widzieliśmy — albo: gdy (albo jak) się widzieliśmy raz ostatni. Więc jest to zdanie okolicznościowe czasu na pyt. odkąd.

*Będę tu czekał do przy-
bycia ojca.*

*Będę tu czekał aż ojciec
przybędzie (albo: do-
póki ojciec nie przy-
będzie).*

Rozbierzmy zdanie: będę tu czekał do przybycia ojca! Podmiot? orzeczenie? Co oznaczają wyrazy: do przybycia ojca? — Okoliczność czasu na pytanie pokąd. Jak ta sama okoliczność czasu jest obok wyrażona całym zdaniem? — aż ojciec przybędzie, albo: dopóki ojciec nie przybędzie. Więc i to zdanie jest zdaniem okolicznościowym czasu.

Weźmy inny przykład:

Nie wychodziłem z domu, dopóki trwał deszcz.

Ile tu zdań pojedynczych? Podmiot i orzeczenie pierwsze zdania? Podmiot i orzeczenie drugiego zdania? Na jakie pytanie odpowiada drugie zdanie? — Na pytanie: jak długo nie wychodziłem z domu? Więc to zdanie zastępuje okoliczność czasu pierwszego zdania, a zatem jest jakim zdaniem?

Zdania okolicznościowe czasu (albo krócej: zdania czasowe) zastępują okoliczność czasu, należącą do innego zdania, i odpowiadają na pytania: kiedy, odkąd, pokąd, jak długo?

Zdania czasowe zaczynają się od spójników: gdy, kiedy, skoro, ledwie, nim, jak, odkąd, aż, dopóki nie, dopóki.

Zadanie LXXVII.

W następujących zdaniach zastąpić określenie okoliczności czasu zdaniem czasowym:

Chrystus urodził się za panowania cesarza Augusta w państwie rzymskim.—Za życia ojca dzieci żyły w dostatkach.—Po śmierci ojca dzieci żyły w nędzy.—Oddałem dług przed upłynięciem terminu. — Spacerowaliśmy po ogrodzie do zachodu słońca.—Wiele się zmieniło od mojego wyjazdu z domu.—Podczas jazdy kolejną widziałem okolice bardzo malownicze. — Przed przybyciem I karza chory umarł.—Po wyjeździe gości dom opustoszał. — Nie przebaczę ci aż do twojej poprawy. — Od naszego powrotu ze wsi jeszcze cię nie widziałem. — Podczas pisania listu odwiedził mnie kolega. — Po napisaniu listu odniosłem go na pocztę. — Stało się to nieszczęście przed moim nadejściem.—Zatrzymam was u siebie do ustania deszczu.

LEKCJA XXIV.

A.

1. *Ojciec pochwalił syna
za pilną naukę.*

*Ojciec pochwalił syna, po-
nieważ się pilnie u-
czył (albo: za to, że się
pilnie uczył).*

XXIII B. Pytania. Co to są zdania okolicznościowe czasu?—Jak się zaczynają zdania czasowe?

2. <i>Drogi obeschły od
długiego przygrze-
wania słońca.</i>	<i>Drogi obeschły, ponieważ
(gdyż) słońce długo
przygrzewało.</i>
3. <i>Nie wyjadę z domu
z powodu zachoro-
wania matki.</i>	<i>Nie wyjadę z domu, po-
niemaż (dlatego że)
matka zachorowała.</i>

Wyszukać najpierw podmioty i orzeczenia zdań w pierwszej kolumnie! A co oznaczają wyrazy: za pilną naukę — od (albo wskutek) długiego przygrzewania — z powodu zachorowania? — Wyrażają okoliczność przyczyny na pyt. od czego, dlaczego, za co?

Jak te same okoliczności przyczyny są wyrażone w drugiej kolumnie? — Zapomocą całych zdań. Jak brzmią te zdania? Od jakich spójników mogą się zaczynać?

Zdania okolicznościowe przyczyny (albo krócej: zdania przyczynowe) zastępują określenie okoliczności przyczyny, należące do innego zdania, i odpowiadają na pytanie: od czego? dlaczego? za co?

Zdania przyczynowe zaczynają się od spójników ponieważ, gdyż, że (z poprzedzającym dlatego lub zato).

Zadanie LXXVIII.

W następujących zdaniach zastąpić określenie okoliczności przyczyny zdaniem przyczynowym:

Nie widać domu z powodu zasłonięcia go przez wysokie drzewa.—Uczeń otrzymał naganaę za spóźnianie się na lekcje.—Wskutek długiego trwania deszczów drogi są bardzo błotniste.—Dom się spalił od uderzenia pioruna w niego.—Ci ludzie źle mi odpłacili za pomaganie im w potrzebie. — Nie byłem u ciebie dla braku czasu. — Wskutek nieudania się pierwszej próby stracił ochotę do jazdy konnej. — Wisła stanęła wskutek nastania silnych mrozów.—Przez twoje ciągłe przeszkadzanie mi nie mogę skończyć tej roboty. — Jutro

pojadę do domu na życzenie rodziców.—Byłem na majówce na usilne prośby kolegi. — Z powodu zamknięcia poczty nie wysłałem jeszcze listu. — Zrobiłem tak wskutek niemożności zrobienia inaczej.

B.

*Jesteśmy stworzeni dla
pracy i życia uczci-
wego.*

*Jesteśmy stworzeni, aby-
śmy pracowali i żyli
uczciwie.*

Mamy tu najpierw zdanie pojedyncze: Jesteśmy stworzeni dla pracy i życia uczciwego. Rozbierzmy to zdanie! Podmiot? orzeczenie? Czym jest w zdaniu: dla pracy i życia uczciwego? — Jest to określenie okoliczności celu na pyt.: dlaczego, naco, poco?

Jak tę okoliczność celu można wyrazić w formie całego zdania? — Abyśmy pracowali i żyli uczciwie. Więc jakież to zdanie?

Zdanie okolicznościowe celu (albo krócej: zdanie celowe) zastępuje określenie okoliczności celu innego zdania i odpowiada na pyt. dlaczego? naco? poco?

Zdania celowe zaczynają się od spójnika aby (żeby, ażeby).

Zadanie LXXIX.

Do następujących zdań dodać zdania celowe:

Nie żyjemy, aby —, lecz jemy, aby —. Pan Bóg dał nam rozum, aby —. Ojciec pojechał do miasta, aby —. Człowiek prawdziwie dobroczynny odejmie sobie od ust, aby głodni —. Rodzice pracują, aby ich dzieci —. Cześć ojca twe-

XXIV A. Pytania. Co to są zdania przyczynowe? — Jak się zaczynają zdania przyczynowe?

XXIV B. Pytania. Co to jest zdanie okolicznościowe celu? — Jak się zaczynają zdania celowe?

go i matkę twoją, aby —. Nie czyn nic złego, aby —. Nie drażnij psa, aby —. Nie rób nic nierozważnie, aby —. Zapisz sobie ten adres, abyś —. Nie sądźcie, abyście —.

LEKCJA XXV.

A.

Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz. Wszyscy zamilkli, jakby im kto usta zasznurował.

Czy pierwsze z powyższych zdań jest pojedyncze, czy złożone? A drugie? Co zawierają obydwa zdania złożone? — Porównanie. Co i z czym jest porównane w pierwszym zdaniu złożonym? — Sposób wyspania się ze sposobem posłania łóżka. Które z obydwu zdań pojedynczych tego zdania złożonego jest zdaniem porównawczym? — Pierwsze: jak sobie pościelesz. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie? — Na pytanie: jak się wyśpisz? Więc jaki członek zdania drugiego (tak się wyśpisz) zastępuje to zdanie porównawcze? — Zastępuje jego określenie okoliczności sposobu. Więc jakie to zdanie? — Zdanie okolicznościowe sposobu.

A w drugim zdaniu złożonym między czym jest zrobione porównanie? — Między sposobem zamknięcia a sposobem zasznurowania ust. Które ze zdań pojedynczych, wchodzących w skład tego zdania złożonego, zawiera porównanie? — Drugie zdanie: jakby im kto zasznurował usta. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie? — Na pytanie: jak zamilkli? Więc jaki członek zdania poprzedniego (wszyscy zamilkli) zastępuje to zdanie? — Zastępuje określenie okoliczności sposobu. Więc jakie to zdanie? — Okolicznościowe sposobu.

Weźmy inny przykład:

Piszesz nieczytelnie.

Piszesz tak, że nikt tego nie przeczyta.

Rozbierzmy pierwsze zdanie! Podmiot? orzeczenie? A co wyraża przysłówkę nieczytelnie? — Wyraża okoliczność sposobu na pyt. jak.

Jak ta okoliczność sposobu jest wyrażona w zdaniu: Piszesz tak, że nikt tego nie przeczyta? — Jest wyrażona przez całe zdanie: że nikt tego nie przeczyta. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie pojedyncze? — Na pytanie: jak piszesz? Więc jakie to zdanie? — Jest to także zdanie okolicznościowe sposobu.

Czy to zdanie jest także porównawcze? — Nie, jest to zdanie skutkowe. Więc jak się dzieli zdania okolicznościowe sposobu?

Zdania okolicznościowe sposobu (albo krócej: zdania sposobowe) zastępują określenie okoliczności sposobu innego zdania i odpowiadają na pyt. jak? jakim sposobem?

Zdania sposobowe dzielą się na porównawcze i skutkowe.

Zdania sposobowe porównawcze zaczynają się od przysłówków: jak, jakby, jakgdyby, niby.

Zdania sposobowe skutkowe zaczynają się od spójnika że (iż).

Zadanie LXXX.

Do następujących zdań dodać zdania okolicznościowe sposobu:

Ten człowiek umarł, jak —. Mów zawsze tak, jak —. Nawet w samotności postępuj tak, jakby —. On na mnie się gniewa, jak gdybym —. Ściemniło się, jakby —. Ściemniło się tak, że —. To dziecko płacze tak, jakby —. Mówisz tak, jakbyś —. Mówisz tak, że —. Z tym człowie-

XXV A. Pytania. Co to są zdania okolicznościowe sposobu? — Jak się dzieli zdania sposobowe? — Jak się zaczynają zdania sposobowe porównawcze? — Jak się zaczynają zdania sposobowe skutkowe?

kiem trzeba się obchodzić, jak —. Ucieszyłem się, jakby —. Wciąż mi przeszkadzasz, że —. Bawisz się, jakby —. Zachowujesz się tak, że —. On rzuca się, jak —. Jest mi tu dobrze, jak —. On śpi, jak —. Czytasz, jakby —. Czytasz tak, że —. Pisziesz, jak —. Pisziesz tak, że —.

B.

Jestem tak wysoki, jak ty (jesteś). On jest wyższy, niż ty (jesteś).

Mamy tu dwa zdania złożone. Co zawierają obydwie? — Porównanie. Pod jakim względem są porównywane dwie różne osoby w każdym z tych zdań złożonych?—Pod względem wysokości.

Czy w drugim zdaniu złożonym porównanie ma to samo znaczenie, co w pierwszym? — Nie, w pierwszym mamy porównanie równości, a w drugim porównanie nierówności.

W którym stopniu jest użyty przymiotnik w pierwszym zdaniu, a w którym stopniu—w drugim zdaniu?

Czy tu mamy porównanie sposobu?—Nie, tu mamy porównanie stopnia. Od jakiego słówka zaczyna się zdanie porównawcze w pierwszym zdaniu złożonym (po stopniu równym), a od jakiego słówka w drugim zdaniu (po stopniu wyższym)?

Co zastępują te zdania porównawcze?—Określenie okoliczności stopnia. Na jakie pytanie?—Na pytanie: jak? jak bardzo?

Ta góra jest tak wysoka, że zaledwie widać jej wierzchołek.

Ta góra jest o tyle wyższa, że tamta z nią równać się nie może.

Tu mamy również dwa zdania złożone. Z ilu zdań pojedynczych składa się każde z nich? Z których zdań pojedyn-

czych składa się pierwsze zdanie złożone? Rozbierzmy pierwsze zdanie pojedyncze: Ta góra jest tak wysoka. Co tu jest podmiotem, a co orzeczeniem? Na jakie pytanie odpowiada tu przysłówek tak? — Na pytanie: jak, jak bardzo. Więc co wyraża ten przysłówek? — Okoliczność stopnia.

Otóż ta sama okoliczność stopnia jest wyrażona także w zdaniu pojedynczym: że zaledwie widać wierzchołek. Na jakie pytanie odpowiada to zdanie? — Na pytanie: jak wysoka, jak bardzo wysoka. Więc to zdanie jest także zdaniem okolicznościowym stopnia. Ale czy jest także zdaniem porównawczym? — Nie, bo wyraża nie porównanie, lecz skutek.

Weźmy drugie zdanie złożone! Z jakich zdań pojedynczych składa się? Co jest podmiotem, a co orzeczeniem pierwszego zdania pojedynczego? A co wyraża: o tyle? — Okoliczność stopnia na pytanie: o ile.

Otóż tę samą okoliczność stopnia wyraża także zdanie pojedyncze: że tamta z nią równać się nie może. Jest to więc zdanie okolicznościowe stopnia. Ale czy porównawcze, czy skutkowe? — Skutkowe.

Zdania okolicznościowe stopnia zastępują określenie okoliczności stopnia innego zdania i odpowiadają na pytania: jak, jak bardzo, o ile?

Zdania okolicznościowe stopnia dzielą się na porównawcze i skutkowe.

Zdania okolicznościowe stopnia porównawcze zaczynają się przy stopniu równym od spójnika jak, a przy stopniu wyższym od spójnika niż (niżeli, aniżeli).

Zdania okolicznościowe stopnia skutkowe zaczynają się od spójnika że (iż) albo że aż.

Zadanie LXXXI.

Dodać zdania okolicznościowe stopnia do następujących zdań:

Jabłko nie jest tak słodkie, jak —. Nie jesteś już tak pilny, jak —. Lepszy rydz, niż —. Lepsza słomiana zgoda, niż —. Przyszedłeś prędzej, niż —. Zrobiłeś tę pracę lepiej, niż —. To jabłko jest tak kwaśne, że aż —. Jesteś tak nieznośny, że —. Krzyczycie tak głośno, że —. Tak bardzo mi się ta książka podobała, że —. Jesteś o tyle starszy od braciszka, że —. Z tej rozmowy tyle skorzystałem, że —. Tylem zawinił, że —.

LEKCJA XXVI.

A.

Ile różnych członków może mieć zdanie? — Podmiot, orzeczenie, określenie rzeczownika, dopełnienie, określenie okoliczności—więc pięć różnych członków.

Jak się nazywa zdanie, które zastępuje podmiot innego zdania?

Jak się nazywa zdanie, które zastępuje orzecznik innego zdania?

Jak się nazywa zdanie, które zastępuje określenie innego zdania?

Jak się nazywa zdanie, które zastępuje dopełnienie innego zdania?

Jak się nazywa zdanie, które zastępuje określenie okoliczności innego zdania?

Więc do czego służą: zdania podmiotowe, orzecznikowe, określające, dopełniające i okolicznościowe?—Służą do zastąpienia jednego z członków innego zdania. Azatym same dla siebie istnieć nie mogą, bo zawsze należą do innego zdania czyli są mu podrzędne, są jego zdaniem pobocznym.

XXV B. Pytania. Co to są zdania okolicznościowe stopnia? — Jak się dzielą? — Jak się zaczynają zdania okolicznościowe stopnia porównawcze, a jak skutkowe?

Zdanie, które samo dla siebie istnieć nie może, lecz tylko zastępuje jeden z członków innego zdania, nazywa się zdaniem pobocznym czyli podrzędnym.

Zdanie, do którego należy zdanie poboczne, nazywa się jego zdaniem głównym czyli nadrzędnym.

Zdania poboczne dzielą się (według tego, jaki członek zdania głównego zastępują) na zdania: podmiotowe, orzecznikowe, określające, dopełniające i okolicznościowe.

Zdania okolicznościowe dzielą się na zdania okolicznościowe miejsca, czasu, przyczyny, celu, sposobu i stopnia.

Z a d a n i e LXXXII.

W następujących zdaniach złożonych wyszukać zdania główne i poboczne, oraz oznaczyć, jakie to zdania poboczne:

To musi być niecnota, co z umarłych szuka złota. — Mądry, kto zdradę i ponęty minie, kto widzi jutro w dzisiejszej godzinie. — Kto użył biedy, poznał cenę chleba. — Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trzusi. — Twą niełaską się stało, żeśmy tył podali i niewiernym poganom w ręce się dostali. — To mię boli, że raz jeden będziesz musiał się uklonić. — i to na próżno. — Tym będzie wiek dojrzały, czym się wyda młody. — Czym w polu zasiew, tym w życiu męża szkolne szczęście. — Jakie życie, taka śmierć. — Nasze życie, bracie, nie takie, aby je warto było ochraniać. — To złodziejskie serce, które z szkodą drugich chce być bogate. — Są niektóre rzeczy, których ani nam prawo rozkazuje, ani zakazuje. — Przyjmę warunki zgody, jakie mi sąd poda. — W tej ogromnej sieni brukowanej nie znajdujesz pan tyle kamieni, ile tu pękło beczek wina w dobrych czasach. — Starożytny był zwyczaj, iż dziedzice nowi na pierwszej uczcie sami służyli ludowi. — Przyjdą czasy, że ty i mnie pożegnasz i te piękne lasy. — Tam mądrość stolicę swoją osadza, gdzie taka pokora i mierność przemieszkiwa. — Nigdy jeszcze nie widział kary, gdzie

nie było winy. — Kędy sprawiedliwość przedajna, tam przekleństwo wielkie. — Gdy się żniwo zbliża, starzy i młodzi biorą się do sierpa. — Kiedy rękę otworzysz, wszyscy nasyceni. — Skoro mi szczęście wrócisz, mą harfę nastroję. — Nim słońce wszędzie, rosa oczy wyje. — Nim połowę do mety drogi ubieżeli, spektatorowie poszli, sędziowie zasnęli. — Sześć lat minęło, jak przybył w te strony. — Dopóki wiara kwitła, szanowano prawa. — Słuchali z godzinę jeszcze, aż wszystko ucichło. — Morze tylko burzyło się, ponieważ przypływ wzbierał. — Że go przyjmuję gościnnie, chce mię za nos wodzić. — Nikt za to zapłaty nie czeka, iż sam sobie dobrze czyni. — Wszak i drew po chwili nie najdą, żeby sobie izbę upalili. — Żeby się o tym przekonać, trzeba czasu. — Reszta szła spać wcześniej, ażeby przebudzić się z rana. — Bóg ich ślepotą nawiedził, że mię nie zobaczyli. — Jak głód najlepiej jeść gotuje, tak fatyga najlepiej ściele. — Śnieg migotał, jakby kto nań iskry sypał. — W pół godziny tak było głośno w całym dworze, jak po zadzwonieniu na pacierz w klasztorze. — Lepszy jeden wódz głupi, niż mądrych dziesięciu. — Serce biło mu tak, że tchu mu brakło. — Tak był strapiony, że aż żal było na niego patrzeć. — Łam, czego rozum nie złamie. — Nie lubię robić tego, czego nie robię chętnie. — Tadeusz udawał, że jej nie dosłyszy. — Tyle pomnę, że byłam ubogą sierotą. — Proszą, ażeby zagrał. — Nie potrzebuję, żebyś mię uniewinnił. — Obawiał się, że to nie przyjdzie do skutku. — Działki sprawiły, że uchodzisz cało. — Wstydź się, że muszę płakać z twej przyczyny.

XXVI A. Pytania. Co to jest zdanie poboczne? — Co to jest zdanie główne? — Jak się dzielą zdania poboczne? — Jak się dzielą zdania okolicznosciowe?

B.

1. *Wista, która jest największą rzeką polską, wpada do morza Bałtyckiego.*

Wista, największa rzeka polska, wpada do morza Bałtyckiego.

2. *Drzewo, które nie daje owoców, będzie ścięte.*

Drzewo, nie dające owoców, będzie ścięte.

W pierwszej kolumnie mamy dwa zdania złożone. Z jakich zdań pojedynczych składa się pierwsze zdanie złożone? Które z nich jest główne? — Rzeka wpada do morza Bałtyckiego. A jakie to zdanie: która jest największą rzeką polską? — Jest to zdanie poboczne określające, gdyż określa rzeczownik rzeka w zdaniu głównym. Jak to zdanie określające wyraziliśmy obok w drugiej kolumnie? — Wyraziliśmy je słowami: największa rzeka polska. Co zawierają te wyrazy? — Dopowiedzenie. Jak powstało to dopowiedzenie? — Przez skrócenie zdania określającego.

Weźmy drugie zdanie złożone. Z jakich zdań pojedynczych składa się to zdanie? Które jest zdanie główne? — Drzewo będzie ścięte. A jakie to zdanie: które nie daje owoców? — To jest zdanie określające, ponieważ określa rzeczownik drzewo (na pyt. jakie drzewo). Jak to zdanie określające skrócono w drugiej kolumnie? — Skrócono je zapomocą imiesłowu odmiennego: nie dające owoców. Czy te wyrazy są zdaniem zupełnym? — Nie, są tylko skrótem zdania. Dlaczego te wyrazy są oddzielone przecinkami? — Bo są skrótem całego zdania pojedynczego, a zdania pojedyncze, wchodzące w skład zdania złożonego, oddzielają się od siebie przecinkami.

1. *Gdy wracałem do domu, spotkałem brata.*

Wracając do domu, spotkałem brata.

2. <i>Gdy wróciłem do domu, zabrałem się do pracy.</i>	<i>Wróciwszy do domu, zabrałem się do pracy.</i>
3. <i>Ponieważ nie znałem drogi, spytałem się przechodnia.</i>	<i>Nie znając drogi, spytałem się przechodnia.</i>

W pierwszej kolumnie mamy trzy zdania złożone. Podzielmy je na zdania pojedyncze! Które zdania są główne? — Spotkałem brata; zabrałem się do pracy; spytałem się przechodnia. A jakie to zdanie: gdy wracałem do domu? — Zdanie okolicznosciowe czasu na pyt. kiedy spotkałem brata? Jakie to zdanie: gdy wróciłem do domu? — Także zdanie okolicznosciowe czasu na pyt.: kiedy zabrałem się do pracy?

A jakie to zdanie: ponieważ nie znałem drogi? — To jest zdanie okolicznosciowe przyczyny, na pytanie: dlaczego spytałem się przechodnia?

Mamy tu więc trzy zdania okolicznosciowe. Jak te zdania okolicznosciowe są wyrażone w drugiej kolumnie? — Przez skróty: wracając do domu — wróciwszy do domu — nie znając drogi. Co posłużyło tu do skrócenia zdań okolicznosciowych? — Imiesłów nieodmienny współczesny (wracając, znając) albo zaprzeszły (wróciwszy).

Czy mogę skrócić następujące zdanie: Gdy wracałem do domu, deszcz zaczął padać? Czy mogę więc powiedzieć: Wracając do domu, deszcz zaczął padać? — Nie, boć nie deszcz wracał do domu, ale ja. Ażeby zdanie okolicznosciowe mogło być skrócone, musi mieć ten sam podmiot, co zdanie główne.

Przez skrócenie zdań określających albo okolicznosciowych (zwłaszcza czasowych i przyczynowych), powstają skróty zdań pobocznych.

Zdania określające skracają się albo przez dopowiedzenie albo zapomocą imiesłówów odmiennych.

Zdania okolicznościowe skracają się zapomocą imiesłówów nieodmiennych (współczesnego i zaprzeszłego).

Zdania okolicznościowe skracają się tylko wtedy, gdy mają ten sam podmiot, co zdanie główne.

Jak zdanie pojedyncze, tak i skróty oddzielają się od zdania głównego przecinkami.

Zadanie LXXXIII.

W następujących zdaniach złożonych zdanie poboczne zamienić na skróty:

Każda droga, która wysoko wiedzie, nie jest łatwa. — Żaden cud nie zatrzyma szaleńca, co samowolą rzuca się w przepaść. — Jednego znałem człowieka, co mógł takim popisać się strzałem. — To złodziejskie serce, które z szkodą drugim chce być bogate. — Gdy czytam książkę, wypisuję sobie najpiękniejsze ustępy. — Skoro przeczytam książkę, mogę ci jej pożyczyć. — Kiedy cię spotykam, zawsze jestem zadowolony. — Gdy cię spotkałem, wróciłem do domu. — Ponieważ nic nie zbroiłem, nie poczuwam się do winy. — Nie dałem żebrakowi jałmużny, gdyż nie miałem przy sobie drobnych. — Ponieważ nie wiedziałem twego adresu, nie mogłem do ciebie pisać. — Nie mogłem do ciebie pisać, gdyż zapominałem twój adres.

LEKCJA XXVII.

1. *Zgoda buduje, niezgoda rujnuje.*
2. *Tam mię woła praca, tu wabi rozkosz.*

XXVI B. Pytania. Jak powstają skróty zdań pobocznych? — Jak się skracają zdania określające? — Jak się skracają zdania okolicznościowe? — Kiedy można skracać zdania okolicznościowe? — Jak oddzielają się skróty od zdania głównego?

3. Zerwał się, i widzenie zaraz uleciało.

4. Oblał mię zimny pot, a włosy zjeżyły się na głowie.

5. Dobra chęć twoja, lecz nie miły skutek.

6. Mój to przyjaciel, więc go znam.

Czy powyższe zdania się pojedyncze, czy złożone? — Są złożone, bo każde z nich składa się z dwóch zdań pojedynczych z własnym podmiotem i orzeczeniem. Podzielmy te zdania złożone na zdania pojedyncze i wskażmy w każdym zdaniu pojedynczym podmiot i orzeczenie.

Czy zdania pojedyncze, wchodzące w skład tych zdań złożonych, są połączone między sobą zapomocą spójników?—Dwa pierwsze zdania złożone nie mają spójników, w czterech pozostałych są spójniki. Jakie? — Spójniki: *i*, *a*, *lecz*, *więc*. Czy przed spójnikiem *i* (w trzecim zdaniu) należy kłaść przecinek?—Tu powinien być przecinek, bo ten spójnik rozpoczyna nowe zdanie pojedyncze z własnym podmiotem i orzeczeniem.

Czy w powyższych zdaniach złożonych jedno zdanie pojedyncze jest zdaniem głównym, a drugie pobocznym? — Nie, we wszystkich tych zdaniach złożonych obydwa zdania pojedyncze są główne. Dlaczego?—Bo każde z tych zdań pojedynczych może istnieć samo dla siebie, i żadne z nich nie zastępuje jakiegoś członka zdania drugiego.

W powyższych zdaniach złożonych nie jest więc jedno zdanie pojedyncze podrzędne drugiemu, lecz w każdym zdaniu złożonym są obydwa zdania pojedyncze współrzędne jedno drugiemu.

Więc dlaczego łączymy je w jedno zdanie złożone? — Bo zawierają myśli pokrewne, pozostające z sobą w pewnym związku.

Przyjrzyjmy się jeszcze następującemu zdaniu złożonemu:

Nie skończyłem jeszcze tej pracy, ponieważ czas nie pozwalał, i trochę byłem chory.

Ile tu jest zdań pojedynczych? — Trzy. Które to? Jakie są podmioty i orzeczenia każdego z nich?

Czy w zdaniu złożonym musi być przynajmniej jedno główne? — Tak, bo zdania poboczne same dla siebie istnieć nie mogą. Więc które ze zdań pojedynczych powyższego zdania złożonego jest głównym? — Pierwsze: nie skończyłem jeszcze tej pracy. A drugie zdanie pojedyncze? — Jest to zdanie okolicznosciowe przyczyny (ze spójnikiem ponieważ), odpowiadające na pyt.: dlaczego nie skończyłem tej pracy. A trzecie zdanie pojedyncze (i trochę byłem chory) — jakie to zdanie? — To jest również zdanie przyczynowe i odpowiada na to samo pytanie: dlaczego. Czemu tu niema spójnika ponieważ? — Bo ten spójnik, położony przed pierwszym zdaniem przyczynowym, należy do obydwu zdań przyczynowych. Jak te zdania przyczynowe są połączone między sobą? — Zapomocą spójnika *i*.

Czy te zdania przyczynowe są podrzędne jedno drugiemu? Nie, są między sobą współrzędne, gdyż zastępują ten sam członek tego samego zdania głównego. Ale względem którego zdania są podrzędne? — Są podrzędne względem swego wspólnego zdania głównego: nie skończyłem jeszcze tej pracy.

Więc zdania poboczne, podrzędne względem zdania głównego, mogą być współrzędne między sobą.

Zdaniami współrzędnymi nazywają się zdania pojedyncze tego samego zdania złożonego, z których żadne nie zastępuje jakiegoś członka drugiego zdania pojedynczego.

Współrzędnymi mogą być nie tylko zdania główne, połączone wspólnością myśli, lecz także poboczne względem innego zdania pobocznego, jeśli zastępują ten sam członek zdania głównego.

Zdania współrzędne albo wcale nie łączą się zapomocą spójników, albo też zapomocą spójników współrzędnych: *i*, *a*, *albo*, *lub*, *ani*, *ale*, *lecz*, *więc*, *bo* i t. p.

Jak zdania podrzędne, tak i współrzędne oddzielają się od siebie przecinkami, zarówno, czy są połączone bez spójników, czy zapomocą spójników.

Także przed spójnikiem i kładziemy przecinek, jeśli ten spójnik rozpoczyna nowe zdanie współrzędne z własnym podmiotem i orzeczeniem.

Zadanie LXXXIV.

Następujące zdania połączyć w zdanie złożone współrzędne (zapomocą spójników współrzędnych):

1. Las szumi coraz mocniej. Wicher świszczy coraz gwałtowniej.

2. Za chwilę wszystko znowu ucichło. Zamek wrócił do zwykłego milczenia.

3. Widzę winnych. Nie widzę sędziów.

4. Słońce świeci. Jest na dworze zimno.

5. Zrobiłbym to zadanie. Nie mam czasu.

6. Ty jesteś leniwy. Twoja siostra jest pilna.

7. Zachorowałem. Nie będę dziś na spacerze.

8. Pada deszcz. Będzie błoto.

9. Będzie błoto. Pada deszcz.

10. Pójdę spać. Jestem zmęczony.

11. Jestem zmęczony. Pójdę spać.

12. Nikt mu nie odpowiedział. Po niejakiem czasie znów mówić zaczął.

13. Chciałbym być na majówce. Ojciec nie pozwala.

14. Pożyczę ci tej książki. Nie podaruję ci jej.

XXVII. Pytania. Co to są zdania współrzędne? — Jakie zdania mogą być współrzędnymi? — Jak się łączą zdania współrzędne między sobą? — Jak się oddzielają od siebie zdania współrzędne? — Kiedy przed spójnikiem i kładziemy przecinek?

SPIS RZECZY.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

Z głosowni i słoworodu.

		<i>str.</i>
Lekcja	I A. Samogłoski i spółgłoski	5
	B. Podział spółgłosek	7
Lekcja	II A. Samogłoska <i>e</i> zastępcze	10
	B. Zmiany etymologiczne samogłosek	13
Lekcja	III A. Pierwiastek, narostek, przyrostek	17
	B. Pierwiastek zmieniony	19
	C. Pisownia narostka z	22
Lekcja	IV A. Rzeczowniki pochodne. Przyrostki rzeczowników	23
	B.)	26
	C.)	28
Lekcja	V A. Przyrostki przymiotników	32
	B. Pisownia przymiotników na <i>ski</i>	34
	C. Stopniowanie przymiotników	36

ROZDZIAŁ DRUGI.

Z deklinacji.

Lekcja	VI A. Osnowa rzeczowników. Osnowa zmieniona	40
	B. Deklinacja rzeczowników na <i>anin</i> . Deklinacja rzech. brat, ksiądz, przyjaciel, człowiek, rok	43
Lekcja VII A i B.	Uwagi o poszczególnych przypadkach deklinacji I	46
Lekcja VIII A.	Deklinacja rzeczowników męskich na <i>o</i> i <i>u</i>	52
	B. Deklinacja rzeczowników nijakich na <i>um</i> ; de- klinacja rzeczowników żeńskich na <i>ja</i> , <i>nia</i>	54
	C. Deklinacja rzeczowników: oko, ucho, ręka, Niemcy, Włochy. Rzeczowniki, używane tylko w liczbie mnogiej	58
Lekcja IX A.	Deklinacja przymiotnikowa rzeczowników	61
	B. Deklinacja liczebników zbiorowych, półtoracz- nych i wspólniczych	66

ROZDZIAŁ TRZECI.

System konjugacji polskiej.

		<i>str.</i>
Lekcja	X A. Osnowy czasowników	69
	B. Formy niezłożone czasowników	72
	C. Formy złożone czasowników	78
Lekcja	XI A. Konjug. I grom. I	81
	B. Konjug. I grom. II.	85
	C. Konjug. I grom. III	87
Lekcja	XII. Konjugacja II.	89
Lekcja	XIII A. Konjug. III grom. I	92
	B. Konjug. III grom. II	95
Lekcja	XIV A. Konjug. III grom. III	98
	B. Konjug. III grom. IV	102
Lekcja	XV A. Konjug. IV grom. I	104
	B. Konjug. IV grom. II	108
Lekcja	XVI A. Konjugacja V	112
	B. Powtórzenie	116
Lekcja	XVII. Konjugacja pierwotna	118

ROZDZIAŁ CZWARTY.

Ze składni.

Lekcja XVIII A i B.	Zdania bezpodmiotowe	122
Lekcja XIX A.	Orzecznik rzeczowny.	126
	B. Określenie przymiotne i dopowiedzenie	130
Lekcja XX A.	Dopełnienie bliższe częstkowe.	132
	B. Dopełnienie bliższe ujemne. Dopełnienie bez- okolicznikowe	135
Lekcja XXI A.	Zdania podmiotowe	138
	B. Zdania orzecznikowe	140
Lekcja XXII A.	Zdania określające	142
	B. Zdania dopełniające	146
Lekcja XXIII A.	Zdania okolicznościowe miejsca	147
	B. Zdania okolicznościowe czasu	149
Lekcja XXIV A.	Zdania okolicznościowe przyczyny	151
	B. Zdania okolicznościowe celu	153
Lekcja XXV A.	Zdania okolicznościowe sposobu	154
	B. Zdania okolicznościowe stopnia	156
Lekcja XXVI A.	Podział zdań pobocznych	158
	B. Skróty zdań pobocznych.	161
Lekcja XXVII.	Zdania współrzędne	163

Wyższej Szkoły Pedagogicznej

W KRAKOWIE

"Ognisko" w 18 curwa 1910 r. Stara Hsi

1	kongucya	---	e
2	"	"	---
3	"	"	---
4	"	"	---
5	"	"	---

nie
je
i
al

1 50	80
1 50	80
1 50	80
4 50	80
3 20	320
7 20	

Wydawnictwa M. ARCTA w Warszawie.

- Baraniecki M. A.* KRÓTKA ARYTMETYKA z wielu zadaniami. Część I. Liczby całkowite i wieloraki. W oprawie . . . — 70
 Część II. Ułamki. Reguła trzech. W oprawie . . . — 70
Bądkiewicz A. WYPISY POLSKIE. Cz. niższa. W oprawie . . . — 85
 — WYPISY POLSKIE. Część średnia. W oprawie . . . — 90
Brzeziński M. z DZIEDZINY PRZYRODY I PRZEMYSŁU. Pogadanki z młodymi przyjaciółmi, objaśnione 418 rys. Wyd. III powiększone i zadaniami opatrzone, w oprawie . . . 1 50
Dąbrowski A. ZBIÓR ZADAŃ ARYTMETYCZNYCH na klasę I i II. Liczby całkowite od tysiąca. Liczby wieloraki, w opr. . . — 60
Egli J. I. GEOGRAFIA w zakresie szkół średnich, spolszczył i uzupełnił S. Laganowski. Cz. I. Ogólna, z 66 rys., w opr. — 30
 — — Cz. II. Azja, Afryka, Ameryka, Australia, w opr. — 60
 — — Cz. III. Europa . . . — —
Heilpern M. POGADANKI O TAJEMNICACH PRZYRODY. Cz. I. Wstępne wiadomości o świecie. Wydanie II dopełnione, z 77 rys. w tekście, broszura rb. 1 kop. 20, karton . . . 1 40
 — — Cz. II. Jak żyją rośliny. jak się odżywiają, rosną, rozmnażają i poruszają. Kurs popularny morfologii i fizjologii roślin, z 282 rys. w tekście. Wydanie II . . . — —
Jeske A. ARYTMETYCZKA DLA DZIECI, ułożona podług nowej metody okazowej. Wyd. VI, oprac. przez Zb. Kamińskiego. W opr. — 40
 — GEOGRAFIA Kurs elementarny. Wyd. VI uzupełnione i objaśnione 235 rysunkami i 25 mapkami. W oprawie . . . 1 25
 — GRAMATYKA JĘZYKA POLSKIEGO. Wyd. 10-te. W oprawie . . . — 50
 — MAŁA STYLISTYKA, zawierająca materiały i wskazówki metodyczne do pierwszych ćwiczeń piśmiennych. Wyd. 4-te. W opr. — 50
Krasnowolski A. GRAMATYKA SZKOLNA JĘZYKA POLSKIEGO. Kurs I i II, po . . . — 60
 — GRAMATYKA ŁACIŃSKA (SZKOLNA). Część I. Nauka o formach (Morfologia), w oprawie . . . — 60
 — — Część II. Składnia . . . — —
Kamiński Zb. WYPISY POLSKIE na klasę wstępną i dla szkół początkowych miejskich i wiejskich, w oprawie . . . — 50
 — WYPISY POLSKIE na kl. III i IV, w oprawie . . . — 85
Kozłowski Wł. M. HISTORIA NATURALNA. (Zoologia, Botanika, Mineralogia) z 17 tabl. kolor. i licznymi rys., w ozdob. opr. 1 50
Natkowska A. POCZĄTKOWE WIADOMOŚCI O ZIEMI. (Gieografia). Kurs I. Wyd. III, z 115 rycin. i mapami, kop. 75, w opr. karton . . . — —
 — Kurs II, Część I. Wiadomości ogólne, opisy części Australja, Ameryka, Afryka i Azja, z 9 rys. i 5 mapami
 — — Część II. Europa, objaśniona 11 mapami, w opr. — —
Szyc A. CZYTANKI STOPNIOWANE dla dzieci zaczynających systematyczną, z ćwiczeniami gramatycznymi i stylistyki
 Stopień I, w domu i szkole, bez opr. kop. 25, w opr. — —
 — CZYTANKI STOPNIOWANE dla dzieci zaczynających naukę matematyczną. Stopień II. bez oprawy kop. 30, w opr. — —
 — CZYTANKI STOPNIOWANE z ćwiczeniami gramatycznymi i stylistycznymi. Stopień III. w świecie, bez opr. k. 35, w opr. — 40
 — GRAMATYKA POLSKA dla dzieci zaczynających uczyć się systematycznie. Wyd. II, popr. i uzupełnione, kop. 50, w opr. — 60
Thomas St. ZBIÓR ZADAŃ ARYTMETYCZNYCH. Cz. I. Wyd. III. — 60
 — ZBIÓR ZADAŃ ARYTMETYCZNYCH. Część II, w oprawie . . . — 60
 — JAK PROWADZIĆ NAUKĘ ARYTMETYKI. Część I. W oprawie . . . — 60
Wernic H. DRUGA KSIĄŻECZKA DO CZYTANIA dla dzieci do lat 10. Wyd. V, z 80 obrazkami, w oprawie . . . — 50